

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye DİNÇ

BURSA-2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye DİNÇ

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN

BURSA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701423020 numaralı Sümeyye DİNÇ'in hazırladığı "Kur'ân'da "Savm" Kavramı" isimli Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, **29/08/2019** günü **13:30** - **15:00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/~~başarısız~~ olduğuna oybirliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

Üye

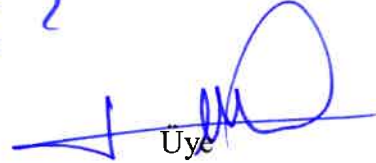
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Celil KIRAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ULUDAŞ
Pamukkale Üniversitesi

Tarih

29/08/2019

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: "Kur'an'da "Savm" Kavramı"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin, 19.08.2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dâhil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/08/2019

Adı Soyadı:	Sümeyye DİNÇ
Öğrenci No:	701423020
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Tefsir
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Tarih:19/08/2019

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kur’ân’da “Savm” Kavramı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

04.09.2019
S. DİNÇ

Adı Soyadı : Sümeyye DİNÇ
Öğrenci No : 701423020
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Sümeyye DİNÇ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xii + 158
Mezuniyet Tarihi	: / / 2019
Tez Danışmanı	: Dr. Mustafa BİLGİN

KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI

Savm lafzı temelde ‘ yemek yeme, içme, konuşma ya da yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini tutmak, geri durmak’ anlamındadır. Bununla birlikte sözlüklerde “Atın durduğu ya da ayakta durduğu yer”, “güneşin, gündüzün ortasında gelmiş olduğu tepe noktası”, “ölümü tatmak”, “devekuşunun necisi”, “susuz kır” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise “savm” lafzı genelde ibadet olan “oruç” anlamında, bir yerde ise Hz. Meryem kıssasında “sükût orucu” anlamında kullanılmıştır.

Ramazan orucu, hicretin ikinci yılı farz kılınmış olup varlığı çok öncesine dayanan kadîm bir ibadettir. Hz. Âdem ile başlayan bu ibadetin bütün semâvî dinlerde varlığı bilinmektedir. Bu ibadetin semâvî dinlerdeki mevcûdiyeti ve İslam’ın beş şartından biri olması sebebi ile klasik eserlerde yerini almış ve hakkında muhtelif eserler yazılmıştır.

İki bölümden oluşan bu çalışmamızın birinci bölümünde sözlük anlamı, Din bilimlerinde ve Temel İslam bilimlerinde “savm” kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Kur’ân âyetleri ışığında günümüzde tartışma konusu olan hilalin görülmesi, imsak vaktinin belirlenmesi ve pratik hayata yönelik olarak mukabele, fitre, fidyeye, ıskât-ı savm ve sahur gibi kavramlar ele alınmıştır.

Özetle bu çalışmada “oruç ibadeti” Din Bilimleri; Dinler Tarihi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi ve Temel İslam Bilimleri; Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Kelam ve Mezhepler Tarihi, Tasavvuf alanlarında ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kur’ân-ı Kerîm, Savm, İbadet, Ramazan

ABSTRACT

Name and Surname	: Sümeyye DİNÇ
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Interpretation
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xii + 158
Degree Date	: / / 2019
Supervisor	: Asst. Prof. Dr. Mustafa BİLGİN

THE CONCEPT OF “SAWM” IN THE QUR’AN

Sawm notion basically means “to stop, to stand back from doing an act of eating, drinking, speaking or walking.”In addition to this, etimologically it takes meanings like the place where the horse lies”, “the peak of the day and night”, “taste the death”, “the dirt of the ostrich” or “waterless field”. In the Qur'an, the word sawm is used to express fasting as a worship, and in one place is used in the story of Meryem/Mary and her “silence fasting”.

The fasting of Ramadan dates back to a long time assumed in the second year of Hicret. Starting from the Prophet Adam, this worship is known to be exist in all abrahamic religions. Due to the existence of this worship in the abrahamic religions and being one of the five conditions of Islam, it has taken place in classical literature and numerous books have been written about it.

In the first part of this study which consists of two chapters, the concept of “sawm” was etymologically analysed whithin the context of Religious Studies and Basic Islamic Studies. In the second part concepts such as the appear of the new moon, the determination of the imsaq time and concept has to do with the practical dimension such as mukabele, fitre, fidyе, ıskat-ı sawm and sahur are discussed under the light of the Quranic verses.

In summary this study of focused on analyzing and discussing “worship of fasting” within the fields of Religious Studies; The History of Religions, Philosophy of Religion, Psychology of Religion, Sociology of Religion, Religious Education and Basic Islamic Sciences; The History of Tafsir, Hadith, Fiqh, Kalam and also History of Sects and Tasavvuf.

Key Words: Qur’an, Sawm, Worship, Ramadan

ÖNSÖZ

Din, ilk insanla başlayıp günümüze kadar devam eden bir kurumdur. Bundan dolayı insanlık tarihinin her döneminde dîne ve dînin tezahürü olan ibadetlere rastlanır. Hangi dönemde olursa olsun insanın olduğu yerde din de vardır. Bütün bunlar; dînin insanlık için bir ihtiyaç olduğunu ve toplumu ayakta tutan temel esasların başında geldiğini ortaya koyar.

Kur'ân-ı Kerîm'de Din kavramı, yol, hayat tarzı, hesap günü, kanun, hüküm ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır. Buna göre din, insanın her türlü inancını, düşüncesini, tavır ve davranışlarını ifade eden, insanın yaşam tarzı ya da yaşamında izlediği yol anlamına gelmektedir.

İnsanlık tarihine baktığımızda dînin kendini ibadetlerde gösterdiğine şahit olmaktadır. Din, ibadet alanında yaptığı düzenlemelerle bir model yaşam biçimi oluşturur. İbadetlerin bu bağlamda dengeli ve huzurlu bir hayatın yaşanması bakımından en etkili vasıtalar olduğu bilinmektedir.

İslâm dîninin insana yüklediği ve farz kıldığı temel ibadetlerden birisi de hiç şüphesiz oruçtur. Oruç tutmak Allah'ın kullarına bir emridir ve bu sebeple tüm müminlere farzdır. İslâm toplumu tarafından ihlas ile ifa edilen bu ibadet farklı din ve toplumlarda da karşılık bulmaktadır.

Oruç ibadetinin beşerî ve semâvî dinlerde mevcudiyeti görülmektedir. Bununla birlikte İslâm'ın getirdiği oruç, zamanı, süresi, şartları, hangi fiillerle ve davranışlarla bozulduğu, tanınan kolaylıklar bakımından daha önceki dinlerde ve milletlerde görülen oruçtan farklıdır.

Bu çalışma bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kavramın nasıl ele alındığı, yöntem ve kaynakları hakkında muhtasar bilgi verilmiştir. Birinci bölümde "Genel Olarak Savm Kavramı" başlığı altında Din Bilimleri ve Temel İslam Bilimleri ışığında genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde ise "Kur'ân'da Savm Kavramı" başlığı altında ise Oruç ibadeti özel olarak ele alınıp tafsilatlı bilgi verilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini paylaşan saygıdeğer danışman hocam Dr. Mustafa BİLGİN Bey'e ve hayatımın her evresinde maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli aileme müteşekkirim.

19/08/2019
Sümeyye DİNÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	İ
YEMİN METNİ	İİ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	İİİ
ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ.....	1
I. TEZİN KONUSU, KAPSAMI VE GAYESİ	1
II. KAYNAKLAR.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “SAVM” KAVRAMI⁴

I. “SAVM” KAVRAMININ TANIMI	4
A. SÖZLÜK ANLAMI.....	4
1. “SVM” (صوم) maddesinin fiil türevleri	5
a. Sülâsî mücerred fiili	5
b. Sülâsî mezîd fiilleri.....	5
ba. Tef’îl bâbı.....	5
bb. İftiâl bâbı.....	6
2. “SVM” (صوم) maddesinin isim türevleri	6
a. es-Savm (الصوم).....	6
b. es-Siyâm (الصيام).....	7
d. es-Savâm (الصَّوَامُ)	7
e. el-Mesâm (المصام).....	7

B. TERİM ANLAMI	8
II. “SAVM” KAVRAMININ TAHLİLİ	8
A. DİN BİLİMLERİNDE “SAVM” KAVRAMI.....	8
1. Dinler Tarihi’nde	9
a. Genel olarak “din” ve “tarih”	9
b. Özel olarak “oruç” ve “tarih”	10
2. Din Felsefesi’nde	10
a. Genel olarak felsefe - amel ilişkisi.....	11
b. Özel olarak felsefe - oruç ilişkisi	12
3. Din Psikolojisi’nde	12
a. Genel olarak “din” ve “insan”	12
aa. Oruç ve insan fizyolojisi	14
ab. Oruç ve insan psikolojisi.....	15
b. Özel olarak orucun karakteristik çizgileri.....	16
ba. Menfi yönleri ıslah etmesi.....	16
bb. Müsbet yönleri geliştirmesi	17
1) Ruh sağlığını koruması.....	17
2) Şefkat ve merhamet duygularını geliştirmesi	19
3) İradeyi güçlendirmesi	19
4) Kendi hareketlerini kontrol etme olanağı sağlaması	20
4. Din Sosyolojisi’nde.....	20
a. Genel olarak “din” ve “toplum”	20
b. Özel olarak “oruç” ve “toplum”.....	21
ba. Bireysel ölçeklere göre.....	22
bb. Toplumsal ölçeklere göre.....	24
5. Din Eğitimi’nde	26
a. Genel olarak “din” ve “eğitim”	26
b. Özel olarak “oruç” ve “eğitim”	27
ba. Bireysel hayatta.....	29
bb. Aile hayatında	29
bc. Toplumsal hayatta	31
B. TEMEL İSLÂM BİLİMLERİNDE “SAVM” KAVRAMI	32

1. Tefsir’de.....	32
a. Kur’ân-ı Kerîm’de.....	32
b. Genel olarak tefsir’de.....	33
2. Hadîs’te.....	33
a. Tarihçesi.....	33
b. Tatbiki.....	38
3. Fıkıh’da.....	41
a. Genel olarak oruç.....	41
b. Özel olarak oruç.....	41
4. Kelâm ve Mezhepler Tarihi’nde.....	41
a. Genel olarak “iman” ve “oruç”.....	41
aa. Genel olarak imanın tanımı ve mahiyeti.....	41
1) Dilin fiili.....	43
2) Kalbin fiili.....	43
3) Dilin ve kalbin fiili.....	45
ab. Özel olarak iman - amel ilişkisi.....	45
b. Özel olarak “oruç” (Fırkaların oruç ile ilgili görüşleri).....	46
ba. Ehl-i Sünnet.....	46
bb. Ehl-i Bid’at.....	47
1) Hâricîler.....	47
2) Şîîler.....	47
3) Nusayrîler.....	49
5. Tasavvuf’ta.....	49
a. Genel olarak “ibadet” kavramı.....	49
aa. Zâhir - bâtın / şeriat - hakikat ilişkisi.....	52
ab. İbâdet - ihlâs ilişkisi.....	54
b. Özel olarak “oruç” ibadeti.....	55
ba. Anlamı.....	55
bb. Önemi.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMININ TANIMI.....	59
A. BİÇİM YÖNÜYLE.....	59
1. Fiil türevi.....	59
2. İsim türevleri.....	59
a. Masterlar	60
b. İsm-i fâil.....	62
B. ANLAM YÖNÜYLE.....	62
II. KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMININ TAHLİLİ	63
A. TARİHİ YÖNDEN	63
1. Beşerî dinlerde	63
a. Eski Yunan'da	63
b. Eski Ortadoğu'da.....	64
c. Eski Uzakdoğu'da.....	67
d. Eski Ortaasya'da.....	70
2. Semâvî dinlerde	71
a. Yahudilik'te	75
b. Hıristiyanlık'ta.....	77
B. SORUNSAKAL YÖNDEN.....	79
1. Genel olarak "oruç" kavramı	79
a. Vakti ve süresi.....	81
aa. Hilalin görülmesi.....	81
ab. Ramazan Ayı.....	84
ac. Kur'ân'ın nüzulü	88
ad. İmsak ve iftar	91
b. Diğer ibadetlerle ilişkileri	95
ba. "Savm" – "salât" ilişkisi	95
bb. "Savm" – "zekât" ilişkisi	96
bc. "Savm" – "hac" ilişkisi	98
bd. "Savm" – "hasene" ilişkisi.....	100
c. İlintili hükümleri	102

ca. Ruhsat.....	102
cb. Fidyeye.....	107
cc. Fitre	111
cd. Mukabele.....	114
ce. İtikâf.....	116
cf. İskât.....	119
2. Özel olarak “oruç” kavramı	122
a. Rükünü, şartları ve kısımları	122
aa. Rükünü	122
ab. Şartları.....	123
ac. Kısımları.....	124
b. Niyeti, kazası ve kefareti	127
ba. Niyet.....	127
bb. Kazâsı.....	131
bc. Kefâreti.....	131
c. Orucun mükâfatı	141
SONUÇ	144
KAYNAKÇA.....	149

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallahû aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thc.	: Tahriç
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
tsh.	: Tashih
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU, KAPSAMI VE GAYESİ

Çalışmamızın konusu “Kur’ân’da “Savm” Kavramı” olup “savm” her yönüyle ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle “savm” kavramının semantik tahlili bağlamında sözlük anlamı üzerinde durulmuş ve şiirle istihsad yöntemi kullanılarak Arap şiirinden örnekler verilmiştir. Fiil türevleri ve isim türevleri de sözlüklerden yararlanılarak aynı yöntem ile anlatılmıştır. Kavramın “Din Bilimleri”; Dinler Tarihi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Eğitimi ve “Temel İslâm Bilimleri”; Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Kelam ve Mezhepler Tarihi ve Tasavvuf’deki karşılığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Savm lafzı ve türevleri Yüce Kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de on üç yerde, hadîslerde ise daha fazla geçmektedir. Bu bağlamda ikinci bölümde Kur’ân’da “Savm” Kavramı başlığı ile öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan fiil ve isim türevleri yer almıştır. Tarihi yönden kavram ele alınıp birinci bölümde yer alan Dinler Tarihi başlığı daha da genişletilerek vahye dayalı dinlerde; Yahudilik ve Hıristiyanlık, beşerî dinlerde; Eski Yunan, Eski Ortadoğu, Eski Uzakdoğu ve Eski Ortaasya’daki varlığı araştırılmıştır. Problematik yönden ise oruç; rüknü, şartları, müstehapları, kazası, niyeti vs. ile tafsilatlı anlatılmaya çalışılmıştır.

Son kısımda ise “savm” lafzının ilintileri başlığı ile ruhsat, fidye, fitre, mukabele, itikâf, ıskât-ı savm, ilişkileri başlığı ile de savm-salât, savm-zekât, savm-hac ve savm-hasene açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmadaki en önemli amaç yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasıdır. Zira Tefsir ilminin amacı da bu tebliği her seviyeden insana anlatıp tanıtmak, bununla insanların yolunu aydınlatmaktır. Günümüz dünyasında şartlar sürekli değişmekte ve giderek karmaşık bir hal almaktadır. Değişim her alanda son derece hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Her alanda bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı günümüz dünyasında Tefsir ilminde de farklı metodlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şekilde tek bir kavram üzerinden yapılan bu çalışmalarda bilgiye ulaşmanın daha kolaylaşması bu çalışmalara son bir asır içerisinde ilginin artmasına sebep olmuştur.

II. KAYNAKLAR

Çalışmanın birinci bölümünde kavramın sözlük ve terim anlamları muhtelif sözlüklerden yararlanılarak açıklanmıştır. Kullanılan sözlükler şu şekilde sıralanabilir:

el-Ezherî (v.370/980) *Mu'cemu Tehzîbi'l-Luga*, Ebû Hüseyin (v.395/1005) *Mu'cemü'l-Mekâyis fil-Luga*, el-Cevherî (v.398/1007) *es-Sihâh*, er-Râgıb (v.502/1108) *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, ez-Zemahşerî (v.538/1143) *Esâsü'l-Belâga*, İbn Manzûr (v.711/1311) *Lisânü'l-Arab*, el-Halebî (v.756/1355) *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz*, ez-Zebîdî (v.893/1487) *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Tahânevî (v.1158/1745) *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Hasîrîzâde Elif Efendi (v.1346/1927) *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugâti'l-Kur'ân*, ez-Zâvî (v.1399/1979) *Tertîbü'l-Kâmûs el-Muhît*, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (v.1882/1968) *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dr. İbrahim Emin *el-Mu'cemu'l-Vasît*.

Birinci ve ikinci bölümde yararlandığımız kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

Ebû Hanîfe (v.150/767) *Müsned*, İmam Evzâî (v.157/774) *Sünen-i Evzâî*, ed-Dârimî (v.255/869) *Sünen-i Dârimi*, el-Buhârî (v.256/870) *Sahîh el-Buhârî*, Müslim (v.261/875) *Sahîhi Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İbn Mâce (v.273/887) *Sünen-i İbni Mâce*, Ebû Dâvûd (v.275/889) *Sünen-i Ebû Dâvud*, et-Tirmizî (v.279/892) *Sünen-i Tirmizî*, en-Nesâî (v.303/915) *Sünen'ün-Neseî*, el-Eş'arî (v.324/935) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, el-Kelâbâzî (v.380/990) *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, el-Bağdâdî (v.429/1037) *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak)*, el-Kuşeyrî (v.465/1072) *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, el-Gazzâlî (v.505/1111) *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, es-Sabûnî (v.580/1184) *Mâturîdiyye Akaidi (el-Bidâye)*, en-Nevevî (v.676/1277) *Riyâzüs-Sâlihîn ve Tercemesi*, İbn Teymiyye (v.728/1328) *İman Üzerine*, el-Halebî (v.956/1549) *Mültekâ'l-Ebhûr: İzahlı Mültekâ el-Ebhur Tercümesi*, İmâm-ı Rabbânî (v.1037/1624) *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, ed-Dihlevî (v.1176/1762) *Hüccetullâhi'l-Bâliga*, İbn Âbidin (v.1252/1836) *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Ebû Zehra (v.1394/1974) *İslâmda Fikhî Mezhepler Tarihi*.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yararlanılan Tefsir eserleri şu şekilde sıralanabilir: Mukâtil (v.150/767) *Tefsîr-i Kebîr*, el-Mâturîdî (v.333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, el-Kuşeyrî (v.465/1072) *Letâifu'l-İşârât*, ez-Zemahşerî (v.538/1143) *el-Keşşâf*, el-Cevzî

(v.597/1201) *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, er-Râzî (v.606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîr-i Kebîr*, el-Kurtubî (v.671/1273) *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, el-Beydâvî (v.685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil Beydâvî Tefsiri*, en-Nesefî (v.710/1310) *Nesefî Tefsiri*, İbn Kesîr (v.774/1373) *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, İbn Kesîr (v.774/1373) *İbn Kesîr Tefsiri*, Ebû's-Suûd (v.982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm Ebussuûd Tefsiri*, el-Bursevî (v.1137/1725) *Tefsîru Ruhû'l-Beyân*, Şeyh Muhammed Abduh (v.1905), Muhammed Reşîd Rızâ (v.1935) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, Elmalılı M. Hamdi Yazır (v.1942) *Hak Dîni Kur'an Dili*, Ömer Nasuhi Bilmen (v.1971) *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, İzzet Derveze (v.1984) *et-Tefsîrû'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, Muhammed Esed (v.1992) *Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)*, Zeynep el-Gazâlî (v.2005) *Kur'ân'a Bakışlar*, Ömer Çelik *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*, Süleyman Ateş *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Hamdi Döndüren *Evrensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)*, Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Temel eserlerle birlikte “savm” ile ilgili makaleler de imkânlar ölçüsünde gözden geçirilmiş ve konularla ilgili olarak T.D.V. İslâm ansiklopedisinin ilgili maddelerinden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “SAVM” KAVRAMI

I. “SAVM” KAVRAMININ TANIMI

A. SÖZLÜK ANLAM

صوم kelimesi ص و م (sa, ve ve me) harflerinden meydana gelen fiilin mastarıdır. “صوم” lafzı temelde “yemek yeme, içme, konuşma¹ ya da yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini tutmak, geri durmak” anlamındadır.²

Oruç kelimesi de Arapça savmın Farsça olan “rûze” lafzının Türkçeleşmiş halidir.³ Türkmencesi ise orazdır.⁴ “Gitmekten, yürümekten, ya da yemden kendini tutan, geri duran ata ‘صائم’ denir.”⁵ Bu anlamda şâir: خَيْلٌ صَيَّامٌ وَ أُخْرَى غَيْرُ صَائِمَةٍ “Bir yanda duran ve yayılmayan, bir yanda da yayılan, otlayan atlar...” demiştir.⁶

Araplar şiddetli durumlarda sabırlı olmaları ve kuvvetlenmeleri için at ve develelerini, su ve yem vermeyerek bu duruma alıştırdılar. Atlarına aynı şekilde rüzgârın yüzlerine toprak savurmasını ve rüzgâra karşı yüzlerini döndürmeyi öğretmişlerdir. Araplar,

¹ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v.370/980), *Mu'cemu Tehzîbi'l-Luga*, I-XV, 1.b., Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1422/2001, C. II, s. 1964; er-Râgıb, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal el-İsfahânî, (v.502/1108), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1423/2002, s. 428; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (v.711/ 1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, 1.b., Beyrût: Dâru Sâdır, 1410/1990, C. XII, s. 350; el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abdu'd-Dâim (v.756/1355), *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417-1996, C. II, s. 363; ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseyinî (v.1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, 1.b., Beyrût: Dâru Sâdır, 1306/1889, C. VIII, s. 372; Hasîrîzâde Elif Efendi (v.1346/1927), *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugâti'l-Kur'ân*, I-II, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, C. I, s. 561; ez-Zâvî, et-Tâhîr Ahmed (v.1399/1979), *Tertîbü'l-Kâmûs el-Muhît*, I-IV, y.y., t.y., C. II, s. 871; İbrahim Emin, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-II, 2.b., Mısır: Dâru'l-Meârif, 1392/1972, C. I, s. 529.

² er-Râgıb, a.g.e., s. 428; el-Halebî, a.g.e., C. II, s. 363; Hasîrîzâde Elif Efendi, a.g.e., C. I, s. 561; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871

³ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, s. 414.

⁴ Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerîm'de Kolaylık*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016, s. 258.

⁵ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. el-Hârizmî (v.538/1143), *Esâsü'l-Belâga*, Beyrût: Dâru Sâdır, 1385/1965, s. 365; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

⁶ el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1964; el-Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammâd (v.398/1007), *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, I-VII, 2.b., Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1399/1979, C.V, s. 1970; er-Râgıb, a.g.e., s. 428; İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351; el-Halebî, a.g.e., C. II, s. 363-364; ez-Zebîdî, a.g.e., C.VIII, s. 372.

atlar için savmın (su ve yem vermemenin) faydasını bilirlerdi ve bu kelimeyi kullandılar. Bundan dolayı Hz. Allah buna “صوم” ismini vermiştir.⁷

“Durgun ve sakin olan rüzgâra ve güneşin göğün ortasında bulunduğu gün ortasına yani öğlene de صَوْمٌ denir”.⁸ Bundan dolayı “قَامَ قَائِمٌ الظَّهيرة” denmiştir.⁹

Yine, “çıkırcık dönmeyip de durduğu zaman, صَاءٌ denilir.” Şair bu hususta: “Çıkırcıkların en şerli olanı, (saime) yani tutukluk yapıp dönmeyenlerdir” demiştir.¹⁰

1. “SVM” (صوم) maddesinin fiil türevleri

a. Sülâsî mücerred fiili

Sözlüklerde “sâme” fiili صام يصوم صوماً şeklinde birinci babta kullanılmıştır. Yemekten kendini alıkoymak anlamındadır.¹¹

b. Sülâsî mezîd fiilleri

ba. Tef’îl bâbı

تَفَوَّمَ tef’îl bâbında geldiği zaman diğer mastarlarda olduğu gibi oruç tutmak anlamındadır.¹²

⁷ el-Ferâhî, Abdu'l-Hamîd, *Müfradetu'l-Kur'ân*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, s. 364-365.

⁸ Ebû Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (v.395/1005), *Mu'cemü'l-Mekâyis fil-Luga*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994, s. 582; ez-Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâga*, s. 365; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

⁹ el-Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, C. I-VI, 2.b., Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1399/1979, C. V, s. 1970; el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1965; er-Râgıb, a.g.e., s. 429; İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351; el-Halebî, a.g.e., C. II, s. 363-364; ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871.

¹⁰ er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîr-i Kebîr*, I-XXIII, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, 2.b., İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002, C. IV, s. 320.

¹¹ el-Cevherî, a.g.e., C. V, s. 1970.

¹² İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

bb. İftiâl bâbı

اصْطَامَ mastar olan صَوْمًا ve صِيَامًا gibi kişinin kendini yemekten, içmekten, konuşmaktan, cimadan ve yürümekten alıkoymasınıdır.¹³ Bu alıkoyma ve tutma anlamı “savmda” dilin temelidir.¹⁴

el-Mu’cemu’l-Vasît isimli eserde صَامَ fiilinin iftiâl bâbında gelmesi oruçta mübâлага anlamını ifade eder denilmiştir.¹⁵

2. “SVM” (صوم) maddesinin isim türevleri

a. es-Savm (الصوم)

الصوم (نَوْمٌ) vezninde oruç tutmak manasınadır. الصَّيَامُ (كِتَابٌ) vezninde olduğu zaman da oruç tutmak manasınadır.¹⁶

صَوْمٌ kelimesi ölümü tatmak manasına müsta’meldir. صَامَ مَمِيَّتَهُ إِذَا ذَاقَهَا denilir.¹⁷

صَوْمٌ devekuşunun necisine denir, ismi mefûl manasınadır.¹⁸

صَوْمٌ İbn Arabî’den nakledildiği üzere bir bed-manzar şecerin ismidir. Bu öyle bir ağaçtır ki şekli, görünüşü insana benzer. Meyveleri için şeytanların başı gibidir denilir. Şeytanlar kelimesinden anlaşılan yılanlardır. Bu ağacın hiç yaprağı da yoktur.¹⁹

Yine ağacın altında gölgelenmek manasınadır. صَامَ الرَّجُلُ إِذَا تَظَلَّلَ بِالصَّوْمِ denilir.²⁰

¹³ İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 350; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871.

¹⁴ ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372.

¹⁵ İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

¹⁶ el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1965; el-Cevherî, a.g.e., C. V, s. 1970; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga*, s. 365; Mütercim Âsım Efendi, (v.1755/1820), *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, C. VI, s. 5081; ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

¹⁷ ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; Âsım Efendi, a.g.e., C. VI, s.5081.

¹⁸ ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga*, s. 365; İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351; ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; Âsım Efendi, a.g.e., C. VI, s. 5081.

¹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351-352; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871;

²⁰ Âsım Efendi, a.g.e., C. V I, s. 5081.

صَوْمٌ (قَوْمٌ) vezninde oruçlu adama denir; صَوْمٌ ve صِيَامٌ gelir; رُؤْمَانٌ vezninde ve صَوْمٌ ve صِيَامٌ gelir; رُكْعٌ vezninde ve Sîbeveyh'ten صِيَامٌ (sadın kesresi ile) ve صِيَامٌ ve صِيَامِي şeklinde gelir.²¹

b. es-Siyâm (الصيام)

الصِّيَام (كِتَاب) vezninde olduğu zaman oruç tutmak manasınadır.²²

c. es-Sâim (الصائم)

İsm-i fail vezninde olup oruç tutan kişi demektir.²³ Çoğulu صاءمون şeklinde gelir.

d. es-Savâm (الصَّوَام)

الصَّوَام (سَحَاب) vezninde , susuz kır yere denir. أَرْضٌ صَوَامٌ أَي يَابِسَةٌ لَا مَاءَ بِهَا. denilir.²⁴

e. el-Mesâm (المصام)

مَصَامُ الْفَرَسِ , (مَصَامُ الْفَرَسِ) : Atın durduğu ya da ayakta durduğu yer anlamına da gelir.²⁵

“Güneşin, gündüzün ortasında gelmiş olduğu tepe noktasına, ‘مَصَامُ الشَّمْسِ’ ; aynı anlamda yıldız için, ‘مَصَامُ النَّجْمِ’ denilir.” İmriü'l-Kays bir şiirinde: كَأَنَّ الثُّرَيَّا عُلِقَتْ فِي

²¹ el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1965; el-Cevherî, a.g.e., C. V, s. 1970; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, s. 365; İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351; ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; Âsım Efendi, a.g.e., C. VI, s. 5081-5082.

²² el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1965; el-Cevherî, a.g.e., C. V, s. 1970; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, s. 365; ez-Zebîdî, a.g.e., C. VIII, s. 372; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529; Âsım Efendi, a.g.e., C. VI, s. 5081.

²³ İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

²⁴ Âsım Efendi, a.g.e., C. VI, s. 5081-5082.

²⁵ el-Ezherî, a.g.e., C. II, s. 1965; er-Râgıb, a.g.e., s. 429; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, s. 365; el-Halebî, a.g.e., C. II, s. 364; ez-Zâvî, a.g.e., C. II, s. 871; İbrahim Emin, a.g.e., C. I, s. 529.

مصامتها “Süreyya yıldızı sanki tam tepe noktasında bağlanmış gibidir” şeklinde (مصامة) kelimesini kullanmıştır.²⁶

B. TERİM ANLAMLI

Terim olarak oruç, “tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer’an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak” şeklinde ifade edilir.²⁷

Seyyit Kutup ise orucu; “azimli ve kesin iradeyi geliştirme alanı, insanın Allah (c.c) ile itaat ve boyun eğme ilişkisi kurma ortamıdır. Bunların yanı sıra oruç, bütün organik zaruretlerin üzerine yükselme, Yüce Allah katındaki hoşnutluğu ve nimetleri tercih ederek bu organik zaruretlerin baskısına ve ağırlığına dayanmak, katlanmak ortamıdır” şeklinde tanımlar.²⁸

II. “SAVM” KAVRAMININ TAHLİLİ

Çalışmanın bu bölümünde “Din Bilimlerinde” ‘savm’ın yeri’ incelenmiştir. Din Bilimleri çerçevesinde yer alan “Dinler Tarihi”, “Din Felsefesi”, “Din Psikolojisi”, “Din Sosyolojisi” ve “Din Eğitimi” bilimleri ana hatlarıyla taranmış ve ‘savm’ kavramıyla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantısı bulunan konulara yer vermeye çalışılmıştır.

A. DİN BİLİMLERİNDE “SAVM” KAVRAMI

Bu bölüm “Dinler Tarihi” ile başlayıp, “Din Eğitimi” ile sona ermiştir. “Dinler Tarihi” alanında bu alanda söz sahibi olan kişilerin kaynaklarından yararlanılarak “savmın” sözlük ve terim anlamından hareketle “oruç”un hak ve bâtıl dinlerin pek çoğunda ana hatları ile tetkiki yapılmaya çalışılmıştır. Din Felsefesi’nde ibadet alanında kavramı-

²⁶ el-Cevherî, a.g.e., C. V, s. 1970; er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 320; İbn Manzûr, a.g.e., C. XII, s. 351; ez-Zebidî, a.g.e., C. VIII, s. 372.

²⁷ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (v.671/1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2001, C. II, s. 531; İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. ed-Dimeşki (v.774/1373), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-XIV, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, t.y., C. III, s. 703; et-Tahânevî, Muhammed Alî b. Alî Muhammed el-Hanefî (v.1158/1745), *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, I-II, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, C. II, s. 857; Elmalılı M. Hamdi Yazır (v.1942), *Hak Dinî Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul: Eser Kitapevi, 1971, C. I, s. 625; Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

²⁸ Seyyit Kutup (v.1966), *Fî Zilâl'il Kur'an*, I-X, trc. Vahdettin İnce-Salih Uçan, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980, C. I, s. 260.

mız araştırılmış, “Din Felsefesi”nde felsefe-amel ilişkisi, felsefe-oruç ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. “Din Psikolojisi” ve “Din Sosyolojisi” alanlarında, ana hatlarıyla oruç ibadetinin insan ve toplum üzerindeki etkilerine yer verilmeye çalışılmıştır.

“Din Eğitimi” alanında ise; genelde din eğitimi, özelde ise oruç eğitimi ve öğretiminde dikkate alınması gereken unsurlardan bahsedilmeye çalışılmıştır.

1. Dinler Tarihi’nde

Bu başlık altında genel anlamda din ve tarihten bahsedilecek olup tarihte var olduğu bilinen ilahî ve beşerî dinlerde “savm” kavramı ise ikinci bölümde ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

a. Genel olarak “din” ve “tarih”

Din, ilk insan Âdem (a.s.) ile başlayan ve bu güne kadar gelen bir “kurumdur”. İşte bu sebeple insanlık tarihinde her zaman “din”e rastlanır. Hangi dönemde olursa olsun insanın olduğu yerde din de vardır. Dolayısıyla din bütün bir insanlık için ihtiyaç olup aynı zamanda toplumu yönlendiren, hayat tarzı ortaya koyan bir kurumdur.²⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de din lafzı, “yol, hayat tarzı, hesap günü, kanun, hüküm vb.” anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarına bakıldığında din, “insanın her türlü inancını, düşüncesini, tavır ve davranışlarını ifade eden, insanın yaşam tarzı ya da yaşamında izlediği yol” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.³⁰

Genel olarak din ise; “inanış ve davranış şekilleri ile insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür.”³¹

Dinler Tarihi’nin ikinci terimi tarih’tir. Tarih, Arapça bir kelimedir ve “v-r-h” maddesinden gelmektedir. Hem “bir hâdisenin, tarihi olayın vadesinin tayin ve tespitini” hem de “bu olayın oluş anını, zaman devresini, kronolojisini” ifade etmektedir.³²

²⁹ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, s. 21.

³⁰ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2.b., İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 19.

³¹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 22.

³² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 28.

“Tarih” aynı zamanda bir bilim dalıdır. Bilim dalı olan Tarih; “genel olarak, toplumları / milletleri etkileyen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki sebep - sonuç ilişkilerini gösteren” bir alandır.³³

İşte insan tarihî süreçte, ihtiyaçlarının giderilmesi için kendisinden daha kudretli olana ulaşmayı düşünmüştür.³⁴ Sahip olduğu düşüncesini de ibadet, dua ve niyaz gibi dînî Ritüellerle ortaya koymuştur. Çünkü ibadet, hislerin Allah’a karşı şükran ile coşması, ruhun Allah’a karşı en halis hürmet ifadesidir.³⁵ İşte Dinler Tarihi; “tarih ve filoloji metotlarını kullanarak dinleri doğuş ve gelişmelerinden inanç, ibadet, ahlak vb. konularına kadar tarihi seyir içinde inceleyen bir disiplindir.”³⁶

b. Özel olarak “oruç” ve “tarih”

Vahye dayalı dinler: Yahudilik ve Hıristiyanlık, beşerî dinler: Eski Yunan, Eski Ortadoğu, Eski Uzakdoğu ve Eski Ortaasya başlığı altında, “savm” kavramı ve tarihte yaşamış olan toplumların ibadetleri ana hatlarıyla ikinci bölümde açıklanmıştır.

2. Din Felsefesi’nde

İnsanlık tarihinin seyri içinde tezahür ettiği şekliyle dînin dört görünüşü vardır veya daha doğrusu din, dört faktörün kullanılmasına dayanır: Ritüel, duygu, inanç ve aklileştirme. Belirli bir seremoni vardır; duygunun dışa vurumunun belirli biçimleri vardır; kesin olarak belirlenmiş inançlar vardır.³⁷

Doktrinal görünüşü ile din, bir genel hakikatler sistemi diye tanımlanabilir; bu genel dînî hakikatler, onlara samimi olarak tutduğumuz ve içten bağlandığımız ölçüde, karakterimizi değiştirebilir.³⁸

Din Felsefesi, “dînin felsefî açıdan ele alınması, başka bir deyişle din hakkında bir düşünme ve tartışmadır.” Din Felsefesi aynı zamanda, dînin temel konuları hakkında

³³ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 28.

³⁴ Tümer, a.g.md., C. IX, s. 317.

³⁵ Ömer Rıza Doğrul (v.1952), *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 3.b., İstanbul: Ceylan Yayınları Matbaası, 1963, s. 247.

³⁶ Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. IX, s. 334.

³⁷ A. N. Whitehead, “Dinin Oluşumu”, *Din Felsefesi Yazıları I*, derleyen ve çev. Zeki Özcan, İstanbul: AlfaYayımları, 2001, ss. 137-155, s. 141.

³⁸ Whitehead, a.g.md., s. 139.

akılcı, tarafsız ve şümulü bir şekilde düşünmeyi ve konuşmayı gerektirir.³⁹ Din Felsefesi'nde din düşünmenin alanını, felsefe ise bakış şeklini yansıtır.⁴⁰

Din, var olmak için felsefeye muhtaç değildir. Fakat felsefe, dinle ilgilenmek zorundadır. Din Felsefesi felsefenin asla vazgeçemeyeceği bir alandır. Din Felsefesi'nin önemi ilgilendiği konulardan dolayıdır. Bu konular: Tanrının varlığı, Peygamberlik ve vahyin mahiyeti, ruhun ölümsüz olması,⁴¹ dinî tecrübenin çeşitleri, bilim ve din arasındaki karşılıklı etkileşim, dindar olmayan filozofların dîne itirazları, iyinin ve kötünün doğası ve içeriği, doğumun, tarihin ve ölümün dinî açıdan anlamı. Bu konuları felsefî açıdan açıklamakla, dünyadaki yerimizi belirleriz.⁴²

Özetlemek gerekirse “din” üzerinde düşünce ve tartışmanın hiçbir zaman eksik olmadığı bir kavramdır.⁴³

a. Genel olarak felsefe - amel ilişkisi

Din ile felsefenin insanın beşerî tecrübesi arasında yer almalarından doğan bir münasebet, bir ortaklıkları vardır. Bilindiği gibi, akıl ve akıllı olmak insanın en ayırıcı özelliğidir; tabir yerinde ise insanı insan yapan, onun insan diye nitelendirilmesinin en temel vasfıdır. Akıl ve akıllı olmanın en bâriz özelliği de düşünmektir; düşünmekten maksat da doğru, tutarlı, sistemli düşünmek; çözüm üretici bir tarzda düşünmektir ki buna kısaca felsefe yapmak da diyebiliriz.⁴⁴

Felsefe, esasen düşünmek demektir. Din ise, Gazzâlî'nin ifadesiyle “ruhani bir zevk halini yaşamaktır.” Felsefe ile meşgul olan kişi fikir sahibi olur. Dîni yaşayan ise ibadet eder. Dolayısıyla ibadetlerin bir tefekkür olabilmesi ve tefekkürün de dinî bir boyut elde etmesi mümkündür. Örneğin, Kurân'ın emrettiği fikretme, bir ibadettir.⁴⁵ Bu yüzden İbn Rüşd hikmetle (felsefe) meşguliyeti, din açısından önemli görmüştür.⁴⁶ Çünkü İbn

³⁹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, 12.b., İzmir: İ.İ.V. Yayınları, 2010, s. 2-3. Aydın, a.g.e. s. 2-3.

⁴⁰ Mehmet S. Aydın, “Din Felsefesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XXXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. IX, s. 339.

⁴¹ Aydın, a.g.md. 339.

⁴² Zeki Özcan, “Din Felsefesinin Felsefesi”, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I*, der. Recep Alpyağılı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 51-89, s. 56-57.

⁴³ Aydın, a.g.e. s. 1.

⁴⁴ Hüsameddin Erdem, *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1997, s. 28-29.

⁴⁵ Tuncay İmamoğlu, “Din Fesefesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Universal Journal of Theology*, 30.07.2018, s. 134-135.

⁴⁶ Aydın, a.g.e. s. 9.

Rüşd'e göre hikmet "şeriatın arkadaşı, sütkardeşidir - zira aynı kaynaktan feyz almaktadırlar - ikisi tabiatları itibariyle kardeş, cevherleri ve özellikleri itibariyle iki dosttur."⁴⁷

b. Özel olarak felsefe - oruç ilişkisi

Düşünme, akıl sahibi olma gibi özelliklere sahip olan insanın fitrî bir özelliği de inanmaktır. İnanmak yine insan için "ayırım" olabilecek derecede önemli bir özelliktir. Bu nedenle "İlâhî Dinler" diye nitelendirilen "Hak Din"lerin bildirdiğine göre, ilk insan Hz. Âdem'dir ve Hz. Âdem, bu dinlerin belirttiğine göre, aynı zamanda, ilk Peygamberdir; yani yeryüzünde ilk din temsilcisidir. "Âdem" (a.s.) insan olması itibariyle akla, düşünme özelliği felsefeye; Peygamberliği ise imana (din) işaret etmektedir. Bu nedenle din ve felsefe, insana aidiyeti açısından birbirinden ayrılmazlar.⁴⁸

Hz. Muhammed (s.a.s.), "*aklı olmayanın dîni de yoktur*" diye buyurmaktadır. Bu iki Fenomenin aynı insanda birleşmesi sebebi ile din ile felsefenin yine bir ilgisinin olması gerekir. Zira dinler sadece bir inanç ve ibadetler sistemi değil, aynı zamanda, bir yaşama tarzıdır.⁴⁹

3. Din Psikolojisi'nde

"Din Psikolojisi" başlığı altında ana hatlarıyla din ve insandan, özel olarak da eşrefi mahlûk olan insanın ibadetinin ruh ve beden üzerindeki etkilerini araştırmaya ve bu ibadeti uygulamanın veya da terk etmenin birey psikolojinde meydana getirdiği farklı durumlara yer vermeye çalıştık.

a. Genel olarak "din" ve "insan"

Vahyin muhatabı olan insan, psikolojinin de temel araştırma objesi olarak, kendisinde iki alanı (din ve psikoloji) birbirine yaklaştırır. Bir psikolog olarak insanı ve davranışlarını inceleyen bilim adamı, insanın içinde bulunduğu toplumu ve kültürünü yok sayamayacağı gibi, davranışlarını yönlendiren "din" faktörünü de görmezden gelemmez. Din Psikolojisi gibi alt dallar da, bu süreçte oluşmuştur. Hızla gelişmeye de devam etmektedir.⁵⁰

⁴⁷ Erdem, a.g.e. s. 37.

⁴⁸ Erdem, a.g.e. s. 29.

⁴⁹ Erdem, a.g.e. s. 30.

⁵⁰ Mustafa Doğan Karacoşkun, "Din Psikolojisi Bilimi ve Türkiye'deki Gelişimi", *Din Psikolojisi*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun, 3.b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, ss. 61-74, s. 61-62.

Din Psikolojisinin konusu, bireyin dinî tecrübesi de denilen dinî yaşantısıdır. Dinî yaşayışın muhtevası ise bilgi, inanç, ibadet, duygu, düşünce, tasavvur, ilgi, istek, irâde, tutum ve davranışlardan oluşmaktadır.⁵¹

Dinî davranışlar dışarıdan gözlenebilen ve gözlenemeyen davranışlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Dışarıdan gözlenebilen davranışlar açıktan yapılan ibadet ve rituellere dir. Gözlenemeyen davranışlar ise huşu, takva hissi, Yaratıcı ile gerçekleştirilen içsel konuşma, tefekkür hali gibi içsel manevi yaşantılardır.⁵²

Allah'a inanç ve itaati temsil eden davranışların tamamına ibadet denir. Bu anlamda ibadeti, "Allah'la kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi" şeklinde açıklamak mümkündür.⁵³ Namaz, oruç, hac, kurban, kutsal kitabı okuma ve dua gibi farklı şekillerde yapılan ibadetler aynı zamanda dinî hayatın ana unsurlarından biridir.⁵⁴

Genel anlamda ibadet; "kutsal zaman ve mekânlara saygı", "dünya düzeni ve Tanrı'nın iradesinin geniş bir yorumu sonucunda girilen bazı eylemler" ve "belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler (taharet, dua, kurban vb. gibi)" geniş davranış ve uygulama sistemini meydana getirir.⁵⁵

İnsanda tapınma eylemini gerçekleştiren asıl niyet, "bağımlılık şuuru"ndan beslenir. Elindeki imkânlarla kâmil olamayan insan, her şeyi kendisine borçlu olduğu aşkın varlığa itaat etmesi ve ulaşmayı istemesi ancak ibadetlerle bir mana kazanır.⁵⁶

İnsanın Allah'a olan itaatini ifade edebilmesi için birtakım kalıplaşmış hareket ve davranışları yapması gerekmektedir. Din ise, bu davranışları düzenleyerek, ferdin ne şekilde ibadet edeceğini bildirir. Zira her ibadetin belirlenmiş bir şekli ve kalıbı olup bu şekil ve kalıplar kendi içinde derin anlamlar taşırlar.⁵⁷

Oruç, insana hem ruhunu hem de bedenini kendisine yaraşır bir şekilde kullanabilmesi için irade eğitimini verir. Çünkü insanın hayatta başına gelen maddî ve manevî

⁵¹ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, 2.b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, s. 31.

⁵² Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 46.

⁵³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 7.b., Ankara: T. D. V. Yayınları, 2008, s. 233.

⁵⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 1.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2010, s. 53.

⁵⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 233.

⁵⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 234.

⁵⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 234-235.

hastalıkların birçoğu fazla yemek ile ilgili sebeplerden kaynaklanır. İşte irade eğitimi ile insan bu isteğini dengede tutar, bilinçaltını da sürekli denetleyerek kendisini frenleyebilir. Oruç ibadeti, bu eğitimin yerine getirilebilmesi için uygun bir ortam oluşturur.⁵⁸

aa. Oruç ve insan fizyolojisi

Oruç dînî bir ibadet, dolayısıyla dînî bir Fenomen olarak, insanın hem fizyolojik yani maddî, hem de psikik yani ruhî yapısını hep birlikte bütünüyle kavramaktadır.⁵⁹

Marie-Reine Geffroy'un "Le Jeûne, Moyen De Purification Totale" ("Tam Bir Arınma Vasıtası Olarak Oruç") adlı kitabı bu hususta en önemli kaynaklardan biridir. Bu eserde bahsedilen araştırma bulguları, Hıristiyanlık çerçevesinde ve vejeteryen bir yaklaşımla yorumlanmaktadır. Ancak oruç ibadetinin fizyolojik tesirlerini incelemesi bakımından önemlidir.⁶⁰

Geffroy oruçla ilgili şunları söyler: "Bugün bazı kimselerin oruca karşı olumsuz tavrı bilhassa bir peşin hükümden kaynaklanmaktadır. Oruca karşı takınılan bu olumsuz tavır, zayıf düşmemek için, beslenmek hatta aşırı derecede beslenmek zorunluluğu ile ilgili bir peşin hükümden kaynaklanmaktadır."⁶¹

Geffroy'a göre "aşırı yiyecek gücü artırmak yerine, aksine azaltmaktadır." Bunun üç nedeni vardır:

- 1) Vücutta bulunan yiyecekler, hazm edilecek kısmını aştığında buna "artık" denir. Bu vücuttaki azalara aşırı yüklenmeye sebep olacağı için görevlerini yapmalarına engel olur.
- 2) Bu artıklar sindirim ve hazım işleminde yavaşlamaya sebep olur ve vücut bu artıkları telâfi edebilmek için de çok çalışmak zorunda kalır.
- 3) Bu yiyeceklerin hazmedilmesi vücutta fazla enerji kaybolmasına sebep olur.⁶²

⁵⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, s. 417.

⁵⁹ Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, Ankara: T. D. V. Yayınları, 1994, s. 22.

⁶⁰ Uysal, a.g.e., s. 27.

⁶¹ Uysal, a.g.e., s. 27.

⁶² Uysal, a.g.e., s. 27.

Yine “oruç esnasında vücuttaki yağ depolarının harekete geçmesi ve bu sayede damar sertliğinin teşekkülünün önlenmiş olması, kolesterol yüksekliği, yüksek tansiyon, bazı ateşli hastalıklar, bazı böbrek rahatsızlıkları” gibi refah düzeyi yüksek kişilerde olan bu hastalıkların iyileştirilmesi için oruç ibadeti önemli bir alıştırma. Bunlar orucun insan vücuduna olan faydaları üzerine yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur.⁶³

Oruç aynı zamanda durmadan çalışan vücut azalarının dinlenebilmesi açısından da perhizden farklı olup sağlığın muhafazası için vazgeçilmez bir ibadet olarak kabul edilmektedir.⁶⁴

Oruçta tıbbî faydalar ve bedensel hastalıkların tedavisi bulunmaktadır. İnsanın bedensel sağlığının, ruhsal sağlığına etkisinin olduğu bilinmektedir. Nitekim “iyi bir zekâ, sağlıklı vücutta bulunur” cümlesi, yaygın küllî kâidelerden olmuştur.⁶⁵ Kaynaklar, dinî anlamda görevlerini yapan kimselerin sigara, içki ve uyuşturucuya daha az meylettikleri, meşru olmayan ilişkilere uzak durdukları için dindar olmayanlara göre daha sağlıklı bir hayat yaşadıklarını açıklayan birtakım araştırmalara yer vermektedirler.⁶⁶

ab. Oruç ve insan psikolojisi

İbadetler insanın kişiliğini geliştiren ve olgunlaştıran bir “eğitim” sistemi olarak kabul edilebilir. İbadetlerle elde edilen disiplin ile insan zorluklara karşı mücadeleyi, kötü alışkanlıklardan uzak durmayı öğrenir. Yine hayırsever olmayı, diğer insanlarla ilgilenmeyi ve sosyalleşmeyi öğrenir. Kazandığı bu vasıflarla ruhsal dengesini koruma altına alır ve kişiliğini olgunlaştırmış olur. Çünkü ibadetler sadece kişinin yaratıcıyla değil, aynı zamanda kendisiyle ve sonrasında diğer insanlar ve yaratılmışlarla olan ilişkisini düzenleyen bir sistemdir.⁶⁷

Öncelikle ibadetler, Rabbimize görev şuuruyla yapıldığı için, yerine getirildiğinde gönlün huzur ile dolmasına ve rahatlığa sebep olur.⁶⁸ Örneğin dinî inanç ve ibadet uygu-

⁶³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 248.

⁶⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 248-249.

⁶⁵ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s. 255.

⁶⁶ Hayati Hökelekli, “İbadet” (Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XIX, s. 249.

⁶⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 249.

⁶⁸ Habil Şentürk, *Din Psikolojisi*, Konya: Esra Yayınları, 1997, s. 153-154.

lamaları ile yoğun bir ilişki içerisinde buldukları düşünülen İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, ‘namaz kılarken veya oruçlu iken hissedilen değişiklikler’ sorulduğunda deneklerin %79.9’u ‘borcumu ödediğimden dolayı rahatlar, bu esnada bütün sıkıntıları unuttur huzur duyarım’ cevabını tercih etmişlerdir.⁶⁹

İbadetler, insanın nefsinin hesabına çekmesine olanak sağlar. Allah’a karşı borcunu ifa etme durumunda olan kişi, dinî bir şuurla o anda, acaba görevini gereği gibi yapıyor mu, diğer görevlerini nasıl yapıyor, ne derece yapıyor, ne derece yapmıyor, bunun bir muhasebesini yapar. Yaptığı salih amelleri düşünerek huzur duyar, hatalarına ise üzülür. Bir yandan bu duruma şükreder, bir yandan da günahlarına tövbe eder. İşte kişi ibadetlerini yerine getirerek aynı zamanda kendini de tanımış olur.⁷⁰

İnsanlarda bulunan birtakım bedensel hastalıkların sebebi üzüntü ve kaygı gibi psikolojik nedenlerdir. Şeker hastalığı ve ülser gibi mide rahatsızlıkları bu duruma örnek olarak verilebilir. İşte ibadetler, bu tür üzüntülere karşı bir teselli ve direnç meydana getirir.⁷¹

b. Özel olarak orucun karakteristik çizgileri

ba. Menfi yönleri ıslah etmesi

Birçok ibadet cemaat ile yerine getirilir. Önemi, müminlerin arasında “birlik şuru”nun oluşmasıdır. Günümüz insanının duygusal huzursuzluğunun önemli konularından birisi “kalabalıklar içerisinde yapayalnız olma” durumudur. Aşırı bireyselleşmenin sonucu olarak birçok insanda bunalım ve huzursuzluk ortaya çıkmaktadır. İbadetler ise kişiyi hem Allah’a hem de insanlara yakınlaştırmaktadır. Bu duygu ve düşüncelerle ortak bir amaçla bir araya gelen insanlar, birey olmayı aşır, cemaatleşme durumuna geçer. Cemaatleşme durumunda ise duygular hassaslaşır ve aynı zamanda kişinin iradesi de kuvvetlenir.⁷²

⁶⁹ Akif Hayta, “Dinî Pratikler İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, editör Hayati Hökelekli, 2.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2006, ss. 137-179, s. 153.

⁷⁰ Şentürk, *Din Psikolojisi*, s. 147.

⁷¹ Hâbil Şentürk, *Psikoloji Açısından Hazreti Peygamberin İbadet Hayatı*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1984, s. 30.

⁷² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 245.

Türkiye’de İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yapılan bir ankette, öğrencilerin namaz, oruç, dua, sadaka, tövbe gibi ibadetlerle psikososyal uyumları arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Sonuç olarak kendini kabullenme, kendini ifade edebilme, etkinlik, sosyalleşme, sorumluluk sahibi olma gibi kişiliği ilgilendiren vasıflarla ibadetleri yerine getirme arasında olumlu bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.⁷³

Özellikle oruç, zekât ve kurban gibi ibadetler toplumda yardımlaşmaya, dayanışmaya, ahlakî sorunların çözümüne ve toplum barışına büyük katkıda bulunur. Gelir dağılımındaki adaletsizlik sebebiyle toplumda var olan gerilim ve çatışmaları en az seviyeye indirebilmesi açısından ibadetler sosyal bir proje olarak kabul edilebilir. Yine bu saydığımız ibadetler, toplumdaki her bir şahsın insan onuruna yakışır bir şekilde hayat sürebilmesi için sermayenin tek elde toplanmasına engel olup toplumun tamamına yayılmasına fırsat verir.⁷⁴

Oruç kişide fakir ve yoksullara karşı rahmet, acıma duygusunu uyarmakta, bu da toplumda yardımlaşma, sorumluluk ve sosyal güvence ruhunu kuvvetlendiren hasletlerden olmak üzere fakirlere iyi davranma, onlara ihsanda bulunma duygusunu diriltmektedir.⁷⁵ Şunu unutmamalım ki, oruç bizlere, aç kalmayı ve önümüzdeki dünya nimetlerinden uzak durmayı öğrettiği kadar, alçak gönüllülüğü, iyilikseverliği, yoksulların yardımına koşmayı da öğretir.⁷⁶

bb. Müsbet yönleri geliştirmesi

1) Ruh sağlığını koruması

Ruh sağlığı açısından dinî bir hayat yaşamının önemli olduğunu ifade edenlerden birisi de Jung’dır. Ona göre “dinî inanç, dua ve törenler, bilinç dışının beklenmedik ve tehlikeli etkilerine karşı birer savunma aracı, bilinç dışı güdülerle en güvenli ilgilenme yolu, kişinin ruhsal dengesini koruyucu duvarlardır.”⁷⁷

⁷³ Hökelekli, a.g.md., s. 249.

⁷⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 246.

⁷⁵ Necati, a.g.e., s. 256.

⁷⁶ Şentürk, *Psikoloji Açısından Hazreti Peygamberin İbadet Hayatı*, s. 89.

⁷⁷ Hökelekli, a.g.md., s. 249.

Peck'in de ısrarla üzerinde durduğu gibi, kişinin dinî inançları, bu bağlamda din anlayışı, ibadet davranışı ve Tanrı tasavvuru ruh sağlığını yakından ilgilendirmektedir.⁷⁸

Avusturalya'da rastgele seçilen 989 yetişkin üzerinde yapılan bir araştırmada dinî inanç ve ibadetler; Tanrı'ya inanma, kişisel ibadet/dua, kiliseye gitme devamlılığı olarak üç başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bilgilerden sağlıklı yaşanan dinî inanç ve uygulamaların psikolojik uyum, ruhsal denge, mutluluk ve hayattan tatmin olma arasında olumlu ilişkiler bulunmuştur.⁷⁹

Araştırmalarda ruhsal hastalıkların iyileştirilmesi için ibadet ve duanın olumlu sonuçlar verdiği açıklanmaktadır. Nitekim dindar olmayanlar arasındaki intihar olaylarının dindar olanlara göre %50 daha fazla ve dindar olmayanlarda ruh hastalıklarının yine dindarlara nazaran daha fazla olduğuna dair araştırmalar mevcuttur.⁸⁰

İnanan insan ibadetlerin Allah'ın bir emri olduğunu bilmekte ve bunu bir görev olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, eğer kişi birtakım nedenlerden ibadetini yerine getiremez, yani namaz kılamaz ve oruç tutamazsa kendini huzursuz hisseder ve günah işlediğini düşünerek rahatsız olur. Bu huzursuzluk onda bazı bedensel ve ruhsal hastalıkların ortaya çıkmasına yol açabilir ve onu başarısızlığa götürür.⁸¹ Bu aynı zamanda yaşamındaki davranışlarında, sorumlulukları yerine getirmede ve yaptığı bütün işlerde Allah'ı gözetmesini sağlamaktadır. Bunda, insan vicdanının eğitimi de bulunmaktadır.⁸²

İnsanda bulunan hayır ve şer duyguları daima çatışma halindedir. Eğer beden güçlenir ve ruha hükmederse kötü arzular gâlip gelir. Eğer ruh güçlenir ve bedene hükmederse yüce arzular gâlip gelir. Nasıl ki bedeni maddî gıdalar besliyorsa ruhu da namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'an okuma gibi ibadetler besler. Çünkü ibadet ruhun gıdasıdır.⁸³

⁷⁸ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi, s. 47.

⁷⁹ Gülüşan Göcen, "Dinî İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi" (Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, 2.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2006, ss. 559-611, s. 605.

⁸⁰ Hökelekli, a.g.md., s. 249.

⁸¹ Sema Yılmaz, "Dinî Davranışlar ve İnançla İlişkisi", *Din Psikolojisi*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun, 3.b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, ss. 139-174, s. 166.

⁸² Necati, a.g.e., s. 256.

⁸³ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 4.b., Ankara: T. D. V. Yayınları, 1995, s. 87.

2) Şefkat ve merhamet duygularını geliştirmesi

İbadetler insandaki merhamet duygusunun artmasına ve diğer insanlarla ilgilenmesine sebep olur. Mesela oruçta birey, bütün gün aç kalmasının tesiriyle ihtiyaç sahipleriyle daha fazla ilgilenir, onlara daha fazla yardımcı olmaya gayret eder. Oruç, kişide fakir ve yoksullara karşı rahmet, acıma duygusunu uyarmakta, bu da toplumda yardımlaşma, sorumluluk ve sosyal güvence ruhunu kuvvetlendiren hasletlerden olmak üzere fakirlere iyi davranma, onlara ihsanda bulunma duygusunu diriltmektedir.⁸⁴ Diğer aylara nazaran Ramazan ayında yardımlaşmanın arttığı bilinmektedir. Böylece insanın maddeye ve dünya hayatına ilgisi azalırken onun yardımsever ve kötülükten uzak duran bir kişilik kazanmasına sebep olur.⁸⁵

İbadetler aynı zamanda kişinin Allah karşısında acziyetini idrak etmesine sebep olduğu için daha alçakgönüllü olmasına ve yine o kişinin sorumsuz davranışlardan kaçınmasına neden olur.⁸⁶

3) İradeyi güçlendirmesi

İbadetler, sabrı öğretir, iradeyi kuvvetlendirir. Hem namazda hem de oruçta irade ve sabır büyük önem arzeder. İnsan gün boyu en önemli ihtiyaçlarını askıya almaktadır. Yapmadan duramadığı birçok alışkanlığı belli süre de olsa terk etmektedir. Bu ona bir iç disiplin ve irade gücü verir.⁸⁷

Kişi oruç ibadetinden öğrendiği sabrı hayatının bütün alanlarına yayar. Rızkının peşinde koşturmanın zorluğuna, hastalıklara, hayatın tüm zorluk ve meşakkatlerine da sabreder. Sabır, Allah'ın kendisiyle süslenmeyi tavsiye ettiği insanın övünülecek özelliklerindedir. Sabır, hayatta karşılaşılan zorluklara tahammül göstermede, nefisle mücadelede, heva ve şehvetlerine karşı direnç göstermede, insanın bir destek kuvvetidir.⁸⁸

Zira oruç tutan kişi, insan hayatı için en önemli olan yeme, içme... vs.'den sadece Allah'ın rızasını kazanabilmek için vazgeçmektedir. Dolayısıyla oruç tutan kişi, aslında

⁸⁴ Necati, a.g.e., s. 256.

⁸⁵ Yılmaz, a.g.md., s. 167.

⁸⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244-245.

⁸⁷ Yılmaz, a.g.md., s. 167.

⁸⁸ Necati, a.g.e., s. 256.

hayatını sürdürebilmesi için önem arzeden her türlü yemeden içmeden fedakârlık etmektedir.⁸⁹

4) Kendi hareketlerini kontrol etme olanağı sağlaması

Oruç ibadeti, hiçbir şahidin olmadığı her tür hareketin yapılmasının müsait olduğu yerde kişinin vicdanıyla kalarak “kendi hareketlerini kontrol etme” ve “kendi kendine hesap verme” şeklinde bir anlayış oluşmasına sebep olur.⁹⁰

Oruç ibadeti, bir tarafı ile varlığı ve yokluğu Allah tarafından bilinen, lakin insanlar tarafından bilinmeyen abdest ve boy abdestine benzer. Şöyle ki kişi oruca niyetlenmeyip gizlice yiyip içer ve oruçsuz olduğunu saklayabilir. Bu durum kişinin abdesti olmadığını ve cünüp bir durumda olduğunu saklaması gibidir.⁹¹

Başka bir ifadeyle, hiç kimsenin olmadığı bir yerde sadece Allah rızası için kendi yemeğine elini sürmeyen kişi değil açıktan tek başına bile olduğunda bir başkasının malına ve mülküne el sürmeyeceği bir gerçektir.⁹²

Ülkemizde orucun insan psikolojisine etkileri ile ilgili yapılan bir araştırmada ankete katılanların % 75’i orucun insanın kişiliğini olumlu yönde geliştirdiğini söylemişlerdir.⁹³

4. Din Sosyolojisi’nde

‘Din Sosyolojisi’ başlığı altında genel olarak din ve toplum arasındaki ilişkiye, özel olarak da oruçla toplum arasındaki ilişkiden bahsetmeye çalıştık.

a. Genel olarak “din” ve “toplum”

Din Sosyolojisi, “dinî sosyolojik olarak ele almak veya din hakkında sosyolojik değerlendirme ve yorum yapmaktır.” Terim olarak Din Sosyolojisi, “dinlerin inanç sistemlerini, ibadet şekillerini, müesseselerini, sosyal tezahürlerini, bunların zamanla hangi sosyal şartlara bağlı olarak değişme gösterdiklerini, değişme şekillerini, sosyal sınıflarla

⁸⁹ Ali Murat Daryal, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, 2.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları: 75, 1999, s. 115.

⁹⁰ Daryal, a.g.e., s. 119.

⁹¹ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn b. Abdisselâm el-Harrânî (v. 728/1328), *İman Üzerine*, trc. Salih Uçan, 6.b., İstanbul: Pınar Yayınları, 2009, s. 237.

⁹² Daryal, a.g.e., s. 119.

⁹³ Hökekleli, a.g.md., s. 249.

ilişkilerini, belli başlı dinî grup ve cemaatleri, çeşitli dinî ahlak türlerini inceleyen bir sosyoloji ve din bilimi dalıdır.”⁹⁴

Din, cemiyet hayatının “itikadî”, “sosyal”, “ekonomik”, “idarî”, “ahlâkî ilke ve esaslar” gibi birçok alanında insanlar üzerinde etki eder. Din cemiyet ile ilişki içerisinde ve bu ilişki tek taraflı değil karşılıklıdır. Din nasıl cemiyeti etkiliyorsa, yönlendiriyorsa cemiyet de dinî etkilemektedir. Şöyle diyebiliriz ki din, çevresindeki etkilerden soyutlanmış bir vaziyette kalamaz bulunduğu yerin kültüründen etkilenir. Bunu cemiyetin evlilik, aile, hukuk, teknoloji ve eğitime bakış açılarından anlamak mümkündür.⁹⁵

Din ve toplum arasındaki etkileşim temelde müsbet ve menfî olarak iki yönlü değerlendirilebilir. Birincisi; çokluk tarafından icra edilen dinî davranış ve biçimler için söz konusu edildiğinde bu etkileşim müsbettir. Cemaatle yapılan ibadet ve dinî törenler buna örnektir. Zira bunların geçerli olabilmesinin şartı çoğunluğun katılımıdır. İkinci bir yön olarak gizlilik, dünyadan kaçış gibi durumlarda cemiyeti değiştirdiği ölçüde etkileşim menfîdir.⁹⁶

b. Özel olarak “oruç” ve “toplum”

Dînin bir diğer toplumsal işlevi bütünleştirmedir. Toplum, sadece aynı zaman ve mekânda bir araya gelen insanların meydana getirdiği birliktelikten ibaret değildir. “İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler, inançlar” vardır. İşte kişiyi topluma ait hissettiren sosyal bütünleşmedir.⁹⁷

Sosyal bütünleşme, yardımlaşma ve dayanışma açısından dinî ibadetler önem arzeder. İbadet sebebiyle toplanan insanlar ortak tecrübeler geliştirerek bir cemaat olurlar. Bu anlamda ibadetler birleştirici bir rol üstlenirler. Birlik ve beraberlik sebebiyle sosyal bağlar gelişir ve kolektif ruh hâkim olur. Kolektif ruhun bulunduğu ortamda ise duygu hassasiyeti oluşur.

⁹⁴ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 7-8.

⁹⁵ Ejder Okumuş, “Sosyolojinin Din Sorunsalı”, *Din Sosyolojisi*, editör Mehmet Bayyigit, Konya: Palet Yayınları, 2013, ss. 77-104, s. 94.

⁹⁶ Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din*, Samsun: Etüt Yayınları, 1997, s. 28.

⁹⁷ Okumuş, a.g.m., s. 98.

Birçok ibadette mekân şart olmamakla birlikte, bütün ibadetlerde zaman şarttır. Yani birçok ibadet “Mekân” ile sınırlandırılmadığı halde, bütün ibadetler “Zaman” ile sınırlandırılmıştır. Oruç gibi bazı ibadetlerde “Mekân” yerini tamamen “Zaman”a terk etmiştir.⁹⁸

Namaz ile orucun bir farkı; namazda Müslümanlar camiye toplanır ve toplu bir şekilde eğitilir. Maddeten bir arada bulunmaları ve aynı hareketleri yapmalarında birlik vardır. Oruçta ise, bu durumun tamamen zıddı mevcuttur. Oruçta bir arada bulunmak ya da aynı hareketleri yapmak gibi bir durum yoktur. Öğrenci okulda, çiftçi tarlada, işçi fabrikada işinin başındadır.⁹⁹

ba. Bireysel ölçeklere göre

1) Cinsiyet ve yaşa göre

Uysal’ın oruç ibadeti ile ilgili Türkiye’de öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmaya göre deneklerin cinsiyetleri ile oruç tutma davranışları arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Deneklerden oruç tutanların %43.4’ünü kızlar, %56.6’sını erkekler oluşturmaktadır. Oruç tutmayanların %57.3’ü kız; %42.7’si erkektir.¹⁰⁰

Cinsiyet ile oruç tutma davranışı arasındaki ilişkiye gelince; bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Oruç tutma davranışı bakımından erkek deneklerin, kızlara oranla, daha fazla oruç tuttıkları gözlenmektedir. Fakat kızlar daha ziyade bazen oruç tutanların içinde toplanmaktadır. Bunun yanında kızlar, erkeklere göre oruç tutmayanlarda da daha fazladır.¹⁰¹

Oruç tutma davranışı bakımından yaşlara göre dağılıma gelince; durum şöyledir: Deneklerin oruç tutma davranışları ile yaşları arasında anlamlı bir ilişki vardır.¹⁰²

⁹⁸ Daryal, a.g.e., s. 57.

⁹⁹ Daryal, a.g.e., s. 116.

¹⁰⁰ Uysal, a.g.e., s. 61.

¹⁰¹ Uysal, a.g.e., s. 79.

¹⁰² Uysal, a.g.e., s. 59.

Analize göre, oruç tutanların ve bazen oruç tutanların 18-20 yaş grubu içinde en kalabalık grubu oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca yaş grubu bakımından olduğu gibi, oruç tutma davranışı bakımından da en kalabalık alt grup yine bu yaş grubu içindedir.¹⁰³

Bazen oruç tutanlarla genellikle oruç tutanlar için ise, birincilerin %63.5 (73 kişi)'i, ikincilerin %45.3 (117 kişi)'ü, 18-20 yaş grubu içerisinde ve kendi davranış grupları içinde en kalabalık alt grupları oluşturmaktadır. Bu duruma göre, yaş küçüldükçe; oruç tutma davranışı yönünde bir artış eğilimi olabileceğini söylemek mümkündür.¹⁰⁴

Trabzon ilinde yapılan bir araştırmaya göre, her yıl oruç tutma oranı bakımından yaş grupları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Bu farksızlığın bazı yıllar ile bazı günler tutma açısından da bulunmadığını söyleyebiliriz. Hiç tutmadığını belirtenler ise sadece 18-25 yaş ile 41-50 yaş gruplarında ve %0.8 düzeyindedir. Bu da gösteriyor ki sosyo-kültürel, ekonomik ve diğer nedenler araştırma alanımızda insanların oruç ibadetini yerine getirmeleri hususunda yaş grupları üzerinde herhangi bir etki meydana getirmemektedir.¹⁰⁵

2) Medeni haline göre

Bu hususla ilgili analiz, deneklerin “evli veya bekâr” olmalarının oruç tutmada etkili bir değişken olmadığını göstermektedir.

Ankete dâhil olanların %95 (439 kişi)'i “bekâr”; %4.5 (21 kişi)'i “evli”dir. Fakat analizde her ne kadar evli deneklerin daha çok oruç tuttukları görülüyorsa da, böyle bir etkiden, bekâr ve evli denek sayısının eşit olmaması sebebiyle, çok açık olarak bahsedilemez. Zaten din açısından da evlilik ile oruç mükellefiyeti arasında bir ilişki aranmaktadır.¹⁰⁶

3) Mezun olunan ortaöğretim kurumu ve fakültelere göre

Daha önce mezun olunan lise veya dengi okulun oruç tutma davranışı üzerinde anlamlı tesiri vardır. İmam-Hatip Lisesi mezunu deneklerin %90'ı oruç tuttıklarını belirtmiş olmasına karşılık, Lise mezunu olanların %48.3'ü bu ibadeti yerine getirdiklerini

¹⁰³ Uysal, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁴ Uysal, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁵ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din (Trabzon İl Merkezi Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s. 211-212.

¹⁰⁶ Uysal, a.g.e., s. 61-62.

beyan etmiştir. Bu da, orta-öğretimde alınan eğitimin oruç tutma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁷

Her fakültenin kendi öğrencileri içinde oruç tutanların en kalabalık olduğu okullar, ilk beş sırada şöyledir: İlahiyat Fakültesinin bütün öğrencileri %100 oruç tuttuğunu belirtirken, Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü'ndekilerin %92.9'u, Hukuk Fakültesi öğrencilerinin %82.8'i, bu arada Tıp Fakültesi'ndekilerin %81.3'ü devamlı oruç tuttuğunu belirtmiştir.¹⁰⁸

Deneklerin okudukları fakültelerin, dolayısı ile aldıkları eğitimin farklı oluşu, oruç tutma davranışında da farklılığa neden olmaktadır. Özellikle yabancı dille eğitim yapan fakülte ve bölümlerde bazen oruç tutan ve hiç oruç tutmayanların daha fazla olması dikkat çekicidir. Aynı olgu, kolej ve özel okul mezunu olanlarda da gözlenmiştir. Teknik Eğitim Fakültesi'nde ise, oruç tutmayanlar en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Ayrıca bütün oruç tutmayanlar kendi içinde karşılaştırıldığında ise, İktisat İşletme %13.5'lik oranla ilk sırada; Teknik Eğitim Fakültesi ve Eğitim Fakültesi Türk Dili Bölümü %12.4'lük oranla ikinci sırada geldiği görülmektedir. Ancak Teknik Eğitim Fakültesi öğrencilerinin %47.8'i oruç tutmamaktadır. Bulgulara göre, yabancı dil ve teknik eğitimin ağırlıkta olduğu fakültelerde dinî normun aksine yani oruç tutmamaya doğru eğilimin artmış olması, yabancı dil ve teknik eğitimin, bazı öğrencilerin dinî tutum ve davranışlarında olumsuz etki yapmış olabileceği sorusunu akla getirmektedir.¹⁰⁹

bb. Toplumsal ölçeklere göre

1) İkamet edilen yere göre

Deneklerin kaldıkları yer ile oruç tutma davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ailesinin yanında kalanların %99.1'i, kendine ait evde kalanların %96.1'i, arkadaşlarla kiraladıkları evde kalanların %90.4'ü kaldıkları yerin "oruç tutmak" için uygun olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Uysal, a.g.e., s. 62-63.

¹⁰⁸ Uysal, a.g.e., s. 65.

¹⁰⁹ Uysal, a.g.e., s. 81.

¹¹⁰ Uysal, a.g.e., s. 82.

Kaldıkları yerin yeterli imkânlarla sahip olmadığını belirtenler bakımından ise, yurttan kalanların %37.6'sı, otel ve pansiyonda kalanların %28.5'i, akraba yanında kalanların da %14'ü bu konuda bir takım güçlüklerle karşılaştığını ifade etmişlerdir.¹¹¹

Bununla beraber oruç tutma davranışı ile kalınan yer arasında anlamlı bir ilişki olduğuna göre, kalınan yer, deneklerin oruç tutup tutmamasında olumlu veya olumsuz bir etki yapabilir. Fakat oruç tutsun veya tutmasın, deneklerin %89'unun olumlu cevap vermiş olması, deneklerin oruç tutup tutmamasını kaldığı yerin imkânlarına değil, daha başka nedenlere bağlamak gerektiğini göstermektedir.¹¹²

2) Gelir dağılımına göre

Oruç tutanların %96.5'i, bazen oruç tutanların %95.7'si ve oruç tutmayanların %93.3'ü "gelirlerinin oruç tutup tutmamalarını" engellemediğini beyan etmiştir. Bu beyanlara bakarak deneklerin aylık gelir durumu ile oruç tutma davranışı arasında bir ilişki ya da anlamlı bir etki olmadığını söylemek mümkündür.¹¹³

Bu durum, oruç tutmanın bir "inanç ve irade" meselesi olduğunu ve ferdin dinî duygu, inanç ve tutumlarının yoğunluğuna bağlı bulunduğunu gösterir. Nitekim denekler gelir durumlarının oruç tutmalarına engel olmadığını belirtmelerine rağmen, oruç tutma davranışı ile gelir dilimleri arasında bir ilişki olduğu analizler sonucunda ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴

Bu analiz sonuçları çok ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Denekler oruç tutsun veya tutmasın, gelir durumu ile oruç tutma davranışı arasında bir ilişki olmadığı kanaatinde. Oysa geliri düşük olanların oruç tutanlar arasında daha çok görülmesi, bu kanaatlerden farklı bir davranışa neden olduğunu göstermektedir. Ekonomik bakımdan daha düşük bir statüde olanlar, oruç tutma davranışı yani dinî tutum ve davranış bakımından daha yüksek bir statü içindedirler. Bu araştırmada kesin bir genelleme yapamamakla birlikte, maddi imkânları az olanların, bu durumu telâfi edercesine bir çaba içinde oldukları söylenebilir.¹¹⁵

¹¹¹ Uysal, a.g.e., s. 82.

¹¹² Uysal, a.g.e., s. 82.

¹¹³ Uysal, a.g.e., s. 84.

¹¹⁴ Uysal, a.g.e., s. 84.

¹¹⁵ Uysal, a.g.e., s. 84.

5. Din Eğitimi'nde

Bu başlık altında genel olarak din ve eğitimden, özel olarak oruç eğitim ve öğretiminden bahsetmeye çalıştık.

a. Genel olarak “din” ve “eğitim”

Eğitimi genel olarak ele aldığımızda “insanda istenilen yönde davranış geliştirme faaliyeti” olarak tanımlamak mümkündür. Yani biyolojik insandan kültür insanına geçmektir. İstenilen yönden kasıt, insandaki iyi yanların geliştirilmesidir.¹¹⁶ Din Eğitimi ise, “insandaki aslî fitratı, yani Allah, insanları hangi fitrat üzerine yaratmış ise onu korumak veya o fitrata çevirmektir.”¹¹⁷

Din Eğitimi, dinden alınan bilgileri eğitim biliminin verileriyle birleştirerek, insanların Allah'ın istediği şekilde davranan kişiler olmasına katkıda bulunur. Onların hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri, dinî düşünce ve yaşantı ile ilgili problemleri araştırıp, çözümler üretmeye çalışır. Bu çalışmaların bütünü insanla ilgilidir. Dolayısı ile din eğitiminin konusu bizzat insandır ve onun din ve imanla alakasıdır.¹¹⁸

İnsanların çoğu baktığı halde görmeyen, davranışta bulunduğu halde düşünmeyen kimselerdir. Din öğretiminin görevlerinden biri, “insanların gördüğünü gerçekten görür, düşünür, anlar ve eleştirdikten sonra kabul veya reddeder hale getirilmesidir.”¹¹⁹

Eğitimin temel prensiplerine gelince, Hud Sûresinde iman ve doğruluk, ibadet, hak ve sabır eğitimin temel prensipleri olarak gösterilmiştir.¹²⁰

Âyet ve hadîsler incelendiğinde özellikle anne ve babalardan çocuklarının eğitimlerine önem vermeleri istendiği görülmektedir. Rabbimiz, “*Ey insanlar! Kendinizi ve aile fertlerinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten (Cehennem'den) koruyunuz.*”¹²¹ buyurmaktadır. İslam eğitimcileri, çocukların Cehennem ateşinden korunmasının, ancak iyi bir eğitim ile mümkün olabileceğini söylemektedirler.¹²²

¹¹⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1988, s. 26.

¹¹⁷ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003, s. 87.

¹¹⁸ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, s. 28.

¹¹⁹ Bilgin, a.g.e., s. 19.

¹²⁰ Çamdibi, a.g.e., s. 238.

¹²¹ et-Tahrîm 66/6.

¹²² Abbas Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2001, s. 87.

Söz konusu çocuk eğitimi olduğunda, gelişim alanlarının gündeme gelmesi zorunludur. Zira çocuğa eğitim verilecekse içinde bulunduğu gelişim özelliklerine göre verilmelidir. Çocuklara ibadet eğitimi ve öğretimi verilirken de, çocukluk döneminde hangi gelişim alanının hangi seviyede olduğunu bilmek gerekmektedir.¹²³

2. yaş, çocuklarda kendilerini ispat etmeye çalıştıkları ve konuşmaya başladıkları bir dönemdir. Bu dönem, çocuk hayatının bir “saadet dönemi” olarak adlandırılır.¹²⁴

Din Eğitimi insanlara birbirini sevmeyi, güvenmeyi ve en yüce varlık olan Allah’ı severek O’na güvenip bağlanmayı hedef almıştır. Bu duygular 2 yaşından başlayarak geliştirilebilir. Sevgi, güvenme ve bağlanma duyguları, dikkatli ve yerinde yapılacak din eğitimi ile geliştirilirken, saldırganlık, korku ve endişe duyguları ise yalnız din eğitimiyle giderilebilir.¹²⁵

Çocuklarda ilk olarak sevgi, ümit ve güven duyguları daha sonra korku ortaya çıkar. Eğitimden verim alınabilmesi için çocuğun tabiatına uygun olarak sevgi ile yaklaşmak gerekir. Rabbimizin “*Rahmetim gazabımı geçti*” sözünden mülhem eğitimde sevgi ve şefkati esas almak başarının temeli olarak kabul edilir.¹²⁶

3. yaş ile birlikte çocuklar dinî sözlere, heyecana, korku ve sevgiye ilgi duymaya başlarlar. Bu yaşlardan sonra çocuklar, çevreleriyle olan ilişkilerini olumlu yönde geliştirerek devam ettirirler.¹²⁷ 4. yaş ise, çocuklar bu dönemde telkine duyarlı olduğundan eğitim ve özellikle din eğitimi açısından önemli bir dönemdir.¹²⁸

b. Özel olarak “oruç” ve “eğitim”

Dinimizde ibadet denilince, öncelikle “İslâm’ın şartları” akla gelir. Bu esaslar, yani ibadetler Peygamber Efendimiz tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

¹²³ İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet*, Bursa: Düşünce Kitapevi, 2003, s. 27.

¹²⁴ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: T. D. V. Yayınları, 2009, s. 45.

¹²⁵ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1982, s. 228.

¹²⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, 2.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 123, 1998, s. 39.

¹²⁷ Öcal, a.g.e., s. 45.

¹²⁸ Öcal, a.g.e., s. 45.

*“İslâm (dini) beş şey üzerine kurulmuştur; Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)’in, Allah’ın Resulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, Ramazan orucunu tutmaktır.”*¹²⁹

İslâm’ın temelinde yer alan bu beş ibadetten, çocukları öncelikle ilgilendirenleri kelime-i şehadet, namaz ve oruçtur. Zekât ve hac konularında da çocukların bilgileri olması gerekir. Ancak onlar, bu son iki ibadetle küçük yaşlarda doğrudan ve yakından ilgilenebilirler.¹³⁰

Oruç, henüz temel eğitimin 4. 5. sınıflarındaki, yani 10-11 yaşlarındaki çocukların dînen sorumlu olmadıkları bir ibadettir. Fakat dînen sorumlu olmamaları, kendilerine o yaşlarda oruçla ilgili bilgilerin verilmesine veya oruç tutmaya alıştırmalarına mani değildir. Aksine, ailede veya okulda oruçla ilgili bilgilerin verilmesi ve yavaş yavaş oruca alıştırmaları için en uygun çağ, temel eğitim dönemidir.¹³¹

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus var: oruca başlamış bir çocuğun, acıktığı takdirde öğleyin orucunu bozabileceği, bir başka günde böyle bir yarım oruç daha tutarsa, onlar için iki yarım orucun, bir tam oruç yerine geçeceği gibi halk arasındaki yanlış anlayışlara itibar edilmemelidir. Gerek ailelerde, gerekse okulda buna mahal verilmemelidir. Hakikaten hasta, sağlık bakımından tutmasına mani bir hali olan çocuğa zaten oruç tutturulmaz. Eğer böyle bir hali yok ise, oruca başlamış çocuğa bunu tamamlamak lazımdır. Zira bu vesile ile çocuk aynı zamanda bir sabır eğitiminden geçirilmiş olacaktır. Açlığın ve susuzluğun ne demek olduğunu yaşayarak öğrenecektir. Şayet çocuk çok zorlanıyorsa, ikinci defa oruca başlatılmamalıdır. Çünkü çocuk oruç tutmak üzere zorlanırsa, ya gizliden gizliye birşeyler yemek-içmek için fırsat kollar veya buna imkân ve fırsat verilmediğini anlarsa, o takdirde oruç ibadetine karşı nefret geliştirebilir. Onun için, gerek ailede, gerekse okulda çocukların kendi arzuları ve istekleri uyarılarak oruç tutmaya alıştırmaları en isabetli yoldur.¹³²

Sahâbeden Rûbeyyi: “Biz aşure orucu tutardık, küçük çocuklarımıza da tutturur (onlarla mescide giderdik) oruçlu çocuklarımıza boyalı yün softan oyuncak yapardık da

¹²⁹ Öcal, a.g.e., s. 90.

¹³⁰ Öcal, a.g.e., s. 90.

¹³¹ Öcal, a.g.e., s. 97.

¹³² Öcal, a.g.e., s. 99.

bunlardan yemek diye ağlayan olursa iftar vakti erişinceye kadar ona bu oyuncağı verir eğlendirirdik.” Görülüyor ki sahabe çocuklarına orucu böyle sevdireyor. Başlanmış bir orucu sonuna kadar götürmesini istiyorlar, bunun için gerekli şartları hazırlıyorlar.¹³³

Ahmet Davutoğlu ise bu konuda; “çocukların oruca güç yetirmesi yedi yaşla sınırlandırılmıştır. Ama zamanımızın çocuklarında görülen hal, bu yaşta oruca tâkat getirememeleridir. Dolayısı ile bu iş çocuğun bedenine ve mevsimin yaz ve kış olmasına göre değişir. Zahire bakılırsa, çocuğun tâkatine göre emredilir. Bütün aya tahammül edemezse bir kısmını tutar” demiştir.¹³⁴

ba. Bireysel hayatta

İbadetler insanın kişiliğini geliştiren ve olgunlaştıran bir “eğitim” sistemi olarak kabul edilebilir. İbadetlerle elde edilen disiplin ile insan zorluklara karşı mücadeleyi, kötü alışkanlıklardan uzak durmayı öğrenir. Yine hayırsever olmayı, diğer insanlarla ilgilenmeyi ve sosyalleşmeyi öğrenir. Kazandığı bu vasıflarla ruhsal dengesini koruma altına alır ve kişiliğini olgunlaştırmış olur. Çünkü ibadetler sadece kişinin yaratıcıyla değil, aynı zamanda kendisiyle ve sonrasında diğer insanlar ve yaratılmışlarla olan ilişkisini düzenleyen bir sistemdir.¹³⁵

Orucun ruhsal birçok yararı bulunmaktadır. Onda, nefsin terbiye ve tezyini, beden ve ruh hastalıklarının tedavisi vardır. İnsanın Ramazan ayı boyunca imsak vaktinden iftar vaktine kadar yemeyi ve içmeyi bırakması, şehvetlerine karşı direnç göstermesi ve onları dizginlemesi takvâ ruhunun yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.¹³⁶

bb. Aile hayatında

Yapılan araştırmalarda, “çocuğu insan olma yolunda ilk yönlendiren, ona mensubu bulunduğu kültürel değerleri kazandıran tek sosyal kurumun aile olduğu” sonucuna ulaşılmıştır. Okul öncesi döneminde bulunan bir çocuk özellikle anne ve babasını kendisine model alır. Hareketlerini ve konuşmalarını taklit eder.¹³⁷ Ülkemizde ve Avrupa’da

¹³³ Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, s. 176.

¹³⁴ İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz, (v.1252/1836) *Reddü 'l-muhtâr ale 'd-Dürri 'l-muhtâr*, I-XVI, trc. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985, C. IV, s. 309.

¹³⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 249.

¹³⁶ Necati, a.g.e., s. 255.

¹³⁷ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 7.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 126.

yapılan psiko-pedagojik araştırmalar bize “çocukların dinî şekiller konusunda yetişkinlerin izlerini taşıdığını” göstermiştir.¹³⁸

Çocuk inanmaya meraklı ve meyilli olduğu için din eğitiminin öncelikle ailede başlaması gerekmektedir.¹³⁹ Din emirlerinin uygulandığı bir ailede çocuk, dînî duygularla erkenden tanışır. Dînin emirlerinin uygulanmadığı ailede ise, dînî duygularla geç tanışır. İyi örneklerin olmadığı ailelerde en büyük sıkıntı, çocukta var olan din duygusunun gelişemeyerek gizlenmesidir.¹⁴⁰

Çocuk eğitiminde, eğitiminin (anne-babanın) çocuğa model oluşturması, diğer bir ifade ile hedef davranışı bizzat yaşayarak örnek olması, en önemli hususlardan biridir. Bütün eğitimciler bu konuda aynı fikri savunurlar. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamberin hadîslerinde, güzel amelleri bizzat yaparak karşıdaki şahsa örnek olunması gerektiğinin üzerinde durulur. Hz. Peygamberin davasında bu kadar kısa bir sürede başarıya ulaşmasının sebebi de, yaşayışıyla ümmete örnek olmasıdır.¹⁴¹

Öncelikle anne-babanın dînin emirlerini yerine getirerek çocuğuna “örnek” olması gerekir. Örnek olamayan anne-babanın çocuğu üzerinde bir saygınlığı olmayacak ve çocuktan beklediği saygıyı da göremeyecektir. Din eğitiminde uygulanan metotların içerisinde en uygun olanı “çocuğu ibadete teşvik, birlikte ibadet ve ardından sohbet yoluyla anlatmak” olduğu bilinmektedir.¹⁴² Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeyiniz. Allah katında büyük bir nefretle karşılanır*”¹⁴³ âyeti de bunu gösterir.

Ailede din ve ibadet eğitiminde üzerinde durulması gereken konulardan birisi de bu eğitimin çocuğa sevgi ile verilmesidir.¹⁴⁴ Sevgi esasen bir duygu olmaktan ziyade bir eğitim yuvasıdır. İnsan sevgi sayesinde imanı benimser, kucaklar ve bağrına basar. Diğer taraftan sevgi bir sanatkâr gibi imanı gönülde süsler. Sevgi ile yapılan eğitim, hem kalite

¹³⁸ Öcal, a.g.e., s. 55.

¹³⁹ Ay, a.g.e., s. 127.

¹⁴⁰ Öcal, a.g.e., s. 55.

¹⁴¹ Sağlam, a.g.e., s. 239-240.

¹⁴² Ay, a.g.e., s. 319.

¹⁴³ es-Sâf 61/2-3.

¹⁴⁴ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri*, 3.b., Ankara: Gün Yayıncılık, 1997, s. 46.

bakımından yükselir, hem de amacına kısa yoldan ulaşır. Sevginin eğitimciliğinden istifade etmeyen bir eğitimin, başarıya ulaşma şansı yoktur.¹⁴⁵

Mehmet Emin Ay ibadet eğitiminde sevgi ve hoşgörünün önemi hakkında şunları söylemektedir: “Burada önemli olan bir husus unutulmamalıdır. Son çocuk devresinde de olsa çocuk yine çocuktur. Çocuksu duygularının etkisi davranışlarına yansiyabilir. O nedenle, çocuklara gerek ibadetle ilgili bilgilerin öğretimi, gerekse ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda, İslâm’ın temel prensiplerini teşkil eden müsamaha, hoşgörü, sabır, sevgi ve şefkatle davranılmalıdır. Böylece, çocuğun kalbi kazanılmalı, duygularına hitap edilmelidir. Zaman zaman teşvik ve takdir edilmeli, gururu okşanmalı, bazen maddî mükâfatlarla ödüllendirilmelidir. Çocuğun, namazı zorla değil, isteyerek kılması için alt-yapıyı ebeveyni hazırlamak zorundadır.”¹⁴⁶

Özetlemek gerekirse; aile içinde yaşanan, aile fertleri tarafından kutsal kabul edilen, saygı gösterilen hal ve davranışlardan çocuklar etkileneceği için öncelikle anne-babanın ve ailedeki diğer büyüklerin davranışlarında çok dikkatli olması ve iyi örnekler teşkil etmeleri gerekmektedir. Zira çocuklar ancak davranışları büyüklerinden görerek, yaşayarak “kutsalı hissedebileceklerdir.”¹⁴⁷

bc. Toplumsal hayatta

Gazzâlî, “çocuğun temyiz yaşına (7 yaş) geldiğinde taharet ve namazla emredilmesi ve Ramazanın bazı günlerinde oruç tutması gerektiğini” söyler. Çünkü çocuğun buluş çağına yaklaşmasıyla kendisine yasaklanan birçok hususu anlaması mümkündür. Usulünce kendisine terbiye verilen çocuk buluş çağına geldiğinde aynı şekilde dînin sınırlarını da anlayabilir.¹⁴⁸

Hanefî, Şafîî ve Hanbelîler’e göre, “yedi yaşına girmiş, oruca güç yetirecek durumda olan ve iyi ile kötüyü ayırt etme gücüne sahip bulunan erkek ve kız çocuklarına, velilerin orucu emretmesi gerekir.” Bu yaştaki çocukların tuttukları oruç ve kıldıkları na-

¹⁴⁵ Bayraktar Bayraklı, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000, s. 90-91.

¹⁴⁶ Ay, a.g.e., s. 46.

¹⁴⁷ Öcal, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁸ Çamdibi, a.g.e., s. 256.

mazların sevabı velilere aittir. Bunun amacı çocukları oruca alıştırmaktır. Fakat oruç tutmak çocukları zorladığı için oruç tutacak çocuğun buna güç yetirecek durumda olması gerekmektedir.¹⁴⁹

Ramazan ayında pek çok ibadet birlikte yapılır. Bir taraftan beş vakit namaza devam olunurken, gündüzleri oruç tutulur. Geceleri günlük namazlardan ayrı olarak teravih namazı kılınır. Kur'ân-ı Kerîm okunur, komşu ve akrabalara ziyafetler verilir.¹⁵⁰

Bütün bu dînî ve içtimaî görevlerle yetişmekte olan çocukların manevî âleminde bu gibi olaylar derin izler bırakır. Bu gibi ortamlarda çocuklar dînî telkine daha yakın olurlar. Genel anlamda din eğitimi için en uygun ortam bu gibi zamanlardır. Bütün yetişkin aile fertlerinin oruç tuttuğu günlerde, çocuklarda severek bu ibadeti yerine getirmeyi isterler. Yaşları çok küçükse, böyle bir ibadeti yapamayacaksa, bir gün boyunca aç ve susuz kalmaya dayanamayacaksa, oruç tutmalarına izin verilmemelidir. Ancak bu gibi şiddetli isteklerini, namaza, Kur'ân-ı Kerîm okumaya teşvik ederek yönlendirmek daha iyi olur.¹⁵¹

B. TEMEL İSLÂM BİLİMLERİNDE “SAVM” KAVRAMI

Bu bölüm, “Tefsir”, “Hadîs”, “Fıkıh”, “Kelâm” ve “Tasavvuf” ilimlerinde “savm” kavramının karşılığında oluşmaktadır.

1. Tefsir’de

a. Kur’ân-ı Kerîm’de

“Savm” lafzının geçtiği âyetleri önce tespit edip daha sonra bu âyetlerin müfessirler tarafından nasıl yorumlandığı, kavramın hangi manalarda kullanıldığını tefsir kaynaklarından araştırmaya çalıştık. Buna ikinci bölümde değineceğimiz için kısa bir bilgi vermekle yetiniyoruz.

Oruç kelimesini ihtiva eden âyetlerin bulunduğu sûreler nazar-ı dikkate alınır, bir sûre hariç, diğerlerinin Medîne’de nâzil olduğu görülür. Yalnız Meryem sûresi Mekkîdir. Bu sûrenin 26’ncı âyetinde geçen savm kelimesini bütün müfessirler, ıstılah

¹⁴⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, s. 533.

¹⁵⁰ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, Ankara: D. İ. B. Yayınları, 1985, s.174-175.

¹⁵¹ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, s. 175.

manasındaki oruç olarak almamışlar, onu lügat manasında kullanarak “susmak, söz söylememek”le ifade etmişlerdir. Bu sûre dışındaki Medenî sûrelerde geçen “savm” kelimesi ise, bugün kullandığımız orucun ıstılah manasını ifade etmektedir.¹⁵²

b. Genel olarak tefsir’de

Savm kelimesinin arap dilindeki asıl manası, hareketsiz olmak, hareketsiz durmaktır. İstılah olarak, “nefsi meylettiği şeylerden muayyen bir müddet alıkoymak ve ona mani olmak” şeklinde tanımlanır.¹⁵³

“Savm” Kur’ân-ı Kerîm’de İslâm’daki “oruç ibadeti” anlamında geçmektedir. Bir yerde ise daha önce belirttiğimiz gibi susmak ve söz söylememek anlamında kullanılmıştır.

2. Hadîs’te

“Savm ve siyâm” her iki kelime de sahih hadîs kaynaklarına baktığımızda terim anlamı olan “oruç” manasında kullanılmıştır. Bu bölümde terim anlamı olan “oruç” ile ilgili hadîslere yer vereceğiz.

a. Tarihçesi

Bu başlık altında orucun nasıl farz kılındığı, Arabî ayın yirmi dokuz olması, nafîle oruç, Ramazan orucunun ve nafîle orucun kazası, yolculukta oruç tutmanın hükmü ile ilgili hadîslere yer verilmiştir.

Orucun farz kılınması ile ilgili hadîsler:

Ramazan orucu hicretten iki yıl sonra Şaban ayının üçüncü Pazartesi günü farz kılınmıştır. Bu oruç farz kılınmadan önce Hz. Muhammed’in ümmetine başka bir orucun farz kılınıp kılınmadığı konusunda âlimlerin farklı görüşleri vardır. el-Menhel yazarı bu konuda şunları söylemektedir:

“Hanefî âlimlere göre önce ‘Aşûre Günü’ yani Muharrem ayının onuncu gününün orucu farz kılınmış, sonra her ayın beher on gününden bir tanesinin oruçla geçirilmesi

¹⁵² İsmail Cerrahoğlu, “Kur’ân-ı Kerim’de Oruç”, *D.İ.B. Dergisi*, 1970, Sayı: 100-101, C. 9, s. 263.

¹⁵³ Cerrahoğlu, a.g.m., C. 9, s. 263.

farz kılınmış¹⁵⁴ daha sonra bu neshedilmiş yatsı namazından sonra başlayıp güneşin batması ile sona ermek üzere Ramazan orucu farz kılınmıştır. Daha sonra bu da neshedilip bu günkü şekli ile ikinci fecirden güneşin batmasına kadar devam eden Ramazan orucu sabit olmuştur.”¹⁵⁵

Taberî'nin, Muaz b. Cebel (r.a)'den rivayet ettiği hadîs Hanefî mezhebinin görüşlerini yansıtmaktadır; “*Rasûlullah Medîne'ye teşrif edip aşure günü ve her ayın üç gününde oruç tuttu. Sonra Allah Ramazan orucunu farz kılıp -ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı-*” meâlindeki âyeti indirdi.¹⁵⁶

Hiz. Âişe şöyle demiştir: “*Kureyş, Câhiliye devrinde âşûrâ günü oruç tutardı. Sonra Rasûlullah Medîne'ye gelince insanlara bu âşûrâ orucunu tutmayı emretti. Nihayet Ramazan orucu farz kılınca Rasûlullah: 'Âşûrâ orucunu tutmak isteyen, onu yine tutsun; isteyen de yesin' buyurdu.*”¹⁵⁷

Nadr b. Şeybân dedi: “*Ebû Seleme b. Abdîrahmân'a dedim ki:*”

- “*(Bana babamdan dinlediğin, onun da Resûlullah'dan -araya başka râvî girmemek şartıyla- bizzat dinlediği bir hadîs söyle.*”

Ebû Seleme:

- “*Hay hay söyleyeyim: Bana babam rivayet etti.*” *Resûlullah:*
“*Şüphesiz ki Allah Tebâreke ve Teâlâ Ramazan orucunu farz kılmıştır. Ben de size onun kıyâmını sünnet kıldım. Binâenaleyh her kim îmân ederek ve sevabını hesaba katarak Ramazanın orucunu tutar, namazını da kılarsa günahlarından annesinin doğurduğu gün gibi (masum olarak) çıkar*” *buyurmuşlardır.*

Kıyamdan murad: Teravih namazıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/887), *Sünen-i İbni Mâce*, I-X, trc ve şerh. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983, C. IV, s. 517.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v.275/ 889), *Sünen-i Ebû Dâvud*, I-IX, trc ve şerh: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Necat Akdeniz, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988, C. IX, s. 117.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, a.g.e., C. IX, s. 117.

¹⁵⁷ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cu'fi (v. 256/870), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987, C. IV, s. 1767-1768.

¹⁵⁸ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîşâbûrî (v. 261/875), *Sahîhi Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, İstanbul: Sönmez Yayınları, 1392/1973, C. VI, s. 5.

Talha b. Ubeydillah şöyle demiştir: “Bir A’râbî başının saçları dağınık halde Rasûlullah’a geldi ve şöyle dedi.”

- “Yâ Rasûlallah! Allah benim üzerime namazdan neyi farz kıldı, bana haber ver!” Dedi.

Rasûlullah:

- “Beş vakit namaz (farz etti), ancak senin kendiliğinden bir şey kılman olabilir” buyurdu.

O zat:

- “Allah benim üzerime oruç tutmaktan neyi farz kıldı, bana haber ver!” Dedi.

Rasûlullah:

- “Ramazan ayını farz kıldı, ancak senin kendiliğinden bir miktar oruç tutman olabilir” buyurdu.

O zat:

- “Allah’ın benim üzerime zekâtta farz kıldığı şeyi bana haber ver!” Dedi.

Rasûlullah A’râbî’ye İslâmın ibadet yollarını (zekât ve miktarını, hac ve hükümünü) haber verdi. A’râbî:

- “Sana (hakkı) ikram eden Allah’a yemin ederim ki, ben kendiliğimden gönüllü hiçbir şeyi yapmam, Allah’ın benim üzerime farz kıldığı şeylerden de hiçbir şeyi eksik yapmam,” dedi.

Bunun üzerine Rasûlullah:

- “Eğer doğru söylediyse felah buldu”; veya: “Eğer doğru söylüyorsa Cennet’e girdi” buyurdu.¹⁵⁹

Arabî ayın yirmi dokuz olması ile ilgili hadisler:

¹⁵⁹ el-Buhârî, *Sahîh el-Buhârî*, I-VII, 5.b., Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993, C. II, s. 669.

İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir; dedi ki: “*Rasûlullah ile beraber (Ramazan'ı) yirmi dokuz tuttuğum, otuz tuttuğumuzdan daha çok vakidir.*”¹⁶⁰

İbn Cüreyc şunları söyledi: “*Bana Ebû Zübeyr haber verdi; o da Câbir b. Abdillâh'ı şöyle derken işitmiş: Peygamber bir ay kadınlarından ayrıldı. Nihayet yirmidokuzuncu günün sabahı yanımıza çıktı. Cemaatten biri:*”

- “*Yâ Rasûlallah! Ancak yirmidokuzuncu günün sabahındayız*” dedi.

Bunun üzerine Peygamber:

- “*Ay ancak şöyledir diyerek ellerini üç defa birbirine çarptı. Son defasında parmaklardan birini kıstı.*”¹⁶¹

Ümmü Seleme'den: “*Rasûlullah kadınlarının yanına girmemeye yemin etti. Rasûlullah'ın bir ayağı yerinden ayrılmıştı (yani çıkmıştı). Rasûlullah yirmidokuz gece yüksekçe bir yerde ikamet etti. Sonra aşağıya indi. Sahâbîler: Ya Rasûlallah! Sen bir ay (eve girmemeye) yemin etmiştin?*” Dediler. *Bunun üzerine Rasûlullah: “Ay, yirmidokuz gün olur” buyurdu.*¹⁶²

Ramazan ayı dışında tutulan nafile oruçlar ile ilgili hadîsler:

Hiz. Âişe şöyle demiştir: “*Rasûlullah -bazı aylarda çok- oruç tutardı. Hatta biz O'nu bu ayda hiç iftar etmiyor sanırdık. Bazı aylarda da o kadar çok iftar ederdi ki, biz O'nu hiç nafile oruç tutmuyor sanırdık. Ben Rasûlullah'ın Ramazandan başka bir ayın orucunu tamamladığını görmedim. Şa'ban ayındaki kadar da kendisinde çok oruçlu olduğu bir ay görmedim.*”¹⁶³

Abdullah b. Abbas Rasûlullah'tan rivayet ederek şöyle demiştir: “*İçinde bulunduğumuz şu günler (yani Zilhicce'nin ilk on günün)deki salih amelden Allah katında daha sevimli (salih amelin bulunacağı) başka günler hiç yoktur.*”

Sahâbîler: “Yâ Rasûlallah! Allah yolunda cihad da mı (daha sevimli değildir)?” Diye sordular. O:

¹⁶⁰ et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v.279/892), *Sünen-i Tirmizî*, I-VI, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, C. II, s. 14-15.

¹⁶¹ Müslim, a.g.e., C. VI, s. 31.

¹⁶² el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1780-1781.

¹⁶³ el-Buhârî, *Sahîh el-Buhârî*, C. II, s. 695.

“(Evet) Allah yolunda cihat da. Meğerki bir adam nefsiyle ve malıyla cihada çıkıp da kendisine ait mal ve nefisten hiçbir şeyi geri getiremez olursa. (İşte onun ameli bu on gündeki amelden efdaldır)” buyurdu.¹⁶⁴

Ebû Hureyre’den rivayetle Rasûlullah (s.a.v): “Ramazan orucundan sonra tutulan oruçların en faziletlisi Allah’a izafet ile şereflendirilen Muharrem ayındaki oruçtur. Farz namazlarından sonra kılınan en faziletli namaz da gece namazıdır” buyurmuştur.¹⁶⁵

Ramazan orucunun ne zaman kaza edilebileceğine dair hadîs:

Hz. Aişe dedi ki: “Rasûlullah’ın vefatına kadar Ramazandan üzerimde kalan orucu ancak Şaban’da kaza ederdim.”¹⁶⁶

İbn Abbas, Allah’ın “Tutamadığı günler sayısınca başka günler tutar”¹⁶⁷ kavline itibarla kaza orucunun aralıklı olarak tutulabileceğini söylemiştir.¹⁶⁸

Nafile orucun kazası ile ilgili hadîs:

Sevbân anlatıyor: “Hz. Peygamber (s.a.v) Ramazan’ın dışında bir gün oruçlu idi. Bir ara, kendisine sıkıntı veren ağrısı başladı. Kusma ihtiyacı hâsıl oldu ve kustu. Benden abdest suyu getirmemi istedi. Abdest aldı, sonra orucunu bozdu. Dedim ki:”

- “Ey Allah’ın Rasûlü! Kustuktan sonra abdest almak farz mıdır?” Şöyle cevap verdi:

- “Eğer farz olsaydı onu Kur’ân’da mutlaka görürdün.” Ertesi gün tekrar oruç tuttu ve “bunu dün bozmak zorunda kaldığım orucun yerine tutuyorum” buyurdu.¹⁶⁹

Yolculukta oruç tutup tutmamanın hükmü ile ilgili hadîsler:

¹⁶⁴ İbn Mâce, a.g.e., C. IV, s. 631.

¹⁶⁵ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (v. 676/1277), *Riyâzüs-Sâlihîn ve Tercemesi*, I-III, trc. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara: D.İ.B.Yayınları, t.y., C. II, s. 504-505.

¹⁶⁶ et-Tirmizî, a.g.e., C. II, s. 71.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/184-185.

¹⁶⁸ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1818.

¹⁶⁹ İmam Evzâî, Ebû Amr Abdurrahman bin Muhammed (v.157/774), *Sünen-i Evzâî*, çev. Ali Pekcan, Konya: Armağan Kitaplar, 2012, s. 130.

Hz. Aişe'den: *"Hamza b. Amr el-Eslemî, Peygambere: Ben yolculukta oruç tutuyum mu? Diye sordu. Bu zat çok oruç tutardı. Rasûlullah: 'İstersen oruç tut, istersen ye!' buyurdu."*¹⁷⁰

Ebû'l-Mugîre rivayet edip dedi ki: *"Bir yolculuktan gelip Rasûlullah'ın huzuruna çıkmış ve kendisine selam vermişim. Sonra çıkmaya yeltendiğimde; 'yemeği bekle, Ebû Ümeyye!' buyurmuştu. Ebû Ümeyye, sözüne devamla dedi ki, bunun üzerine ben; 'doğrusu ben oruçluyum, ya Nebiyyallah!' demiştim. O zaman Hz. Peygamber: 'Gel de yolcu hakkında sana haber vereyim: Muhakkak ki Allah ondan, Ramazan orucunu ve dört rekâtlı farz namazların yarısını kaldırmıştır' buyurmuştu."*¹⁷¹

Osman b. Muhammed'den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Yolculukta oruç tutmak, (yapılması kesinlikle istenilen) hayırlı işlerden değildir!"*¹⁷²

Enes b. Mâlik: *"Bizler Peygamberin beraberinde yolculuk ederdik de, oruçlu olan oruç tutmayı ve oruç tutmayan da oruç tutanı ayıplamazdı", demiştir.*¹⁷³

b. Tatbiki

Bu başlık altında Peygamberimizin orucun tatbiki ile ilgili hadîslere yer verdik. Üsâme b. Zeyd'den: Rasûlullah'a: *"Yâ Rasûlallah, sen bazen, hiç bırakmayacakmış gibi oruç tutuyor, bazen de hiç tutmayacakmış gibi orucu bırakıyorsun. Ama iki gün mutlaka tutuyorsun!" Dedim.*

- *"Onlar hangileri" diye sorunca,*
- *"Pazartesi ve Perşembe günleri" dedim.*
- *"O iki günde, ameller, âlemlerin Rabbine arz olunur. Ben ise, amellerimin oruçlu iken arz olunmasını isterim" buyurdu.*¹⁷⁴

Hilâl görüldüğünde oruca başlanması ve sonlandırılması ile ilgili hadîsler:

¹⁷⁰ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1812.

¹⁷¹ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl (v.255/869), *Sünen-i Dârimi*, I-VI, trc. ve thk. Abdullah Aydınlı, İstanbul: Madve Yayınları, 1996, C. IV, s. 32.

¹⁷² ed-Dârimî, a.g.e., C. IV, s. 31.

¹⁷³ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1814.

¹⁷⁴ en-Nesâî, Ebû Abdîrahman Ahmed b. Şuayb (v.303/915), *Sünen'ün-Nesefî*, I-VII, çev. A. Muhtar Büyükcınar, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981, C. II, s. 641.

Huzeyfe anlatıyor: Rasûlullah; “Ramazan ayını, hilâli görmedikçe veya sayıyı ikmal etmedikçe öne alıp başlatmayın. (Hilâli görüp veya sayıyı tamamladıktan) sonra hilâli görünceye veya sayıyı tamamlayıncaya kadar orucu tutun” buyurdu.¹⁷⁵

Hiz. Aişe anlatıyor: “Rasûlullah şâban ayının günlerini hesapladığı kadar başka bir ayın günlerini hesaplamazdı. Sonra Ramazan hilâlini görünce oruca başlardı. Eğer bulut araya girer (hilâli göremez) ise (şâbanı) otuz gün olarak hesaplar, sonra Ramazan orucuna başlardı.”¹⁷⁶

Peygamberimizin visal orucunu yasaklaması ile ilgili hadîsler:

İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre, “Rasûlullah (insanlara) visal orucunu yasakladı. Orada bulunanlar: ‘Ama sen visal yapıyorsun, yâ Rasûlallah!’ Dediler. Peygamber: ‘Ben sizin gibi değilim. Bana (Rabbim tarafından) yedirilir ve içirilir’ buyurdu.”¹⁷⁷

Ebû Saîd, Peygamberden şunları işitmiştir: “Sizler, orucunuzu öbür günün orucuna eklemeyiniz. Hanginiz bir günün orucunu diğer günün orucuna eklemek isterse, nihayet sahur vaktine kadar ulaştırın”. Sahâbîler: “Yâ Rasûlallah! Sen birbirine ekleyerek oruç tutuyorsun?” Dediler. Rasûlullah: “Ben sizin hey’etiniz gibi değilim. Çünkü ben geceyi, beni doyuran bir doyurucum ve beni sulayan bir sulayıcım olduğu halde geçirim” buyurdu.¹⁷⁸

Peygamberimizin bütün yılı oruçlu geçirmeyi yasaklaması ile ilgili hadîs:

Ebû Katâde’den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: “Yâ Rasûlallah! Bütün seneyi oruçlu geçiren için ne buyrulur?” Diye soruldu. Buyurdu ki: “Ne oruç tuttu, ne de yedi” veya “hem oruç tutmadı ve hem yemedi.”¹⁷⁹

Peygamberimizin Hiz. Dâvut’un orucunu anlattığı hadîs:

Habîb b. Ebî Sâbit dedi ki: “Ben Ebû’l-Abbas el-Mekkî’den işittim; o bir şair idi ve hadîsi hususunda itham edilmezdi. Dedi ki: Ben Abdullah b. Amr ibni’l-Âs’tan işittim: Peygamber bana hitâben:”

¹⁷⁵ Canan, a.g.e., C. IX , s. 431.

¹⁷⁶ Canan, a.g.e., C. IX , s. 431.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, a.g.e., C. IX, s. 206.

¹⁷⁸ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1829-1830.

¹⁷⁹ et-Tirmizî, a.g.e., C. II, s. 62.

- *“Muhakkak ki sen her gün oruç tutuyor ve bütün gece ibadetle kaim oluyorsun”* buyurdu.

Ben: “Evet öyle yapıyorum” dedim.

Peygamber:

- *“Sen böyle yaptığın zaman muhakkak bundan dolayı göz zayıflayıp göz çukuru içine çökecek, nefis de çok yorulacaktır. Her gün oruç tutan, oruç tutmamıştır. Her aydan üç gün oruç tutmak, senenin tamamını oruç tutmaktır”* buyurdu.

Ben: “Ben bundan daha çoğuna tâkat getiririm” dedim.

Peygamber:

- *“Öyle ise Dâvut (a.s) orucu gibi oruç tut. O bir gün oruç tutar, bir gün oruç tutmaz idi ve düşmanla kavuştuğu zaman da kaçmaz idi”* buyurdu.¹⁸⁰

Abdullah b. Amr b. el-As'dan rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: *“Allah'a en sevimli oruç, Dâvut'un orucudur. Çünkü o bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi. Allah'a en sevimli (nafîle) namaz Dâvut'un namazıdır. O, gecenin yarısı uyurdu. Üçte birisini namazla geçirirdi ve (son) altıda birisini uyurdu.”*¹⁸¹

Küçük çocukları oruca alıştırmada bir hadîs:

Hz. Ömer Ramazan'da sarhoş birini görünce şöyle demiştir: *“Sana yazıklar olsun, bizim çocuklarımız bile oruçludurlar.”* Ayrıca dayak cezası vermiştir.¹⁸²

er-Rubeyyi' dedi ki: *“Biz bundan sonra âşûrâ orucunu tutardık, çocuklarımıza da tuttururduk. Oruçlu çocuklarımıza boyalı yünden oyuncak düzardık de bunlardan biri yemek üzerine ağladığı zaman, iftar vakti oluncaya kadar ona bu oyuncacı verirdik”*.¹⁸³

¹⁸⁰ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1845.

¹⁸¹ İbn Mâce, a.g.e., C. IV, s. 617.

¹⁸² el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1827.

¹⁸³ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1828.

3. Fıkıh'da

a. Genel olarak oruç

Genel olarak orucun fikhî sonucuna bakıldığında “farz veya vaciplik hükmünün varlığını, mükellef açısından başladığını gösteren işaret” manasını ifade eden vücut sebebi orucun türlerine göre farklılık arzeder.¹⁸⁴

Hanefiler “farz ve vacip arasında derece farkı olduğunu gözetirlerse de usul terimi olarak vücut sebebi her ikisinin kapsadığı durumlar için kullanırlar.” Ramazan orucunun vacip olmasının sebebi ise Ramazan ayının bir cüzüne ulaşmaktır.¹⁸⁵

b. Özel olarak oruç

Oruç ibadeti, fıkıh kitaplarında ibâdât bölümünde yer almakta ve ayrıntılı bir şekilde klasik kaynaklarda anlatılmaktadır. Oruç ibadetinin hükmü, şartları ve rüknü, edasının farz olma şartları, edasının sahih olmasının şartları vs. ikinci bölümde orucun propilematığı başlığı altında detaylıca anlatılacaktır.

4. Kelâm ve Mezhepler Tarihi'nde

a. Genel olarak “iman” ve “oruç”

Bu başlık altında Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında işlenen “iman” kavramından hareketle oruç kavramını ele almaya çalışacağız.

aa. Genel olarak imanın tanımı ve mahiyeti

Ehl-i Sünnet kelâmcıları imanı “Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler (zarûrât-ı dîniyye) hususunda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak” şeklinde tarif etmişlerdir.¹⁸⁶

Ebû Hanîfe el-Fıkhu'l-Ekber adlı eserinde iman hakkında, “iman, (dil ile) ikrar ve (kalp ile) tasdiktir” ve “lügat yönünden iman ile İslâm arasında fark vardır; ama ne

¹⁸⁴ Dönmez, a.g.md., s. 419.

¹⁸⁵ Dönmez, a.g.md., s. 419.

¹⁸⁶ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 15.b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 35.

İslâmsız iman, ne de imansız İslâm olur ve onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler” demektedir.¹⁸⁷

Âlimler imanı tarif ederken “iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmektir” demişlerdir. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğu, ruh ve kalp hâleti olan imanı tahlil ettiklerinde aslî unsurunun tasdik olduğunu anlamışlardır. Bir insan imanının esaslarını kalbiyle tasdik ederse Allah katında mümindir. Fakat diliyle bunu ikrar etmezse, yani kalbindeki tasdiki haber vermezse onun mümin olduğu bilinemeyecektir. İnsanlar arasında da o kişinin Müslüman olduğu anlaşılacaktır.¹⁸⁸

Mâturîdî bu hususta şunları söylemiştir: “İman ve İslâm, dil yönünden ifade ettikleri mâna bakımından ayrı gibi görünüyorsa da, aslında din yönünden taşıdıkları anlam ve önem itibarıyla birdirler. İman, Allah’ın varlığını, birliğini, eşi ve benzeri bulunmadığını, her şeyin O’nun dilemesi ve yaratması ile var olduğunu kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. İslâm’da, insanın kendini tam olarak Allah’a teslim etmesi, O’nun emirlerini yerine getirmesi, yasaklarından kaçınması, dînin vecibelerini yerine getirmesi, tam bir sadâkat ve samimiyetle O’na kulluk etmesidir.”¹⁸⁹

Yine Mâturîdî’ye göre: İslâm, Allah Teâlâ’yı keyfiyetsiz olarak tanımaktır. İslâm’ın mahalli, göğüştür. Bu düşünce, Cenâb-ı Allah’ın: “*Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, Rabbi tarafından bir nur yolu üzerinde olmaz mı?*”¹⁹⁰ âyetine uygun olarak ifade edilmiştir. İman ise, Allah Teâlâ’yı ulûhiyet yönü ile tanımaktır. Bunun mahalli de kalplerdir. Çünkü Allah Teâlâ, bir âyette: “*Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu kalplerinizde güzel göstermiştir*”¹⁹¹ buyurmaktadır.¹⁹²

Âlimler iman teriminin şer’î anlamı üzerine farklı görüş bildirmişlerdir. Her âlim kendi düşünce, kanaat veya içinde bulunduğu mezhebe göre imanı açıklamaya çalışmıştır. Âlimlerin imanın şer’î anlamına dair görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁹³

¹⁸⁷ Ethem Rûhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul: Şa-To İlahiyat, 2001, s. 67.

¹⁸⁸ Bekir Topaloğlu, “Din-İman ve İslâm”, *İslâm’da İnanç Esasları*, ed: Hüseyin Kader, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, ss. 317-329, s. 324.

¹⁸⁹ Fırlalı, a.g.e., s. 81.

¹⁹⁰ ez-Zümer 39/22.

¹⁹¹ el-Hucurât 49/7.

¹⁹² Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber; İmâm-ı Mâturîdî, Ebû’l-Müntehâ Molla Hüseyin şerhleri*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1992, s. 31-32.

¹⁹³ Kılavuz, a.g.e., s. 20.

1) Dilin fiili

Mürcie ve Kerrâmiyye mezhepleri imanı, “inanılması gereken hususları kalbin tasdiki olmaksızın, dil ile ikrar etmektir” diye tarif etmişlerdir. Bu mezhepler, Peygamberimizin ilk Müslümanlar hakkında söylediği düşünülen ya da dünya hükümleri itibarıyla değerlendirilen bu hadîsi delil kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber: “*İnsanlar ‘Allah’tan başka Tanrı yoktur. Muhammed O’nun elçisidir’ deyinceye kadar kendileriyle savaşmaya emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını (canlarını) ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dinî cezalar bundan müstesnadır. İç yüzlerini hesaba çekmek ise Allah’a aittir*” buyurmuştur.¹⁹⁴

Bunlar: “İmanın kalben Yüce Allah’ı bilmek (marifet), O’nu sevmek, O’na boyun eğmekten ve O’nun birliğini, hiçbir şeyin O’na benzemediğini dil ile ikrardan ibaret bulunduğunu ve bunun resullerin delillerine dayanmadığını; eğer bunlar onların delillerine dayanırsa onları tasdik etmenin lazım geldiğini” iddia etmişlerdir.¹⁹⁵

2) Kalbin fiili

Mâturîdî ve Eş’arî kelamcıları imanı “inanılması gereken hususları kalbin tasdik etmesidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁹⁶ Ayrıca dilciler de Kur’ân nazil olmadan ve Peygamberimizin hadîslerinden önce de iman lafzının tasdik anlamına geldiğine ittifak etmişlerdir. İmam el-Eş’arî’den (v.324/936) meşhur rivayetle Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî (v.403/1013), el-Cüveynî (v.478/1085), İmam el-Gazzâlî (v.505/1111), eş-Şehristânî (v.548/1153), Seyfeddîn el-Âmidî (v.631/1233) ve İshâk el-İsferâyînî (v.418/1027) de bu görüştedir.¹⁹⁷

İbn Teymiyye ise böyle bir şeyin mümkün olmadığını söyler. Sebebi ise eğer kişinin kalbinde iman varsa bunun davranışlara yansımaması mümkün değildir. Yine kişinin sevdiği ile buluşmaya ve görüşmeye imkânı varken bu konuda hiçbir adım atmaması ve herhangi bir teşebbüste bulunmaması olacak şey değildir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 40.

¹⁹⁵ el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkaahir b. Tâhir b. Muhammed (v. 429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul: Kalem Yayınları, 1979, s. 180.

¹⁹⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 36.

¹⁹⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 21.

¹⁹⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 156.

Kalbiyle tasdik etmeyip sadece dili ile söyleyen kimse biz insanların katında mümin, Allah Teâlâ katında ise kâfirdir. Fakat kalbiyle tasdik edip dili ile söylemeyen kimse ise Allah katında mümin, dünya hükümleri açısından ise kâfir sayılır.¹⁹⁹

a) Ma'rifet

Cehm b. Safvân (v.128/745)'ın temsil ettiği Cehmiyye, Mürcie'den Ebû'l-Huseyn es-Sâlihî (v.168/785),²⁰⁰ bazı Râfizîler ve Eş'arî mütekaddiminden bir kısım kelimciler bu görüştedir.²⁰¹

Safvân b. Cehm "kâfir olmak, Allah'ı tanımamak demektir" şeklinde bir görüş bildirir. Bu görüşte olan âlimler imanı tanımlarken "iman sadece Allah'ı bilmek, tanımak, buna karşılık küfür de sadece Allah'ı bilmemek, tanımamaktır. Buna göre sadece Allah'ı tanımaktan başka iman ve sırf Allah'ı tanımama, bilmeme halinden başka küfür (kâfirlik) yoktur" demişlerdir.²⁰² Ebû'l Huseyn es-Sâlihî namazın Allah'a ibadet olmadığını ve iman dışında Allah'a ibadetin olmadığını söyler.²⁰³

b) Tasdik

Ma'rifet ile tasdik ikisi de kalp ile ilgili bir durum olmakla beraber aralarında farklılık vardır. Tasdik "kalpte bir kesb ve ihtiyar (iradî bir gayret) neticesinde meydana gelir." Ma'rifet ise "kesb ve ihtiyar olmaksızın kalpte belirir." İnsan farklı yollarla bilgi sahibi olur. Kalpte bulunan bu soyut bilgiye iman denilemez. İman denilebilmesi için, bilgi sınırının ötesinde iradî olarak itaat ve teslimiyetin olması şarttır. Tasdik edene sevap ve inkâr edene de ikâb (ceza) verilmesi, işte bu irade yönelmesinin ve teslimiyetin bulunup bulunmamasına bağlıdır, soyut bilgi düzeyinde olan ma'rifete değil.²⁰⁴

¹⁹⁹ es-Sabûnî, Nüreddin Ahmed b. Mahmud (v.580/1184), *Mâturîdiyye Akaidi (el-Bidâye)*, 3.b., trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978, s. 180.

²⁰⁰ es-Sabûnî, a.g.e., s. 179; Kılavuz, a.g.e., s. 22-23.

²⁰¹ Kılavuz, a.g.e., s. 22-23.

²⁰² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 141-142.

²⁰³ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî (v.324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 138.

²⁰⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 39-40.

3) Dilin ve kalbin fiili

İmam Ebû Hanîfe (v.150/767), Pezdevî (v.482/1089), Serahsî (v.490/1097) bu âlimler ve Hanefî fıkıhçıları imanı “inanılması gereken hususları kalbin tasdik etmesi ve bunları dilin ikrarıdır” şeklinde tanımlamışlardır.²⁰⁵ Ayrıca Neccâriye ve Gaylâniye mezheplerinin görüşü de böyledir.²⁰⁶

İnsanlar kalpte neyin gizlendiğini bilemedikleri için, kalpte olan inancın dil ile söylenmesi ve kişinin bu kavline bakılarak muamele görmesi gerekmektedir. Hanefî fıkıhçılarının “kavl-i meşhur” adı verilen bu görüşüne göre “imanın tasdik ve ikrar olmak üzere iki rüknü (temel direk, unsur ve parçası) vardır.” Bu iki rükünden biri olmazsa iman gerçekleşmez.²⁰⁷

Hanefîler’in muhakkikleri (Mâturîdî kelamcıları) ile Eş’arîler ikrar hakkında “dünya hükümlerinin uygulanabilmesi için şart olduğunu ve ikrarı, imanın aslı, parçası ve gerçeği değil, şartı olduğunu” söylemişlerdir.²⁰⁸

Sâbûni el-Bidâye adlı eserinde; “âlimlerimizin muhakkik olanları, iman kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar sadece dünyada (Müslüman) ahkâmının yürütülmesi için şarttır” dediğini nakleder. Ebû Hanîfe de aynı görüştedir.²⁰⁹

ab. Özel olarak iman - amel ilişkisi

Hâriciyye, Mutezile²¹⁰ ve Zeydiyye gibi mezhepler, İmâm Mâlik (v.179/795), Evzâî (v.157/774), Şâfîî (v.204/819), Ahmed b. Hanbel (v.241/855), İbn Hazm (v.456/1064), İbn Teymiyye (v.728/1328) gibi Selef âlimleri ve hadîşçiler ise imanı “kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslâm’ın esasları olan rükünleri işlemektir”²¹¹ şeklinde tanımlamışlardır.

²⁰⁵ Kılavuz, a.g.e., s. 41.

²⁰⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 24.

²⁰⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 41.

²⁰⁸ Kılavuz, a.g.e., s. 42.

²⁰⁹ es-Sabûnî, a.g.e., s. 179.

²¹⁰ Ahmet Lütfî Kazancı, *İslâm Akâidi*, 4.b., İstanbul: Marifet Yayınları, 1997, s. 28; Kılavuz, a.g.e., s. 43.

²¹¹ Kılavuz, a.g.e., s. 43.

Haricîler, ameli imanın bir cüz'ü kabul ettikleri için amel etmeyenlerin kâfir olduğunu ve de ebedî Cehennemlik olduğunu söylerler.²¹² Hatta onlar nafile ibadetlerin terk edilmesini dahi küfür sebebi saymışlardır.²¹³ Sıffin muharebesinin sonucu olarak Hakem Meselesine rıza gösterdiğinden dolayı Hz. Ali ve onun karşısındaki grubu tekfir etmişler ve iki tarafa da cihat ilan etmişlerdi.²¹⁴

Mutezile ve Zeydiyye ameli terk edeni, küfür ile iman arasında fisk denilen bir mertebede kabul etmekte, ona mümin değil fâsık demektedir.²¹⁵ Mutezile'ye göre ise "o kimse mümin olmadığı için Cennet'e giremez, kâfir olmadığından dolayı da Cehennem'de ebedî kalmaz. Cezasının miktarınca Cehennem'de yandıktan sonra, Cennet ile Cehennem arasında bir yerde kalır ve bekler."²¹⁶

İmam Şafî'ye göre ise amel, imanın hakikatının bir cüz'ü değildir, fakat imanın kemâlinin bir cüz'üdür. Amelsizlik imanın kemal derecesinde olmamasını gerektirir.²¹⁷ İbn Teymiyye ise bu konuda vücudun ameli olmaksızın kalpdeki imanın varlığı ve devamlılığı düşünülemez şeklinde görüş belirtmiştir.²¹⁸

Selef âlimleri ve hadîsçiler, ameli imanın parçası saymakla beraber, kalbinde imanı olan ve bunu diliyle ikrar eden, kıbleye yönelen şahsı iman dairesinde kabul etmiş, işlediği bir günah ve hatadan dolayı kâfir saymamış, günahkâr mümin kabul etmiştir.²¹⁹

b. Özel olarak "oruç" (Fırkaların oruç ile ilgili görüşleri)

ba. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnetin oruç ile ilgili hükmü "*şüphesiz İslâm, beş rükün üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka bir ilâhın bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak ve Kâbe'ye hacca*

²¹² İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981, s. 87.

²¹³ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta: Tuğra Matbaası, 2001, s. 101.

²¹⁴ Kazancı, a.g.e., s. 28.

²¹⁵ Kılavuz, a.g.e., s. 45.

²¹⁶ Kazancı, a.g.e., s. 28.

²¹⁷ Kazancı, a.g.e., s. 28-29.

²¹⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 160.

²¹⁹ Kılavuz, a.g.e., s. 43.

gitmek” hadîsine dayanır. Beş rükünden birisinin farz olduğunu inkâr eden kimsenin kâfir olduğuna hükmetmişlerdir.²²⁰

Hanefiler ise bu hususta, tembellik sebebiyle orucunu terk eden kişi, namazı inkâr etmedikçe dinden çıkmış olmaz, fakat günahkâr ve fâsık olur. Bu konuda kendisi uyarılarak tövbeye çağrılır, diğer insanlara kötü örnek teşkil etmemesi açısından cemiyetten tecrit edilip te’rib için dövülür şeklinde görüş bildirmişlerdir.²²¹

Ahmed b. Hanbel ise bu hususta; “insan herhangi bir farzı tembellik veya gevşeklik sebebiyle terk ederse, onun durumu Allah’ın iradesine kalmıştır. Allah dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder” demiştir.²²²

bb. Ehl-i Bid’at

1) Hâricîler

Hâricîlerin en önemli özellikleri şöyle sıralanabilir: Sürekli Kur’ân-ı Kerîm okumak ve ibadet etmek, dünya hayatından uzaklaşmak, sakındırıcı ve özendirici naslara titizlikle uymak. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas’ı Hâricîler’e gönderdiğinde onların çok secde etmelerinden dolayı alınlarının zedelenmiş olduğunu, dirsek ve dizlerinin ise secde esnasında yere çok temas ettiğinden dolayı nasır tuttuğunu görmüştü.²²³

Hâricî olan Sufriyye fırkasına göre ise, “namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi, haklarında belli bir ceza bulunmayan her türlü günah, küfürdür ve bu günahları işleyenler de kâfirdir.”²²⁴

2) Şîiler

Goldziher’e göre; dinsel doktrinin hukuk ve ayinlerle ilgili bölümlerinde Şîilerle Sünnileri ayıran şey, çok kez öze ilişkin meselelerden uzak, ufak tefek şekil meseleleridir. Şîilerin ayinleri ve ibadet şekilleri, Sünniliğe bağlı, fakat kendi aralarında ayrılmış, öteki mezheplerin ibadetleri arasındaki farklardan büyük değildir. Bu fark mesela, Hanefilerle

²²⁰ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 272.

²²¹ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 247.

²²² Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Muhammed (1394/1974), *İslâmda Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc. Abdülkadir Şener, 2.b., İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978, s. 403.

²²³ Ethem Ruhi Fırlalı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XVI, s. 173.

²²⁴ el-Bağdâdî, a.g.e., s. 65.

Malikiler vs. arasında görüldüğü gibi, yöntemler üzerinedir ve basit şekil farklarından ibarettir.²²⁵

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da 10 Muharrem 61'de (1 Ekim 680) şehit edilmesiyle birlikte bu tarih Şiîler için önemli hale gelmiştir.²²⁶ Şiîler Muharrem'in onunda cam bardakla su içmezler. Çünkü Hz. Hüseyin Kerbelâ'da susuz kalmıştır. Ancak bakır kupalarla su içerler.²²⁷ Şiîlerin kendilerine işkence yapmak, dövünmek suretiyle yaptıkları bu matem Şiî-Fâtımî devleti tarafından desteklenmiş sonrasında ise İran'da gelenek haline gelmiştir.²²⁸

Şiîlerin en büyük dergâhları Erdebil'dedir. Bu tekkede üç yüz derviş yatmakta idi. Bunlar ibadetle meşgul olurlar, âyin ve merasimleri idare ederlerdi. Dervişler gün doğduğundan, ikinci vaktine kadar zikir ederler, sonra Kur'ân okurlardı. Birçokları da nafilâ oruç tutarlardı.²²⁹

İmâmiyye'ye göre:

Bu hususta İmâmiyye ile Ehl-i Sünnet arasındaki fark, yalnızca orucun seferî durumuyla ilgilidir. Ehl-i Sünnet, yolculukta olan bir kimsenin oruç tutup-tutmamasını ruhsata bağlamış ve dilerse tutabileceğini söylemiştir. İmâmiyye ise, Ramazan ayında, yolculukta oruç tutan kimsenin yolcu değilken oruç yiyene benzediğini ve dolayısı ile mutlaka oruç tutulmamasını; tutulamayan oruçların başka zaman kaza edilmesini söyler.²³⁰

Dürzîliğe göre:

Dürzî akidesi hem zahirî hem de bâtinî manalarının ötesinde olduğu için, Hamza b. Ali tarafından zahirî ve bâtinî manalarının ötesinde gerçek anlamlarına kavuşturulmuştur. Oruç, ilahî tebliğin derûnî manasını kavrayamayacak olana açılmaktan kaçınmaktır.²³¹

²²⁵ Ignaz Goldziher (1850/1921), *İslâm'da Fıkıh ve Akaid*, trc. İlhan Başgöz, Ankara: Ardıç Yayınları, 2004, s. 267.

²²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. IV, s. 25-26.

²²⁷ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 3.b., İstanbul: Elif Kitabevi, 2006, s. 399.

²²⁸ Yavuz, a.g.md., C. IV, s. 25-26.

²²⁹ Şapolyo, a.g.e., s. 400.

²³⁰ Fırlalı, a.g.e., s. 190.

²³¹ Fırlalı, a.g.e., s. 226.

Şîa'nın kollarından biri olan İsmâiliyye'ye bağlı olarak ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen Dürzîlik, Halife Hâkim-Biemrillâh'ı ilah olarak kabul etmiştir. Cennet, Cehennem ve Hesap gibi Âhîret'le ilgili olan bu inançların dünyaya ait olduğunu söylemişlerdir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri ise nasların zahiriyle alakası olmayan tevillerle ortadan kaldırmışlardır.²³²

3) Nusayrîler

Nusayrîlerde oruç, Sünnîlerde var olan oruç gibi değildir. Oruç, Rasûlullah'ın babası Abdullah'ın sessizliğini ifade eder.²³³ Diğer bâtinî mezheplerde olduğu gibi “sırları başkalarından gizlemek” manasına gelir.²³⁴ Buna göre Ramazan ayı, Abdullah'tır. Kur'ân-ı Kerîm ise Hz. Muhammed'dir. Ramazan'ın günleri ise Nusayrîlerin kutlu şahsiyetlerini temsil eder.²³⁵

Nusayrîler ibadetlerini tek ve toplu halde yerine getirilen ibadetler olmak üzere iki türlü olarak gerçekleştirirler. Nusayrîler bu her iki türlü ibadetlerini de ‘namaz’ olarak adlandırmaktadırlar. Nusayrîlikte abdest ise, ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır.²³⁶

5. Tasavvuf'ta

a. Genel olarak “ibadet” kavramı

Sûfi Ebû Nuaym el-İsfahânî (v.430/1038) tasavvuf lafzının “safâ ve vefâ kelimelerinin birleşiminden olabileceğini, zahitlerin yedikleri çöl bitkisi olan sufâneden, kendisini Kâbe hizmetine adayan kabilenin adı Sûfe'den, Hakk'a itaat edenlerin uzattıkları sûfetü'l-kafâ (ense saçı) terkindeki sûfeden ve ucuz bir giyecek olduğu için gurura sebep olmayan sûftan (yün elbise)” türetilmiş olabileceğini bize nakleder.²³⁷

²³² Mustafa Öz, “Şîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIX, s. 119.

²³³ Fırlalı, a.g.e., s. 213.

²³⁴ İlyas Üzüm, “Nusayrîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, s. 273.

²³⁵ Fırlalı, a.g.e., s. 213.

²³⁶ İnan Keser, *Nusayrîlik Arap Aleviliği*, 4.b., Adana: Karahan Kitabevi, 2005, s. 101.

²³⁷ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XL, s. 119.

Tasavvuf iki bölüme ayrılır. 1. Amel 2. İlim. İbadet, itaat, takvâ, zühd ve ahlak ismi verilen amel, tasavvufun başlangıcıdır. Marifet, irfan, ilham, keşf, hikmet, sır ve hakikat ismi verilen ilim ise tasavvufun amacıdır. İslam'da amel ve ibadet olmadan sadece marifete dayalı bir tasavvuf anlayışı kabul edilemez. Lakin marifete ulaşmayan zühd de tasavvuf olamaz. Gerçek anlamda tasavvuf, şeriatın emrettiği amel ve ibadetleri eksiksiz yerine getirdikten sonra marifete genişçe yer vermektedir.²³⁸

Sûfilerin geneline göre “iman; ikrar, amel ve niyetten ibarettir.” Bir kısmı ise “iman hem zâhirde hem de bâtında bulunur. Bâtın bir şeyden ibarettir, o da kalptir. Zâhir ise muhtelif şeylerdir. (Kalpteki iman birdir ama bunun gereği olan ve zâhirde onun alametleri bulunan ameller çoktur)” demişlerdir.²³⁹ Sûfiler, bu anlamda tasavvuf bir hâldir, yaşanır ve sözle ifade edilmez demişlerdir.²⁴⁰

İbn Haldun meşhur Mukaddime'sinde tasavvufla ilgili şunları söylemektedir: “Tasavvuf ilmi, Müslümanlar arasında sonradan meydana gelen dinî ilimlerden biridir. Bu ilmin esası şöyledir: Devamlı ibadet etmek, her şeyden ilgiyi keserek Allah'a yönelmek, dünyanın süs ve gösterişlerinden yüz çevirmek, herkesin değer verdiği mal, mülk, mevki, makam ve şehvet gibi maddi menfaatlara sırt çevirmek, ibadet için halktan ayrılarak ıssız yerlerde halvete çekilmek.”²⁴¹

Sûfiler Hz. Allah'ın isimlerini, şeyhlerinin öğrettiği tarzda anma şeklindeki Allah'ı zikri (Allah'ı anmayı) sadece tavsiye edilen bir iş değil, bir ölçüde zorunlu bir görev olarak gördüklerinden dolayı diğer Müslümanlardan ayırt edilirler. Zira sûfilere göre insanların namaz kılmaları ve oruç tutmaları Allah'ı hatırlamak ve O'nu mütemadiyen zihinde tutmak içindir.²⁴²

İslâm dînindeki ibadetler otomatik (kendiliğinden) birtakım hareketler değildir. Bunu bilen sahâbîlerin ve onları takip eden müminlerin ibadetten beklentileri dünyevî

²³⁸ el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik b. Talha Neysabûrî (v.465/1072), *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978, s. 23.

²³⁹ el-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buhârî (v.380/990), *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979, s. 117-118.

²⁴⁰ Ahmet Kırkkılıç, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996, s. 71.

²⁴¹ Mustafa Kara, “Tasavvuf”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. IV, ss. 264-295, s. 273; Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1975, s. 167-168.

²⁴² William Chittick, *Tasavvuf Kısa Bir Giriş*, 2.b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 133-134.

olandan, ahlâkî olana geçme gayretidir.²⁴³ Zaten Tasavvufun mevzuu; tahalluk (ahlaklanma) ve tahakkuktur denilmiştir.²⁴⁴ Tasavvuf ibadetle başlar; züht, nefsin arıtılması ve iyi ahlakla kıvamını bulur; Allah sevgisinden başka bir şey hissetmeyecek derecede inkişaf ve tecelliye mazhar olmak ise onun kemal derecesidir.²⁴⁵

Hz. Muhammed (s.a.v)'in kul olması hasebiyle zühd ve inzivaya önem veren tutum ve davranışlar sergilemiş olması başta sahâbeden olmak üzere birçok Müslüman bilgin ve düşünürün dikkatini çekmiştir. Rasûl-i Ekrem'e Peygamberlik görevi Hira mağarasında inziva halinde iken verilmişti. Fakat o bu ilahî görevi üstlendikten sonra da, ıssız ve تنها yerlerde özellikle gecenin sessizliğinde ibadet etmekten ayrı bir zevk alıyordu. Bunun daha açık ve şekli bir hüviyet kazanmış uygulaması ise Peygamberimizin Ramazan ayında itikâfa girip münzevi bir hayat sürmeye özen göstermesi ve itikâftaki zamanını zikir ve ibadetle geçirmesidir.²⁴⁶

Mevlâna'ya göre “ibadetin bir özü, bir de sûreti vardır. Asıl ibadet bu özdür, sûret bir kalıptan ibarettir. Namaz, beş vakit olarak farz kılındı ama âşıklar daimî namazdadır. O sarhoşluk, o mahmurluk ne beş vakitle yatıştır, ne de beş yüz bin vakitle.”²⁴⁷

Gazzâli de bu hususta; “her ibadetin zâhiri ve bâtını, kabuğu ve özü vardır. Kabuklarının da dereceleri ve her derecenin tabakaları vardır. İstersen kabukta kal, istersen öze dalarak basiret sahipleri arasına karış. Bu hususta muhayyersin” demiştir.²⁴⁸

Sûfiler, fıkıh âlimlerinin ihtilaf ettikleri konularda, en sağlam ve en ihtiyatlı görüşe göre amel eder, mümkün olduğu kadar mezheplerin birleştikleri noktalara göre hareket ederler. Onlar, bütün farzların, farz oldukları zaman derhal yerine getirilmesi gerektiği kanaatindedirler. Bir özür hali bulunmadıkça farzların tehir, fazla ve eksik olarak ifâ edilmesini caiz görmezler.²⁴⁹

²⁴³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfi Yayınları Nu. 82, 1994, s. 57.

²⁴⁴ Eraydın, a.g.e., s. 55.

²⁴⁵ Kırkkılıç, a.g.e., s. 80.

²⁴⁶ Kara, a.g.md., C. IV, s. 272-273.

²⁴⁷ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 6.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 159.

²⁴⁸ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (v.505/1111), *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989, C.I, s. 668.

²⁴⁹ el-Kelâbâzî, a.g.e., s. 123-124.

aa. Zâhir - bâtin / şeriat - hakikat ilişkisi

İslâm büyükleri tasavvufu “bir bâtin ilmi, bir ledün ilmidir. Söze değil, hâle; dışa değil, içe ait ilimdir; daha doğrusu bir hikmettir”²⁵⁰ şeklinde tanımlamışlardır. Birçok müfessir, muhaddis, fakih ve kelamcı âlim âyetlerin zahirî anlamıyla yetinirken sûfiler çoğunlukla batinî yorumların asıl maksada ulaşmaya daha çok elverişli olduğunu söylemişler, bu yüzden dînî metinlerin zahirî anlamlarına önem veren âlimleri “zahir ehli”, “rüsûm ehli” gibi küçümseyici ifadelerle anarken kendilerine “batın ehli”, “hakikat ehli” gibi isimler vermişlerdir.²⁵¹

Zahirî mana, çalışmakla, öğrenmekle elde edilir. Bâtınî mana ise, ilahi bir mevhibedir. İbn Arabî, bâtinî mananın sadece bazı kimselere malum olduğunu söyler. Ona göre “nasıl ki, velilik çalışmakla elde edilmezse, bâtinî mana da çalışmakla elde edilemez. Yani Allah, dilediği bazı kimselere bunu lütfeder”...²⁵²

Sûfiler tavrını bâtin yorumdan yana, zâhir uleması ise zâhir yorumdan yana koymuşlardır. Sûfilerin içinde zâhirî olanı tamamiyle reddeden ve bâtinî çizgide bulunan şahıslar olabileceği gibi, daha ılımlı olan şahısların bulunduğu da bir gerçektir. Bu durumun tersi de mümkündür. Bâtınî olanı tamamiyle reddeden aşırı zâhircilerin yanı sıra, bâtinî olana hoşgörüyü yaklaşan sûfi meşrep kelamcılar ve fakihler de her devirde bulunagelmıştır.²⁵³

Kuşeyrî zâhir-bâtin, şeriat-hakikat, tasavvuf ve nakli barıştırmıştır. Tasavvuf Tarihi’ndeki en önemli işi başarması tasavvufu şeriata yaklaştırmasıyla gerçekleşmiştir. Kendisinden sonra gelen Gazzâlî tam tersini yani şeriata tasavvufa yaklaştırmıştır. Bu şekilde iki âlim de aynı sonuca ulaşmıştır. Kuşeyrî’nin bu çalışmaları ile Tasavvuf İlmi, sünnî mecralarda şüpheli olmaktan kurtulmuştur.²⁵⁴

İmam-ı Gazzâlî’nin Tasavvuf Tarihi’nde önemli bir yeri vardır. Zira Gazzâlî; Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Nasr es-Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Muham-

²⁵⁰ Sunar, a.g.e., s. 169.

²⁵¹ Kara, a.g.md., C. IV, s. 280.

²⁵² Ahmet Çelik, *Tasavvufî Tefsir Âlûsî Örneği*, Erzurum: Ekev Yayınevi, 2002, s. 197.

²⁵³ Çağfer Karadaş, *Sûfî İtikadı*, 2.b., İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017, s. 159.

²⁵⁴ el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 17.

med b. Hüseyin es-Sülemî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi âlim sûfîlerin şeriatı ters düşmeyen tasavvuf düşüncesini benimsemiş ve bütün gayretiyle tasavvufun İslâm'a ters düşmediğini ispata çalışmıştır. İhyâ'u Ulûm'id-Dîn ve diğer birçok eserinde iman, ibadet ve ahlâkın tasavvufî açıklamalarını yapmış, bunların amaç ve hikmetlerinden bahsetmiş, yaşadığı devrin en önemli âlimi kimliği ile aşırıya kaçan tasavvufî görüşleri eleştirerek devrin âlimlerinin güvenini kazanmıştır.²⁵⁵

Şeriat; inanca, amele, ahlâka, ihlâsa ilişkin hükümlerin asıl ve esasıdır.²⁵⁶ Tarikat, “şeriat esaslarına riayetle dînin özüne erişme riyazetinin belirli bir disiplin içinde gerçekleştirilmesini hedefleyen tasavvuf müessesesi veya kısaca Allah'a ulaşan yol” demektir. Hakikat, “işin gerçeği ve mahiyeti” demek olup, üç kavram beraber kullanıldığında hakikat, “Allah'a ibadet (şeriat) ve O'na ubûdiyyeti talep (tarikat) sonucunda O'nu müşahade etmeyi” ifade eder. Bundan dolayı İslâm âlimleri, şeriat, tarikat ve hakikat ancak birlikte bir anlam ifade eder demişlerdir.²⁵⁷

İmâm-ı Rabbânî ise, Mektûbât isimli eserinin 36. Mektubunda tarikat ve hakikatin dînin zâhirî olan şeriatın hizmetçileri olduğunu belirttikten sonra şeriatı üç kısma ayırır: İlim, amel, ihlas. Sûfîlerin üzerinde durdukları tarikat ve hakikat işte bu ihlâsın tam olması konusunda şeriatı hizmetçidirler. Bundan öte bir maksatları olamaz.²⁵⁸ İmâm-ı Rabbânî risalelerinde ise bu konu hakkında şunu söyler, “hakikat, şeriatın hakikatinden ibarettir. Yoksa hakikat, şeriatın ayrı bir şey değildir. Tarikat, şeriatın hakikatine ulaşma yoludur, yoksa o, şeriat ve hakikatten ayrı bir şey değildir.”²⁵⁹

Kuşeyrî ise şeriat ve hakikat hakkında, “Allah'ın emriyle vacip olması bakımından her şeriat aynı zamanda bir hakikattir. Aynı şekilde (âriflerin Allah hakkındaki) marifetleri de Hakk Teâlâ'nın emri ile vacip olması itibarıyla vacip olduğu için, her hakikat aynı zamanda bir şeriatir.”²⁶⁰ Şeriat ilmi geneldir, hakikat ilmi özeldir.²⁶¹

²⁵⁵ Öngören, a.g.md., C. XL, s. 122-123.

²⁵⁶ Muhammed İhsan Oğuz, *Şeriat-Tarikat Kavramları Zikir ve Tasavvuf Yolları*, İstanbul: Oğuz Yayınları, 1997, s. 19.

²⁵⁷ Kara, a.g.md., C. IV, s. 279.

²⁵⁸ Kara, a.g.md., C. IV, s. 280; Karadaş, a.g.e., s. 163.

²⁵⁹ İmâm-ı Rabbânî, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî (v.1034/1624), *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, trc. Necdet Tosun, İstanbul: Sufi Kitap, 2013, s. 214.

²⁶⁰ el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 177.

²⁶¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 5.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999, s. 307.

ab. İbâdet - ihlâs ilişkisi

İslâm Literatüründe ihlas “şirk ve riyadan, batıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi” ifade etmektedir.²⁶²

Fıkıh kitapları ibadetlerin hem zâhirî hem de bâtinî şartlarından bahsederler. Zâhirî şartları abdest, tekbir, niyet, secde vs., bâtinî şartları ise huşû ve ihlas şeklinde sıralayabiliriz. Şöyle ki namazın geçerli olabilmesi için nasıl ki abdest gerekiyorsa aynı şekilde ihlasın da olması gerektiğini belirtmişlerdir.²⁶³

Fıkıhın, dıştan hulûl ettiği yere, tasavvuf içten hulûl eder. Fıkıh ilminin konusu olan zâhirî ahkâma tasavvuf içten yani ruh açısından yaklaşır. Namaz, oruç ve diğer amel-lerin nasıl zâhirî bir tarafı varsa ihlas ve huşû’un da bâtinî bir tarafı vardır.²⁶⁴ Zira huşû ibadeti güzelleştirir, onu süsler ve derecesini yükseltir.²⁶⁵

Sûfiler ihlası “kulun bütün amellerini sadece Hak için ifa etmesi, halkın değerlendirmesini kesinlikle dikkate almamasıdır”²⁶⁶ şeklinde ifade etmişlerdir. Kuşeyrî bu konuda şöyle demiştir: “İhlas; taat ve ibadette sırf Hak Sübhanehû ve Teâlâ’yı kastetmektir. Bu da taatla başka herhangi bir şeye değil, sadece Allah Teâlâ’ya yaklaşmayı (takarrub) irade etmek suretiyle olur. Allah Teâlâ’dan başka bir mahlûk için yapmacık bir şey yapmak, halkın medh-ü senasını kazanmak, halk tarafından seilmeyi arzulamak ve Allah Teâlâ’ya yaklaşma niyeti dışında herhangi bir mana ve maksat taşımak ihlasa manidir.”²⁶⁷

Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre ihlas “o kadar gizlidir ki melek onu bilmediği için sevap hanesine yazmaz, şeytan bilmediği için bozamaz, nefis bilmediği için şırmamaz.”²⁶⁸ Kişi, diğer insanların bilmesi bir yana kendisinin bile ihlaslı olup olmadığını bilemediği için kendisini her daim kontrol altında tutması gerekir.²⁶⁹

²⁶² Süleyman Ateş, “İhlâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXI, s. 536.

²⁶³ Ateş, a.g.md., C. XXI, s. 536.

²⁶⁴ en-Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974, s. 33.

²⁶⁵ en-Nedvî, a.g.e., s. 57.

²⁶⁶ Ateş, a.g.md., C. XXI, s. 536.

²⁶⁷ el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 306.

²⁶⁸ el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 308; Ateş, a.g.md., C. XXI, s. 536; Eraydın, a.g.e., s. 164.

²⁶⁹ Ateş, a.g.md., C. XXI, s. 536.

İmanın kuvvetini zayıflatan riya ihlasın zıddıdır. Kişinin şirke düşmesine sebep olur. Riya (gösteriş) ile yapılan bütün ibadet ve davranışlarda vardır. Şeddâd b. Evs (r.a), Hz. Peygamber'den şunu işitmiştir: “Gösteriş için oruç tutan, namaz kılan, tasaddukta bulunan kimse Allah’a şirk koşmuş olur.”²⁷⁰ Oruç ibadetine riya karışamaz. Ebû Hu-reyre'den rivayetle Hz. Peygamber: “Allah, orucun dışındaki bütün ibadetlerin âdemoğ-luna ait olduğunu söyler. Oruç sadece benim içindir ve onun karşılığını bizzat ben vere-ceğim” buyurmuştur.²⁷¹

b. Özel olarak “oruç” ibadeti

“Killet-i taam”, “killet-i menam”, “killet-i kelim”, az yemek, az uyumak ve az konuşmak tasavvuf adabının temel ilkelerindedir.²⁷² Malik b. Dinar ise, çok yemek, çok uyumak, çok konuşmak, gönlü öldürür diyerek bir anlamda gönül eğitimi olan tasavvuf için çok yemenin tehlikesine dikkat çekmiştir.²⁷³ Az yeme ilkesini tecrübe etmek için sûfi-ler, sürekli değilse de genellikle oruç tutarlardı. Ramazan orucunu uzatırlar, bir gün arayla oruç tutarak nefislerini her iki hale de alıştırmazlardı. Çünkü nefis bir ibadete alışırsa onun bu ibadeti yapması, Allah rızasından daha çok, kendi hazzına hizmete dönüşebilir.²⁷⁴ Bes-lenmedeki bu kısıtlamaya rağmen sûfilerin çoğunun uzun ömürlü olması, Schimmel başta olmak üzere Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş, onları hayrete düşürmüştür.²⁷⁵

ba. Anlamı

İmam-ı Gazzâlî'ye göre orucun üç derecesi vardır. **1)** Avamın orucu. **2)** Havassın orucu. **3)** Ahassü'l-havassın orucu.

Avamın orucu: “İki uzvu kaza-i şehvetten korumaktır.” Yemeden, içmeden ve cinsi münasebetten uzak durmaktır. Havassın orucu: Yukarıda sayılanlarla beraber “gö-zünü, kulağını, dilini, elini, ayağını ve diğer azalarını günahattan korumaktır.”²⁷⁶ Bu kişi ağzıyla her daim Allah'ı zikreder, Kur'ân'ı okur ve hayrı söyler. Gözüyle sadece helal

²⁷⁰ Eraydın, a.g.e., s. 163-164.

²⁷¹ Hasan Güleç, “Oruç”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. III, ss. 513-542, s. 516.

²⁷² Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kibalcı Yayınevi, 2001, s. 122.

²⁷³ Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, s. 157.

²⁷⁴ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 122.

²⁷⁵ Kayıklık, a.g.e., s. 155.

²⁷⁶ el-Gazzâlî, a.g.e., C.I, s. 659.

olana bakar, ayağıyla helal yerlere gider. Dedikodu, kıskançlık düşmanlık gibi kötülüklerden uzak durmaya çalışır.²⁷⁷

Ahassü'l-havassın orucu: Avam ve havassın orucunda sayılanlarla beraber “kalbini, hasis emeller, dünya düşüncelerinden sıyırmak ve Allah’tan başka her şeyden uzaklaşarak bütün mevcudiyetiyle Allah Teâlâ’ya bağlanmak ve hatırına O’ndan başkasını getirmemektir.” Bu şahısların kalbine Allah ve Âhîret düşüncesinden başka bir şey düştüğü an oruçları bozulur. Hatta dünya ile ilgili bir şey düşündüklerinde dahi oruçları bozulur. Bu mertebe Peygamberler, Sıddıklar ve mukarrebler rütbesidir.²⁷⁸ Bursevî’ye göre ise; “avam ve havassın orucuna ilaveten kalbine ve diğer letâifine oruç tutturmaaktır.”²⁷⁹

Mutasavvıfların oruçla ilgili düşünceleri kendine hastır. Onlara göre oruç avamın yemeden içmeden kesilmek veya havasın göz, kulak, el ve ayak ile sınırlamasından ibaret olmayıp tüm istek ve arzularından geçip yalnızca Hak ile olmak ve Allah’ın muhabbetine kavuşmak demektir.²⁸⁰

Sûfilere göre kişinin gerçek anlamda oruçlu olması “ağyarı terk edip yâri bulmayı” gerektirmektedir. Dolayısı ile oruç, gönlü mâsivadan temizleyerek ilahî sevgiliye yaklaştıran bir vesile olarak düşünülmektedir.²⁸¹

Dolayısıyla orucun hakikatini bilen kimse şunu anlar ki yemeden, içmeden ve cinsî münasebetten sakınıp da kötülüklerden kaçınmayan aynı abdest alırken bir uzvunu susuz kuru kuruya üç defa mesheden kimse gibidir. Bakıldığında sayıya uyuldu lakin önemli olan su kullanılmadı.²⁸²

Te’vîlât-ı Necmiyye’de orucun tasavvufî manaları hakkında şunlar geçmektedir: “Kalbin orucu: Akla gelen düşüncelerden yani mahlûkâtın meşrebinden kendini alıkoyup oruç tutmaktır. Ruhun orucu: Ruhani mülâhazalardan kendini alıkoyup oruç tutmaktır. Sırrın orucu: Allah’tan gayrısını müşahede etmekten kendini alıkoyup oruç tutmaktır. Dilin orucu: Yalan, fuhuş ve gıybetten kendini tutmasıdır. Gözün orucu: Gafletle bakmaktan

²⁷⁷ el-Bursevî, İsmâil Hakkı (v.1137/1725), *Tefsîru Ruhü'l-Beyân*, I-XVIII, trc. Ömer Faruk Hilmi, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y., C. II, s. 320.

²⁷⁸ el-Gazzâlî, a.g.e., C.I, s. 659.

²⁷⁹ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 320.

²⁸⁰ Sıtkı Nazik, “Klasik Türk Şiirinde Vuslat veya Firkat Bağlamında Oruç”, Niğde: *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 40, 2016, s. 16-17.

²⁸¹ Nazik, a.g.m., s. 18.

²⁸² el-Gazzâlî, a.g.e., C.I, s. 667.

ve kötülüğe bakmaktan kendisini tutmasıdır. Kulağın orucu: Mâlâyâni (dünya ve Âhi-ret'ine faydası olmayan şeyleri), nehy edilenleri ve şehvi duyguları uyandıran sesleri dinlemekten kendisini alıkoymasındır. Buna göre, vücudun diğer azalarını da kıyas et.”²⁸³

bb. Önemi

Mutasavvıflar “hayvanî tabiatın azmasının, insan ruhunun kemale ermesine engel olduğunu” söylemişlerdir. Bedenin ruha tâbî olması için bedenin gücünü azaltıp ruhun gücünü arttırmak lazımdır. Açlık ve susuzluk kadar insanı hayvanî tabiatın etkilerinden koruyan başka bir yolun olmadığı tecrübelerle sabittir. İşte arzulara gem vurabilmek adına tüm şartlarına uyararak oruç tutmak istenilen sonuca ulaştırabilmesi için en önemli yoldur.²⁸⁴

Dihlevî ise bu hususta: “Sonra maksat, hayvanî gücü ortadan kaldırmak olmayıp, onu melekî gücün egemenliğine sokmak ve böylece onun verdiği ilham doğrultusunda hareket etmesini, onun rengini almasını sağlamaktır. Melekî gücün ise, onun müptezel karakterinin boyasına girmesine mani olmak, onun aşağılık davranış kalıplarınının, -aynen mührün muma şeklini vermesi gibi- melekî güç üzerinde etkisini göstermesine imkân vermemektir. İşte bunu sağlayabilecek tek şey, oruçtur” demiştir.²⁸⁵

Şöyle ki yememek ve içmemek meleklere ait bir durumdur. İnsan bu yolu izleyerek kendisini meleklere benzetmeye çalışır ve bunu Allah’a ibadet niyetiyle yaptığı için O’na yaklaşır ve O’nun rızasını kazanır.²⁸⁶

Açlığın insan üzerindeki etkileriyle ilgili olarak Gazzâlî şu açıklamayı yapar: Mide şehveti, insan için en büyük tehlikedir. Nitekim yeme içme arzusu, Âdem ile Havva’nın Cennet’ten kovulmasına neden olmuştur. Hatta Gazzâlî bütün şehvetlerin, dert ve afetlerin kaynağının mide olduğunu söyler. Eğer insan nefisini açlık ile terbiye ederse Allah’a bağlanır ve gösteriş, azgınlık gibi kötülüklerden uzak durur.²⁸⁷

İmam-ı Gazzâlî bu düşüncüyü şöyle açıklar: Ahlakta ve her işte en çok aranan şey itidaldir. İslam’da genel olarak ifrat ve tefrit yerilmiştir. Doğrusu insan tabiatına uygun

²⁸³ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 330.

²⁸⁴ Güleç, a.g.md., C. III, s. 516-517.

²⁸⁵ ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhüddîn (v.1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Bâliga*, I-II., trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, C.II, s. 149-150.

²⁸⁶ Güleç, a.g.md., C. III, s. 517.

²⁸⁷ Kayıklık, a.g.e., s. 156-157.

olan da aşırılıklardan kaçınarak orta yolu bulmaktır. İnsan tokluğun ağırlığı ve açlığın zahmeti altında ezilmemeli, orta yolu izlemelidir.²⁸⁸

²⁸⁸ Kayıklık, a.g.e., s. 159.

İKİNCİ BÖLÜM KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMININ TANIMI

A. BİÇİM YÖNÜYLE

Sözlük olarak “yemek yeme, içme, konuşma” ya da “yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini tutmak” ve “geri durmak” anlamına gelen “savm” lafzı 2 yerde fiil şeklinde geçmektedir. 9 yerde mastar (sıyâm), 1 yerde mastar (savm) ve 2 yerde ise isim formunda geçmektedir.²⁸⁹

Savm lafzı, 1 yerde Mekkî sûrede “savm” şeklinde ve konuşmamak anlamında, diğerlerinin tamamı Medenî sûrelerde oruç tutmak anlamında kullanılmıştır.²⁹⁰

1. Fiil türevi

Bu başlık altında, muzârî fiil halinde yer alan âyetlere yer verilecektir.

2 yerde, 2 âyette geçmektedir:

وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ama her şeye rağmen oruç tutmanız, bir bilerseniz, sizin için elbette daha hayırlıdır.”²⁹¹

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“İşte bu sebeple içinizden Ramazan ayına erişen orucunu tutsun.”²⁹²

2. İsim türevleri

“İsim türevleri” başlığı altında “savm” kavramının mastarlarını ve ismi fâil kalıbını inceleyeceğiz.

²⁸⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî (v.1882/1968), *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 1364, s. 417.

²⁹⁰ Abdülbâkî, a.g.e., s. 417.

²⁹¹ Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, I-V, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, C. I, s. 244.

²⁹² el-Bakara 2/185.

a. Mastarlar

9 yerde sadece sülâsî fiil mastarı olarak geçmektedir (sıyâm vezninde):

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.

“Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Umulur ki böylece günah ve fenalıklardan korunursunuz.”²⁹³

أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç gecelerinde eşlerinizle ilişkide bulunmanız size helal kılındı.”²⁹⁴

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبْيُنِّ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

“Tan yerinin aydınlığı gecenin karanlığından iyice ayrılıncaya kadar yiyip içebilirsiniz. Sonra güneş batıp akşam namazı vakti girinceye kadar orucu tamamlayın.”²⁹⁵

فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٌ أَوْ نُسُكٌ

“Sizden birisi hastalık veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı tıraş olmak zorunda kalırsa, fidye olarak ya oruç tutsun ya sadaka versin veya kurban kessin.”²⁹⁶

فَإِذَا أَمِنْتُمْ مِمَّن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ

“Güvenli bir ortamda hac yapma imkânı bulunduğunda, hacdan önce umre yapan kişi maddi gücüne uygun bir kurban kessin. Kurban kesemeyenler ise üçü hacda, yedisi de hacdan döndükten sonra olmak üzere tam on gün oruç tutsunlar.”²⁹⁷

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَفْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَن يَصَدَّقُوا فَإِن كَانَ مِنَ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ

“Yanlışlıkla öldürülen kişi mümin olmakla birlikte, (savaş halinde olduğunuz) düşman bir kabileye mensup ise bu durumda ödenecek bedel mümin bir köleyi hürriyetine

²⁹³ el-Bakara 2/183.

²⁹⁴ el-Bakara 2/187.

²⁹⁵ el-Bakara 2/187.

²⁹⁶ el-Bakara 2/196.

²⁹⁷ el-Bakara 2/196.

kavuşturmadan ibarettir. Şayet öldürülen kişi aranızda sulh antlaşması bulunan bir kabileye mensup ise bu takdirde hem maktulün ailesine diyet ödemek, hem de mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturmak gerekir. Bunları yerine getirmek için yeterli imkânlarla sahip olamayan, bunun yerine peş peşe iki ay oruç tutmalıdır.”²⁹⁸

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

“Bu tür bir yemini bozmanın kefareti, kendi çoluk çocuğunuza genellikle yedirdiğiniz türden yiyeceklerle on fakiri doyumak yahut onların giyecek ihtiyaçlarını karşılamak veyahut bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktır. Bunları yapmaya gücü yetmeyen kimse ise (peş peşe) üç gün oruç tutmalıdır.”²⁹⁹

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تُوعِظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا

“Eşlerini -sen bana artık anam gibisin- diyerek boşayan, sonra da pişmanlık duyup bu sözlerini geri almak isteyen kimseler, bu eşleriyle ilişkiye girmeden önce bir köle azat etsinler. Köle azat etme imkânı bulunmayan kimse, eşiyile ilişkiye girmeden önce peş peşe iki ay oruç tutsun.”³⁰⁰

وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ

“İçinizden her kim yasak olduğunu bilerek av hayvanını öldürürse bu davranışının kefareti, öldürdüğüne eşdeğer bir evcil hayvanı - ki bu hayvanın eşdeğerliğini içinizden adalet ve hakkaniyet sahibi iki kişi belirlemelidir - kurban edilmek üzere Kâbe'ye (Harem bölgesine) ulaştırması yahut bu kurbanın bedeline denk bir harcamayla fakirleri (bir gün) doyurması veyahut buna denk düşen bir süre boyunca (bir gün) oruç tutmasıdır ki böylece işlediği günahın cezasını çekmiş olsun.”³⁰¹

²⁹⁸ en-Nisa 4/92.

²⁹⁹ el-Mâide 5/89.

³⁰⁰ el-Mücâdele 58/4.

³⁰¹ el-Mâide 5/95.

1 yerde yine sülâsî fiil mastarı (savm vezninde) geçmektedir.

فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا

“Artık ye ve iç! Gözün aydın olsun! Eğer, herhangi bir insan görecek olursan, ben, çok merhametli olan Allah’a, susma orucu adadım. Bu yüzden, bugün hiç kimseyle konuşmayacağım de.”³⁰²

b. İsm-i fâil

“Oruç tutan” anlamındaki İsm-i fâil kalıbında ise aynı âyette müzekker çoğul ve müennes çoğul sîgasında iki defa geçmektedir.

وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“... Oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah’ı çokça anan erkekler ve kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfired edecek ve çok büyük bir mükâfat verecektir.”³⁰³

B. ANLAM YÖNÜYLE

Kurân-ı Kerîm’de savm lafzı daha öncesinde ifade ettiğimiz üzere on üç yerde geçmektedir. Bir yerde susmak diğerlerinde ise orucun terim anlamı olan “tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer’an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı” ifade anlamında kullanılmıştır.

1. Susmak: “Artık ye ve iç! Gözün aydın olsun! Eğer, herhangi bir insan görecek olursan, ben, çok merhametli olan Allah’a, susma orucu adadım. Bu yüzden, bugün hiç kimseyle konuşmayacağım de.”³⁰⁴

İbn Abbas, Enes b. Malik ve Dahhâk bunun “susmak” anlamında olduğunu söylemişlerdir.³⁰⁵ Übey b. Ka’b, Enes b. Malik ve Ebu Rezin el-Ukayli de “savmen” lafzının

³⁰² el-Meryem 19/26.

³⁰³ el-Ahzâb 33/35.

³⁰⁴ el-Meryem 19/26.

³⁰⁵ el-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (v.597/1201), *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, I-V, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009, C. IV, s. 112; İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. VII, s. 31.

yerine “samten = susma” şeklinde okumuşlardır.³⁰⁶ Abdullah b. Mesud’un mushafında da samt (susmak) şeklinde yer almıştır.³⁰⁷

Yine Enes’ten “vav”lı bir şekilde “ve samten” olarak okuduğu da gelen rivayetler arasındadır. Rivayetlerin farklı olması ise bu fazlalığın Kur’ân’a ait olmayıp tefsir çalışması olduğunu gösterir. “Savm; oruç” ile beraber “vav” harfi (Enes’in ikinci rivayetindeki gibi) getirildiğinde, susma ile orucun ayrı şeyler olduğu kabul edilebilir. Fakat hadîs ve dil âlimlerinden gelen rivayetler “savmın”, susma fiilinin kendisi olduğunu gösterir. Zira “savm”, alıkoymak, susmak (samt) konuşmaktan sakınmak anlamına gelir.³⁰⁸

2. Oruç: On iki âyette ise oruç anlamında geçmektedir.

II. KURÂN’DA “SAVM” KAVRAMININ TAHLİLİ

A. TARİHİ YÖNDEN

“Savm” kelimesinin geçtiği âyetler incelendiğinde orucun İslâm dîninden önceki dinlerde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu başlık altında âyetlerden, Dinler Tarihi ve muhtelif kaynaklardan yararlanarak savm kavramı açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Beşerî dinlerde

Bu başlık altında Eski Yunan, Eski Ortadoğu, Eski Uzakdoğu ve Eski Ortaasya’da yaşayan dinlerde savm kavramını kısaca incelemeye çalıştık.

a. Eski Yunan'da

Tanrının mabette ikamet ettiğine inanıldığından mabetler inşa edilmiştir. Fakat bu düşünceden dolayı mabette cemaatle ibadet yapılmazdı.³⁰⁹

Yunanlılar orucu Mısırlılardan öğrenmişler ve de özellikle kadınların oruç tutmasını zorunlu görmüşlerdir.³¹⁰

³⁰⁶ el-Cevzî, a.g.e., C. IV, s. 112.

³⁰⁷ er-Râzî, a.g.e., C. XV, s. 325.

³⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 189.

³⁰⁹ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi, 1999, s. 122.

³¹⁰ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l Menâr*, I-XIV, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011, C. II, s. 214.

Mabetlerde ilahlara kurbanlar takdim edilmiş, bir kısımlarında hususi bir kurban ziyafeti verilmiştir; bir kısmında kurban yakacak ateşler yakılmış veya bir vasıta ile ilahlara gönderilen kurbanlar sunulmuştur. Burada, klasik kurban mefhumunun iki tarafı mevcuttur; bir taraftan ilahlarla beraber yemekten dolayı onlarla bir münasebet kurmak; öbür taraftan ilahlara insanların iştirak etmediği hediye veya kefâret armağanları takdim etmek.³¹¹

b. Eski Ortadoğu'da

ba. Eski Mısır'da

Mabetler Tanrılarının ikamet yeri olarak görülüyordu.³¹² Mabette ise firavun, baba Tanrının karşısında tek tanrısal varlık olarak kabul ediliyordu. Firavun aynı zamanda kurban törenlerini ve birtakım ayinleri yönetirdi.³¹³ Rahipler Tanrılarına çok hizmet ederlerdi. Sabahları mabedin kapısını açıp öncelikle Tanrılarını uyandırırılar, üstlerine ihtişamlı örtüleri örterler, yiyecekleri sunar ve güzel kokulu tütsü kullanırlardı. Törenlerde de ilahlarının resimlerini taşıma görevi yine onlara aitti.³¹⁴

Mısırlılar Tanrılarına, şarap ve çöreklerin, tütsü, çiçek ve şifalı otların yanı sıra hayvan kurbanlar sunuyordu.³¹⁵ Eski Mısırlıların putperest oldukları zamanlarında oruç tuttıkları bilinmektedir.³¹⁶

bb. Eski Mezopotamya'da

Sümerlilerde; törenlerde en büyük görev rahip krala aitti. Ayin esnasında krala diğer rahipler de yardımcı olurlardı. Bu yapılanlar ülkede bereketin artması için ayine ait bir parça olarak kabul edilirdi. İslâmiyetten önce Arapların Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf etmeleri gibi hayvan kurbanlarının takdim edildiği ayinlerde çıplak yapılırdı.³¹⁷

³¹¹ Annamari Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999, s. 63.

³¹² Güç, a.g.e., s. 52.

³¹³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Genişletilmiş 4.b., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002, s. 40.

³¹⁴ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 41.

³¹⁵ George Thomas Bettany, *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Say Yayınları, 2005, s. 564.

³¹⁶ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rızâ, a.g.e., C. II, s. 214.

³¹⁷ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 22.

bc. Eski Filistin’de

Sabiîlikte ibadet kendilerine ait evlerde ve bazen de “Mandi” ismi verilen yapının önündeki havuz ve havuzun kenarında yapılır. “Mandi” genel olarak nehir kenarına kuzey yönüne doğru inşa edilmiş, güney yönünde kapısı olan, küçük ve hiç penceresi bulunmayan bir kulübedir.³¹⁸

Sabiîlikte oruç da önemli bir yer tutmaktadır. Oruç onlara göre hatalardan ve kötülüklerden sakınmak demektir. Sabiîlere ait kutsal kitap “Ginza” inananlarını; günahlarından, kötü hareket ve davranışlardan sakındırarak oruca davet etmektedir. Birûnî de “el-Kanun” isimli kitabında Sabiîler’de üç tür oruç olduğundan bahsetmektedir.³¹⁹

bd. Zerdüştlük’te

İran dinleri arasında Tektanrı inancına sahip olması açısından en çok dikkat çeken Zerdüştlük’tür.³²⁰ Zerdüştlük, günümüzde bağlıları azalsa da Mecûsîlik bugün de bir din şekliyle varlığı devam etmektedir.³²¹

Zerdüştlük’te mabetler, Tanrının sembolü kabul edilen ateşin korunması amacı ile inşa edilmiş yapılardır. Bundan dolayı bu mabetler, “Ateş Mabetleri” olarak isimlendirilmektedir.³²²

Mecûsîlikte günlük ibadet olarak beş vakit dua denilen bir ibadet vardır. Bu beş vakit; güneşin doğuşu, öğle vakti tepedeyken, öğle vaktinden sonra, güneşin batışı ve gece vaktidir. Bu vakitlerde inananları güneşe, ışığa veya ateşe yönelerek duasını okur. Dua etmeden önce dînimize var olan abdest gibi bir temizlik vardır. Onlar önce yüzlerini, sırasıyla ellerini ve ayaklarını yıkarlar ve kutsal kuşağı “kutsi” çözerler. Dua ederken bu kuşağı tekrar bağlarlar.³²³

³¹⁸ Gündüz, a.g.e., s. 490; Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 152; Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 166.

³¹⁹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 169.

³²⁰ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 142.

³²¹ Gündüz, a.g.e., s. 508.

³²² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 151.

³²³ Gündüz, a.g.e., s. 519.

be. İslâmiyet'ten önce Araplarda

Câhiliye terimi İslâm döneminde ortaya çıkmış olup Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde “Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını” ifade için kullanılmıştır. Bundan dolayı Arapların İslâm öncesi dönemine “Câhiliye” veya “Câhiliye çağı” denmektedir.³²⁴

Arap geleneklerine göre yaygın olan ibadet şekli putlara secde etme ve önünde eğilmeydi. Dua ve yakarış da putların önünde yapılırdı. Bu nedenle Arapların daima yanlarında ve evlerinde birtakım putlar bulunurdu.³²⁵ Yine putlara elini ve yüzünü sürmek gibi adetler de Araplar arasında çok yapılırdı.³²⁶

Yine onlar; Kâbe'ye hürmet etmek, etrafında tavaf yapmak, hac ve umre niyetiyle Kâbe'ye gitmek, Arafat ve Müzdelife'de durmak ve kurban kesmek için develeri götürmek gibi Hz. İbrahim'in dîni gereği birtakım ibadetleri yapmaya devam etmekle beraber Hz. İbrahim'in dîninde bulunmayan birtakım gelenekleri de yerine getirmişlerdir.³²⁷

Oruca gelince; Hz. Aişe'nin “Aşure günü câhiliye döneminde Kureyş'in oruç tuttuğu bir gün idi. Resûlullah da onlara muvâfakaten o gün oruçlu bulunurdu” demesinden anlaşıldığına göre Muharrem'in onuncu günü oruç tutmak Kureşî'lerce âdetti. Bundan başka “Recebü'l-Esam” ve “Şehr-i Mudâr” denen ve dâhilinde putları ziyaret edip “Âtire” adını verdikleri kurbanı kestikleri Recep ayında da oruç tutarlardı. İhtimal ki aşûre orucu, kendilerine İsmail (a.s.)'den kalmış yahut Yahudilerden intikâl etmişti. İşlemiş oldukları bir günahın kefareti veya bir kıtlıktan kurtuldukları için şükür gayesiyle aşure orucu tuttukları da rivayetler arasındadır.³²⁸

Hz. Aişe'nin ifadesinden anlaşıldığı üzere Peygamberimiz bi'set ve hicretten önce aşure gününde devamlı oruç tutmuş ve hicretten sonra muharrem'in ikinci senesinde çocuklar dâhil bütün Müslümanlara oruç tutturmuştur. Ramazan orucu farz kılındığında “Aşure günü oruç tutmak isteyen tutsun, terketmek dileyen de terk etsin” buyurmuştur.³²⁹

³²⁴ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. VII., s. 17.

³²⁵ Gündüz, a.g.e., s. 546.

³²⁶ Gündüz, a.g.e., s. 545.

³²⁷ Neş'et Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 3.b., Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1971, s. 104-105.

³²⁸ Tâhiru'l-Mevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 2.b., İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963, s. 102.

³²⁹ Tâhiru'l-Mevlevî, a.g.e., s. 103.

c. Eski Uzakdoğu'da

ca. Hinduizm'de

Çok tanrılı inançların günümüzdeki renkli temsilcilerinden biridir. Köydeki ibadethanelerinde yüze yakın putları bulunur. Günümüzde 200 milyondan fazla olan Hintli Müslümanlarla bir arada yaşarlar.³³⁰

Hinduizm'de ibadet ferdi bir faaliyettir ve her yerde yapılabilir. Buna rağmen mabet de vardır. Mabetlerde ibadet, evdekinin biraz gelişmiş şeklidir. Tapınaklardaki ibadetler, ilahiler görevli Brahmanlar/Brahminler tarafından yerine getirilmektedir.³³¹

Hinduizm'de Tanrının ikamet yerleri olarak görülen mabetler; insanların Tanrılar ile buluşma yeri, onlara saygıda bulunma ve takdimeler sunma yeridir. Her "Tanrının" bir mabedi bulunmakta ve o mabette Tanrı heykeli yer almaktadır.³³² Büyük Tanrılar, süslü mabetlerde heykel ve resim şeklindedir. Sabahları çan sesiyle uyandırılır, giyindirilir ve kendisine verilen kurbanlarla doyurulurlar. Bayramlarda ise arabaların üzerine oturtularak yollarda gezdirilirler.³³³

Hinduizm, bir inanç olmaktan çok bir yaşayış tarzıdır ve belirgin bir şekilde kılıplaşmış kaideleri yoktur. Bundan dolayı ağaçlara, taşlara, maymunlara, otlaklara ve ineklere ibadeti düşkünlük haline getirmekle kalmaz, aksine her şeye ibadeti serbest bırakır.³³⁴

Oruç ibadetine gelince; nefis temizliği amacıyla yılın bazı günlerinde ve bayramlarda oruç tutarlar. Mensuplarının sadece ibadet yaparak ve dua ederek değerlendirdikleri bazı özel günleri vardır. Bu özel günleri geneli; yemek yemeden, gecesini de Tanrıyı düşünme ve kutsal kitapları okuma ile değerlendirirler. Onların orucu genellikle, "çok sayıda besini yememe" olarak yerine getirilir. Buna perhiz de denebilir.³³⁵ Hint putperestleri ve daha başkaları oruç tutmaya günümüzde de devam etmektedirler.³³⁶

³³⁰ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 166.

³³¹ Küçük, Tümer-, Küçük, a.g.e., s. 188; Gündüz, a.g.e., s. 298.

³³² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 188.

³³³ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 176.

³³⁴ Abdulkâdir Şeybe, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1995, s. 90.

³³⁵ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 193.

³³⁶ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 214.

Sadece kadınların oruç tuttuğu ve “Tanrının kadınlık sıfatlarının tecelligâhı” olarak kabul edilen Tanrıçaya dua ettikleri belirli günler vardır. Bu belirli günlere, özel olarak önem verdikleri için “And” denilir. Bu günleri nefis temizliğine ayırmışlardır. Amaçları ruhanî/manevî beslenmedir.³³⁷

cb. Budizm’de

Budizm; “M.Ö. VI. Yüzyılda Kuzey Hindistan’da yaşamış ‘Siddharta Gautama’nın öğretileri üzerine kurulmuş ve evrensel nitelik kazanmış bir dindir.” Hindistan’da ortaya çıkmış olmakla beraber günümüzde mensupları Hindistan’ın dışında ve dünyanın farklı yerlerinde bulunurlar.³³⁸

Budizm’de mabetler ibadetlerin merkezidir ve Budda da ibadetin objesidir.³³⁹ Mabetler; Genel İbadet Salonu, Meditasyon Odası, Misafirhane, Kutsal Emanetler Binası ve özel olarak düzenlenmiş Avlu’dan oluşmaktadır.³⁴⁰

Budizm’de Tanrının varlığı ve Tanrıya ibadet hususunda net bir durum olmamasına rağmen, ortaya koyduğu ahlâkî ilkeler ve sonradan oluşan kütlerle ibadet kültürü oluşmuştur.³⁴¹

Budizm’de ferdî ibadet esastır.³⁴² Onlarda ibadet, sadece belli şekillerle sınırlı değildir. Dolayısıyla Budistlerin günlük hayatta yaptıkları herşey ibadet olarak kabul edilmektedir.³⁴³

Budizm’de ibadetin toplu olarak yapılması veya Meditasyona katılım zorunlu da değildir. Böyle bir anlayışın sonucu olarak, genellikle Budist aileler evlerindeki bir odayı ibadet veya Meditasyon için uygun hale getirirler. Sabahları uyandıklarında “dilerim ki tüm varlıklar cehaletten kurtulur”, kıyafetlerini giyerken “dilerim ki tüm varlıklar ahlak elbisesini giyer” manasındaki duaları sürekli okurlar. Yine yemekten önce, ev taşıdıklarında ve buna benzer farklı hallerde okumaları gereken duaları vardır.³⁴⁴

³³⁷ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 193.

³³⁸ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 227.

³³⁹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 266; Gündüz, a.g.e., s. 328.

³⁴⁰ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 267.

³⁴¹ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 212.

³⁴² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 268; Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 212.

³⁴³ Gündüz, a.g.e., s. 328-329.

³⁴⁴ Gündüz, a.g.e., s. 331.

Budistler tapınaklara ya da kendilerince kutsal sayılan mekânlara girerken saygıdan dolayı ayakkabılarını çıkarırlar. Tapınağa girince, önce Buddha heykeli selamlanır, çiçek, tütüsü, meyve ve sebze sunulur³⁴⁵ sonrasında tapınağın bir köşesinde Meditasyon ile meşgul olunur. Yine elleri göğüs hizasında birleştirilip secdeye giderler ve bu şekilde secdede kalırlar.³⁴⁶

Budist ibadet takvimi, diğer pek çok dinde olduğu gibi ay takvimi temel alınarak belirlenir. Onlara göre “her aydan birinci (hilal) ve on beşinci (dolunay) günleri uposatha günü” olarak adlandırılır. Uposatha “ziyaret etmek” anlamındadır. Budistler bu günlerde “viharalarda” (tapınak) oruç tutup dua ve Meditasyonla meşgul olan keşişlere uyarlar. Yine hilal ve dolunaydan sonraki sekizinci günleri kutsal sayarlar. Bu günlerde daha çok ruhbanların oruç tutmaları emredilmektedir.³⁴⁷

cc. Caynizm’de

Caynizm, Budizm gibi “MÖ. 6. Asırda, Hint Yarımadasının kuzeyinde Ganj havzasında yer alan Bihar eyaletinde geleneksel Hindu dîninin kast anlayışına ve kanlı kurban törenlerine karşı bir hareket olarak” ortaya çıkmıştır.³⁴⁸ Elimizdeki kaynaklara göre Caynizm’in kurucusu veya sistemleştiricisi “Vardhamana”dır.³⁴⁹

Tarihsel süreçte çok fazla yayılmamış fakat Hint Yarımadasında varlığını devam ettirmiştir. Caynizm, dünyada müntesibi en az olan dinlerden biri olup müntesiplerinin tamamı Hindistan’da hayatlarını sürdürmektedir.³⁵⁰

Mabetleri, büyük ana kapı ve ortasında bulunan geniş avludan ibarettir. Mabetleri ibadet mahallinden çok “Tirtankaralara (Mahavira’dan önce yaşamış olan yirmi üç ruhani lider)” hürmet edilen yerlerdir. Mabetler gayet gösterişli olup içlerinde heykeller vardır. Heykellerin etrafında yapılan bu törenlere katılmak nihaî kurtuluşa erebilmek için bir vasiya olarak bilinmektedir.³⁵¹

³⁴⁵ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 268.

³⁴⁶ Gündüz, a.g.e., s. 331.

³⁴⁷ Gündüz, a.g.e., s. 332-333.

³⁴⁸ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 199; Gündüz, a.g.e., s. 357.

³⁴⁹ Gündüz, a.g.e., s. 358.

³⁵⁰ Gündüz, a.g.e., s. 357.

³⁵¹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 207.

İbadetleri belli hareketlerden ibarettir. Hiçbir canlıya zarar vermemeye çalıştıkları için sadece bitkisel gıdalarla beslenmeye önem verirler. Sarhoşluk veren içkileri içmezler çünkü onlar sarhoşluk veren içkilerde canlı varlıkların bulunduğunu söylerler. Yemek yerken ağızlarına herhangi bir canlı kaçacağı endişesiyle hava karardıktan sonra yemek yenmesine de izin vermezler.³⁵²

Normal günlük hayatlarında bile günde sadece bir öğün yemekle yetinmek durumunda olan keşiş veya keşişeler senenin neredeyse yarısını oruçlu geçirirler. Özellikle her on beşlik günlük sürede en az üç gün “asnamî (hilal), caturdasi (ondört) ve purnima (dolunay günleri” zorunlu olarak oruç tutarlar. Oruçlu iken yemenin yanı sıra banyo yapmak ve parfüm kullanmak da yasaktır. Ancak onlar oruçlu veya perhizde oldukları dönemlerde soğuk veya kaynak su, susam, buğday ve pirinç suyu içebilirler. Bu suların çok iyi süzölmüş olması ve içerisinde hiçbir katı maddenin bulunmaması gerekir. Caynist keşişler arasındaki bir başka oruç ise ölüm oruçlarıdır. Bu da nihâî kurtuluşu gerçekleştiren faziletli bir ibadet olarak kabul edilir.³⁵³ Dindar Caynalar açlıktan ölmeye büyük değer verirler.³⁵⁴

d. Eski Ortaasya'da

da. Geleneksel Türk dîninde

Türklerin İslâm öncesi genel inanç ve karakterleri incelendiğinde, hareketli oldukları, “Tek Tanrı” ve “Âhiret Hayatı” inancına sahip oldukları, ahlakî değerleri önemsettikleri görölmektedir.³⁵⁵

Türklerin inançlarını ve anlayışlarını yansıtan en eski yazılı belge “Orhun Anıtları/Kitabeleri”dir. Orhun Kitabeleri’nde “Tek Tanrı” inancı, ona gösterilen saygı ve herşeyin O’nun dilemesi ile gerçekleşeceği bildirilmektedir.³⁵⁶

Çin kaynakları; Göktürklerde, “Fu-yun-se” adını verdikleri bir tapınak veya ibadethanenin mevcudiyetini de kaydediyorlar. Kazvinî “Yedisu havalisinde Karluklara ait

³⁵² Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 192.

³⁵³ Gündüz, a.g.e., s. 370.

³⁵⁴ Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 192.

³⁵⁵ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 114.

³⁵⁶ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 114.

bir ibadethâne bulunduğunu ve içinde eski hükümdarların resimlerinin yer aldığını” söylemiştir.³⁵⁷ Lakin asıl Türk inancında puta tapmak gibi bir ibadet şekli bulunmadığı için putları koruma ve saygı amacı ile inşa edilen tapınaklar yoktu.³⁵⁸

Türklerde ibadet anlamında “alkış”, “yükünme” ve “ötünme” gibi lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızlar; genel olarak takdis etme, dua etme ve secde etme gibi anlamlara gelmektedir.³⁵⁹

Türklerde ibadet; belli dönemlerde ve tesadüfî hâdiselere bağlı olarak yapılması gerekenler diye iki kısımdır. Belli dönemler; ilkbahar, yaz ve sonbahardır. Bunlarda birtakım tören ve âyinler yapılırdı. Hun Türklerinden günümüzde bulunan Yakut Türklerine varıncaya bütün Türk boyları “Bahar Bayramları ve Âyinler”i yapmışlardır. Bu bayramların resmî karşılığı vardır. Doğanın yeniden doğuşunu ifade eden “İlkbahar Bayramı’nda/Âyini”nde ise at kurban etmişlerdir.³⁶⁰

Türklerde kurban ibadeti farklı sebeplerle uygulanır. Ölüm, dua ve şükür gibi nedenlerle yapılan kurban törenleri vardır. Zafer kazanıldığında, kuraklık olduğunda yağmurun yağması ve hastalıktan kurtulmak için kurban kesildiği bilinmektedir.³⁶¹

2. Semâvî dinlerde

Türkçe’de kullanılan “oruç”, Kur’ân’da “savm” lafzıyla ifade edilmektedir. Lafız olarak savm/oruç; yeme, içme ve konuşma gibi fiillerden insanın kendisini alıkoymasıdır. Terim olarak savm/oruç: “Allah rızası için tan yerinin ağarmasından/sabah ezanından güneşin batmasına/akşam ezanına kadar geçen sürede, nefsin en çok arzuladığı yemekten, içmekten ve şehvî arzulardan niyet ederek vazgeçmektir.”³⁶²

Oruç ibadeti; ayrıntılarda farklılığın olmasıyla birlikte, Kur’ân’da açıklandığı üzere İslam’dan önceki dinlerde mevcuttur.³⁶³ Bugün de var olan dinlerde oruç ibadeti veya oruca benzer bir şekilde perhiz mevcuttur.³⁶⁴

³⁵⁷ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, s. 62.

³⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 2.b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 67.

³⁵⁹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 124.

³⁶⁰ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 124.

³⁶¹ Günay, Güngör, a.g.e., s. 67.

³⁶² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 618.

³⁶³ Sarıçioğlu, a.g.e., s. 435.

³⁶⁴ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 615.

Kur’ân-ı Kerîm’de orucun, Müslümanlara ve eski milletlere farz olduğu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz”³⁶⁵ âyeti ile sabittir.

Şöyle ki, Hz. Âdem’den bu güne kadar tüm Peygamberler ve ümmetlerine bu ibadet farz kılınmıştır. Allah bu ibadeti yalnız size değil, sizden önceki bütün ümmetlere de farz kılınmıştır anlamına gelir.³⁶⁶ Ramazan ayı ile ilgili olarak da tarihçiler şu bilgileri vermektedir: “Ramazan ayında oruç tutan ilk kişi gemiden çıktığı vakit oruç tutan Hz. Nuh’tur.” Hz Nuh’tan önce de birçok ümmetin varlığı bilinen bir husustur.³⁶⁷

Sizden öncekiler hakkında üç görüş mevcuttur. Birincisi: “Onlar ehl-i kitaptr.” Bunu Ata el-Horasânî, İbn Abbas’tan rivayet etmiştir. İkincisi: “Onlar Hıristiyanlardır”, bunu da Şâbi ile Rebî demişlerdir. Üçüncüsü: “Onlar milletlerin hepsidir,” bunu da Ebû Salih, İbn Abbas’tan nakletmiştir.³⁶⁸

Benzerlik ise farz olması açısından olup orucun nasıl tutulması gerektiği ya da günlerinin sayısı vb. hususlarda değildir. Bundan dolayı âyetteki “kemâ” lafzındaki ke’fe zaid ya da aslî harf olduğunda ihtilaf edilmiştir.³⁶⁹ Zeccâc: “Kemâ lafzı mahalli hususunda masdar (me’ûl-u mutlak) olmak üzere nasb mahallindedir” demiştir. Zira mana: “Oruç size, sizden öncekilere farz kılınmış olduğu gibi farz kılındı” şeklindedir.³⁷⁰

Ramazan orucunu Allah Teâla öncesinde Yahudilere ve Hıristiyanlara da farz kılınmıştır.³⁷¹ Gerek Yahudiler, gerek Hıristiyanlar, Allah tarafından emir olunan bu en güzel ibadeti de, dînin birçok hükümleri gibi değişikliğe uğratmışlardır. Yahudiler orucun gününü azaltmışlar,³⁷² yılda bir gün oruç tutma geleneğini getirmişlerdir. Onların iddiasına göre oruç tuttıkları gün, Firavun’un denizde boğulduğu gündür. Ancak bunda da yalan

³⁶⁵ el-Bakara 2/183.

³⁶⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 321.

³⁶⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 554.

³⁶⁸ el-Cevzî, a.g.e., C. I, s. 191.

³⁶⁹ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (v.333/944), *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I-XVI, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, C. I, s. 338; Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 215.

³⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 322.

³⁷¹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 321.

³⁷² Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, I-VI, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995, C. I, s. 261; Hamdi Döndüren, *Evensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsîri)*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005, s. 67.

söylemişlerdir. Çünkü Firavun'un boğulduğu gün Âşura (Muharrem ayının onuncu) günüdür.³⁷³ Şu anda mevcut olan Tevrat'ta oruç ibadeti ve bu ibadeti yerine getirenler övülmektedir.³⁷⁴

Hıristiyanlar da şeklini değiştirip onu perhiz haline sokmuşlar ve gününü çoğaltmışlardır.³⁷⁵ Hıristiyanlar, otuz gün olan orucun hem başına hem de sonuna bir gün eklemişler. Sonraki her nesil, bu yapıları âdet olarak kabul edip yine başına ve sonuna bir gün eklemiş ve oruç bu şekilde elli günü bulmuştur. Bu sebeple “yevm-i şekte” oruç tutmak mekrûhtur. Bu bize Şabi'den ulaşmıştır.³⁷⁶ Ayrıca Ramazan bayramının birinci gününün hemen sonrasında ve Ramazana bitişik Şevval ayında altı gün oruç tutmanın mekrûh olması da aynı sebeptendir. Şabî bu hususta der ki: “Bütün yıl boyunca oruç tutsam şek günü mutlaka orucumu açarım.”³⁷⁷

Hasan el-Basrî; “Hıristiyanlar Ramazanda bir defasında çok şiddetli bir sıcağa rastladıkları için, onu her sene aynı mevsimde olan bir zamana aktarmışlar, sonra da ‘biz onun vaktini artıralım’ demişler ve ona on gün ilave etmişler. Başka bir zaman hükümdarları hasta olmuş, iyi olması halinde yedi gün oruç tutmaya nezretmiş. Hıristiyanlar oruçlarına bu yedi günü de ilave etmişler. Derken bir başka hükümdar gelmiş ve ‘geriye ne kalmış ki sadece üç gün. Onu da (tutup) orucu elli güne tamamlayın’ demiş.” Allah Teâlâ'nın: “*Onlar, âlimlerini ve ruhbanlarını rabler edindiler*”³⁷⁸ âyeti de aynı manayı ifade eder.³⁷⁹

Bu görüşün doğruluğunu anlatan bir Hadîs-i Şerîf vardır. en-Nehhâs'tan rivayetle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Hıristiyanlar bir ay boyunca oruç tutmakla yükümlü idiler. Onlardan birisi hastalandı. Bunun üzerine şöyle dediler: Allah ona şifa verecek olursa oruca on gün ilave edeceğiz. Daha sonra bir başkası hastalandı. Bu da yediği bir etten dolayı ağzından rahatsızlanmıştı. Onlar: Allah ona şifa verecek olursa yedi*

³⁷³ Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed Muhyiddîn el-Îmâdî, (v.982/1574), *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm Ebussuûd Tefsîri*, I-XII, trc. Ali Akın, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006, C. II, s. 524.

³⁷⁴ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, I-XV, 2.b., İstanbul: Risale Yayınları, 2005, C. I, s. 410.

³⁷⁵ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 261; Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsîri)*, s. 67.

³⁷⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 321.

³⁷⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 533.

³⁷⁸ et-Tevbe 9/31.

³⁷⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 321.

gün daha ekleyeceğiz, dediler. Daha sonra bir başka hükümdar döneminde biz bu yedi günü ona tamamlayalım ve orucumuzu bahar mevsiminde tatalım, dediler. Böylelikle toplam oruç günlerinin sayısı elliye buldu.”³⁸⁰

Yine Hz. İsa Peygamberliğinden önce kırk gün oruç tutmuştur. Hıristiyan din âlimleri bunu ibadet kabul etmişlerdir.³⁸¹ Hıristiyanların en çok bilineni ve aynı zamanda en köklü oruçları “Fışh Bayramı”ndan önceki oruçlarıdır. Hz. Musa’nın, Hz. İsa’nın ve havarilerinin bu orucu tuttukları bilinmektedir.³⁸² Bu yüzden oruç, İslam dîni ile aslına çevrilmiştir.³⁸³

Vehbe Zuhaylî ise bu âyetle ilgili olarak: “Yazıldı, farz kılındı; ‘sizden öncekilere yazıldığı gibi.’ Farziyet ve orucun vücûbu açısından, miktarı bakımından, yemek ve içmekten uzak durmak ve keyfiyeti açısından da önceki ümmetlerin oruçları ile benzerliğin söz konusu olduğunu” söylemiştir.³⁸⁴

Ebû Cafer er-Râzî der ki; “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı âyeti nazil olduğunda, önceki milletlere farz kılınan oruç şöyleydi: Onlardan birisi yatsı namazını kılıp yattığında, ona yemek, içmek, kadın vb. şeyler haram olurdu.”³⁸⁵ Hasan el-Basrî bu âyet hususunda şöyle der: “Evet, Allah’a andolsun ki oruç, her ümmete farz kılınmıştır. Bize farz kılındığı gibi tam bir ay ve ayrıca; belirli günlerde farz idi.”³⁸⁶

Hz. Ali (r.a.); “Onların (orucun farz kılındığı bu öncekilerin) ilki Âdem’dir” demiştir. Allah bu ibadeti farz kılma hususunda hiçbir ümmeti atlamamıştır. Bu da oruç ibadetinin aslî bir ibadet olduğuna delalet eder.³⁸⁷ “Sizden öncekilere” yani Âdem’den beri Peygamberlere ve ümmetlere farz kılınmıştır.³⁸⁸ Böylece oruç, her dînin bir rüknü

³⁸⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 532.

³⁸¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, C. I, s. 277.

³⁸² Zuhaylî, *Tefsîrû’l-Münîr*, C. I, s. 410.

³⁸³ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 261.

³⁸⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû’l-Münîr*, C. I, s. 410.

³⁸⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. III, s. 704.

³⁸⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. III, s. 704; Zeynep el-Gazâlî el-Cübeylî, *Kur’ân’a Bakışlar*, trc. Ali Akpınar, Konya: Uysal Kitabevi, 2003, s. 79.

³⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil Keşşâf Tefsîri*, I-III, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016, C. I, s. 606.

³⁸⁸ el-Beydâvi, Kadî Nâsiruddîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v.685/1286), *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil Beydâvî Tefsîri*, I-V, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, C. I, s. 245; Ömer Nasuhi Bilmen (v.1971), *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, I-VIII, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, t.y., C. I, s. 170.

olmuştur. Yüce Allah'ın onu bizden öncekilere farz kıldığı gibi, bize de farz kıldığını bildirmesi, dînin, temel prensipleri ve gayesi itibariyle bir olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Bunun yanında orucun farz kılınışını pekiştirmekte ve muhatapları oruç tutmaya teşvik etmektedir.³⁸⁹

Bu âyet aynı zamanda orucun yalnızca bu ümmete verildiğini zannedip üzülmeleri ve orucun çok önceden de uygulanan bir ibadet olduğunu bildirmek için indirilmiştir.³⁹⁰ Bursevî ve Ebussuûd Efendi bu âyeti şöyle açıklamaktadır: “Oruç ibadeti Âdem (a.s)’den bu yana Peygamberlerin ve ümmetlerin üzerine yazıldı. Bunda hükmü te’kid, teşvik ve muhatapların nefsinin, gönlünü hoş tutmak da vardır. Çünkü oruç gerçekten zor şeylerdendir. Zor olan şeyler umumileşince taşınması kolaylaşır. O zaman insanlar, bir şekilde onu yerine getirmek ister.”³⁹¹

a. Yahudilik’te

Yahudilik yaşayan dinlerin en eskilerinden biridir.³⁹² el-Yahudiyye lafzının “tevbe” anlamına gelen “el-hevd”den türediği söylenir. Nitekim Hz. Musa ile ilgili olarak “*Biz hiç şüphesiz (tevbe ederek) sana döndük*”³⁹³ âyetinde bu manada kullanılmıştır.³⁹⁴

Yahudilik’te oruç, nefsi alçaltma olarak bilinen “tzom” veya “innah nefes” şekliyle Eski Ahid’de geçen bu ibadeti, “canlarınıza cefa edeceksiniz” buyruğunun gereği³⁹⁵ veya Kral Dâvud’un Tanrı’ya dua etmeden önce bir hazırlık olarak yaptığı rituel olarak kabul edilmiştir. Kutsal metinlerinde orucun, “insanların bilinçli veya bilinçsizce yaptıkları kötü fiillere kefâret ve böyle bir durumdan ötürü duyulan pişmanlığın dışa vurulması için tutulması” gerektiği anlaşılır. Kefâreti gerektiren durum ise kişinin kendisinin işlediği bir günah ya da ailesinin ya da kendi milletinden birisinin ahlaksızlığı olabilir.³⁹⁶

Hz. Musa tarafından emredilmiş³⁹⁷ olan “Kefâret Günü (Yom Kipur)” orucu Yahudiler’de en önemli oruç olarak kabul edilmektedir. Bu oruca Tevrat’ın Aramicesinde

³⁸⁹ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 214.

³⁹⁰ Çelik, a.g.e., C. I, s. 243.

³⁹¹ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 524; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 320-321.

³⁹² Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 249.

³⁹³ el-Âraf 7/156.

³⁹⁴ Şeybe, a.g.e., s. 29.

³⁹⁵ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 616; Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

³⁹⁶ Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

³⁹⁷ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 615.

“Asora de Tişri” denir.³⁹⁸ Yahudiler o günde yıl boyunca yaptıkları günahlardan dolayı pişmanlık duyarak Tanrıdan affedilmelerini dilerler. Bu on günlük tövbe döneminde özellikle de “Yom Kipur” gününde kişinin tövbe, dua ve sadaka yoluyla ortaya koyacağı performans, söz konusu kader defterlerinde takdir edilen hükmü değiştirme fonksiyonuna sahiptir.³⁹⁹ Hasta olmayıp şeriata göre sorumlu olma yaşına gelen bütün Yahudilere bu oruç farzdır. Yahudi ay takviminde ilk ay olan “tişri”nin onuncu gününde tutarlar. Arefe günü güneşin batmasından bir saat kadar önce başlayıp diğer gün yine güneşin batmasından kırk beş dakika sonrasında biter. Yirmi beş saat kadar devam eden bu ibadet esnasında yemek, içmek, cinsel ilişkide bulunmak, deodorant sürmek, yıkanmak ve hatta her çeşit temizlik⁴⁰⁰ haram kabul edilmiştir.⁴⁰¹

“Yom Kipur”, Yahudiler açısından önem arzeden bir gündür. O günde Yahudiler yalnızca ibadet ederler. O günde gazeteler çıkmadığı ve televizyonlar yayına ara verdikleri için İsrail’de yaşam durur. Yine kamu hizmeti de acil olanlar hariç verilmez.⁴⁰² Bu dönem ayrıca küskünlük ve dargınlıkların sona erdirilmesi ve mezar ziyaretlerinin yapılması gereken bir dönem olarak kabul edilmektedir.⁴⁰³

Bu güne has sinagog merasimi, “Kol Nidre” olarak isimlendirilen ve “Tüm Vaatlerim” manasına gelen kefâret duası ile başlar. Hava kararmadan önce başlayan ve hüznü bir tonda söylenen bu dua, güneş batıncaya kadar üç kez tekrarlanır. Bu dua ile Yahudi bireyler geçen bir yıl boyunca Tanrı’ya karşı yerine getiremedikleri vaatleri ve aynı zamanda gelecek yıla yönelik olarak baskı altında söylenmiş ve yerine getiremeyecekleri yeminleri için tövbede bulunurlar.⁴⁰⁴

Yine Yahudi takvimine göre belirlenmiş oruç günleri mevcuttur. Mesela Babil Esareti’nde çekilen acıları hatırlatmasından dolayı “Tammuz, Ağustos, Tishril, Tebet” aylarında tutulan oruçlar buna örnektir. Talmud yorumcularının bazıları, “Yahudiler

³⁹⁸ Gündüz, a.g.e., s. 241.

³⁹⁹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008, s. 164; Gündüz, a.g.e., s. 240.

⁴⁰⁰ Gürkan, a.g.e., s. 165.

⁴⁰¹ Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

⁴⁰² Gündüz, a.g.e., s. 240-241.

⁴⁰³ Gürkan, a.g.e., s. 164.

⁴⁰⁴ Gürkan, a.g.e., s. 165.

başka oruçları devletlerin hâkimiyetleri altında yaşarken bu oruçların mecburi olduğunu, bunun dışında mecburi olmadığını” söylerler.⁴⁰⁵

Yahudilerin yaşadıkları ülkelere göre de birtakım “mahallî oruçları” vardır. Bunlar Yahudilerin yaşadıkları ülkelerde başlarına gelen felaketleri ve çektikleri acıları temsil eder. Yine aynı gayelerle Yahudi toplulukları tarafından tutulan oruç türleri vardır. Bu oruçlar yalnız yas tutmak için olmayıp bazı şahsiyetlerin yaşadığı önemli günleri hatırlatmak içindir. Yine halkın istemediği kanunları protesto amaçlı veya kıtlık olduğunda yağmur yağması için Hahamların emrettiği oruçlar da vardır.⁴⁰⁶

Yahudilerde yine en çok bilinen oruç türlerinden birisi birtakım kimselerin tuttuğu oruçtur. Bu oruç bireysel olup günahların affedilmesi ve sıkıntılı durumlarda Allah’ın merhametinin tecelli etmesi niyetini taşır. Bu orucun şartı, kişinin hem bilgili hem de söz sahibi olmasıdır. Yine kişi korkulu rüya gördüğünde hemen arkasından oruç tutması gerekir.⁴⁰⁷

Yahudilerin ve Hicaz’daki Arapların genelinin tuttıkları “Aşure Orucu” vardı. Hz. Peygamber Medîne’ye gelince Yahudilerin bu orucu tuttıklarına şahit olunca “*bu nedir?*” diye sordu. Kendisine cevaben “bu hayırlı bir gündür; Allah’ın Benî İsrail’i (İsrailoğullarını) düşmanlarından kurtardığı gündür. Hz. Musa da bu günde oruç tutmuştur” denildi. Hz. Peygamber, “*ben, Musa’ya sizden daha yakın ve layığım*” buyurarak; bu orucu tutmuştur.⁴⁰⁸

Ramazan orucu farz kılındığında Hz. Peygamber, bu orucu üç gün olacak şekilde (bir gün öncesi ve bir gün sonrası ile beraber) tutulmasını tavsiye etmiştir.⁴⁰⁹

b. Hıristiyanlık’ta

Hıristiyanlık’ta oruç; genelde yılın belirli bir zamanında yapılan rutin bir ibadet biçimi değildir. Oruçta esas olan; kişinin gururunun kırılması ve günahkârlığının farkında olarak pişmanlık duyup tövbe etmesidir.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 615.

⁴⁰⁶ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 615.

⁴⁰⁷ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 615.

⁴⁰⁸ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 616.

⁴⁰⁹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 616.

⁴¹⁰ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 395.

Hıristiyanlara göre oruç; kişinin nefesine engel olmasını, bedeninin arzu ve isteklerini reddetmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı kişinin, oruç tutmadan önce, “Rabbim! Bedenimi günbatımına kadar arzu ve isteklerimden uzak tutacağım” şeklinde dua etmesi gerekmektedir.⁴¹¹

Oruç ibadeti; dînî hususlarda bilgelik ve hikmet sahibi olmak, kibri yok etmek, tevazu ile Tanrıya hürmet etmek, Tanrının nimetlerini daha iyi anlamak ve hastalıkların iyileşmesi için çözüm bulmak amacıyla yapılmaktadır. Böylece oruç ile kişi Tanrıyı yüceltmış olmaktadır.⁴¹²

Hıristiyanlıkta oruç, tarihî süreçte çok değişikliğe uğramıştır. Hz. İsa, kendisine Peygamberlik gelmeden önce kırk gün oruç tutmuştur. Yine Yahudilikte bulunan “Kefâret Orucu”nu da tuttuğu rivayet edilmektedir. Hz. İsa döneminde ve Hıristiyanlığın ilk yıllarında oruç çok takdir edilen bir ibadet şekli olmuştur.⁴¹³

Hıristiyanlıkta dînî yıl “Noel Bayramı”ndan hemen önce dördüncü Pazar gününde başlar. Pazar günü, “Noel Bayramı”na bir çeşit hazırlık olan “Küçük Perhiz” veya “Noel Perhizi” veya “Bekleyiş” devresi başlar. Dört Pazar günü de bunun içindedir. Bu zaman diliminde Hıristiyanlar oruç tutarak, perhiz yaparak ve dualar ederek Hz. İsa’nın doğum günü olarak kabul ettikleri “Noel Bayramı”na hazırlık yaparlar.⁴¹⁴

“Paskalya” yirmi iki Mart ile yirmi beş Nisan arası bir güne denk gelir. “Kül Çarşambası” ise “Paskalya Bayramı”na hazırlık dönemi olan “Büyük Oruç” müddetinin başlangıcıdır. “Kül Çarşambası” ise “Paskalya”dan önceki yedinci haftanın Çarşamba günüdür. Bu Hz. İsa’nın Peygamberlik gelmeden önce çölde tuttuğu kırk gün orucun ve çektiği sıkıntıların anısıdır.

Bu zamanlarda, Orta Çağda oruç kuralları katı bir şekilde uygulanırdı. Oruçtan önce muhteşem ziyafetler verirler sonrasında ise “Paskalya Bayramı”na kadar olan sürede etli yemekler yiyemezlerdi. Ziyafetleri son olarak etli yemek olur ve ziyafete “Etlere

⁴¹¹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 395.

⁴¹² Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 395.

⁴¹³ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 395-396.

⁴¹⁴ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 352-353.

Veda” manasına “Carne Vale” derlerdi. Bu âdetin günümüzde dinle ilgisi kalmamış ve eğlenceye dönüşmüştür.⁴¹⁵

“Paskalya”dan önce yapılan dinî hazırlıklar hususunda kiliseler arasında birtakım ayrımlar vardır. “Roma Katolik”, “Doğu Ortodoks” ve “Anglikan Kiliseleri”nde “Lent” diye bilinen kırk gün oruç ibadeti vardır.⁴¹⁶

Günümüzde Katoliklerde iki tür oruçtan bahsetmek mümkündür. 1. “Ökaristik Oruç” 2. “Eklesiyastik Oruç”⁴¹⁷

“Ökaristik Oruç”: “Kominyon’dan (Ekmek-Şarap Âyini) önce belirli bir süre katı besinlerin yenilmesinin yasaklanmasıdır.”⁴¹⁸

“Eklesiyastik Oruç”: “Katolik kilisesinde 40 günlük perhiz dönemidir.” Kilise takviminde senenin belli devrelerinde yapılan bir “Kefâret” faaliyetidir.⁴¹⁹

Ortodokslar, oruç ibadetinde eski geleneklerine bağlıdır. Onların oruçları daha katı ve daha uzundur. Birtakım cemaat ve gruplar haricinde, Protestanların geneli orucu kabul etmez. Anglikan Kilisesi ise orucun gününü belirlemiş fakat nasıl uygulanacağını oruçlunun kendisine bırakmıştır.⁴²⁰

Hıristiyanlıkta orucun hükümleri ülkelere göre değişir. Bir kısmı meyve ve yumurta yemez, bir kısmı sadece kuru ekmek yer, bir kısmı bunların hiçbirini yemez. Yine bir kısmı hayvanî yiyeceklerden kaçınıp nebatî yiyeceklerden beslenerek oruç tutar.⁴²¹

B. SORUNSAK YÖNDEN

1. Genel olarak “oruç” kavramı

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ

“Oruç sayılı günlerdir.”⁴²²

⁴¹⁵ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 353.

⁴¹⁶ Gündüz, a.g.e., s. 101.

⁴¹⁷ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 396.

⁴¹⁸ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 396.

⁴¹⁹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 396.

⁴²⁰ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 396.

⁴²¹ Küçük, Tümer, Küçük, a.g.e., s. 396.

⁴²² el-Bakara 2/184.

“Sayılı” demek, yani bilinen bir rakamla zamanı belirlenmiş “günlerde” demektir. “(Onu) birkaç dirheme yok pahasına İsmailîlere sattılar; ona fazla bir değer biçmemişlerdi...”⁴²³ âyetinde de böyledir. Bu kullanımın aslı şudur: Az malı sayıyla ölçmek ve biriktirmek mümkündür. Fakat fazla mal ölçüsüzce bol bol saçılır.⁴²⁴

“Sayılı günlerden” maksat, içinde oruç tutmanın farz olduğu Ramazan ayıdır. Bunlar, senenin bütününe nazaran az ve sınırlıdır.⁴²⁵ Bu sözden Hz. Allah’ın muradı şudur: “Ben size, senenin tamamını veya pek çoğunu oruçlu geçirmeyi farz kılmadığım için, size merhamet edip, mükellefiyetinizi hafiflettim. İsteseydim bunu yapardım; ne var ki size acıdım ve size sadece az günlerde oruç tutmayı farz kıldım.”⁴²⁶

Hz. Allah yükümlülüğün zorluğa yol açtığını bildiği için: “Sayılı birkaç gün” sözüyle, oruç tutulacak günlerin sayısını gözünde az göstermek suretiyle insanın yükünü hafifletmiştir. Buradaki durum, tıpkı “Allah yolunda hakkıyla cihad edin”⁴²⁷ dendiikten sonra aynı âyette: “Allah, dinde size zorluk yaratmamıştır” buyrulmasına benzemektedir. Yani, cihadını hakkıyla yerine getirmek, size fazla zorluk çıkarmaz.⁴²⁸ Daha sonra gelen “Ramazan ayı ki Kur’ân onda indirilmiştir. İnsanları hidayete erdirmek, doğru yolu ve hak ile bâtili ayırt eden hükümleri açıklamak üzere (indirilmiştir). Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun...” âyeti sayılı günleri beyan etmektedir.⁴²⁹

Ahmed İbn Hanbel’in rivayet ettiği bir hadîste, Muaz İbn Cebel der ki: “Namaz ve oruç bugünkü haline yavaş yavaş ulaştı. İlk önceleri müminler namazda Kudüs’e dönerlerdi; fakat bir müddet sonra, Mekke’deki Kâbe’ye dönmeleri emredildi. Bunun yanı sıra önceleri, herkes birbirine namaz vaktini haber vermek zorundaydı; fakat sonraları, bu amaçla ezan okunmaya başlandı. (Oruca gelince) Hz. Peygamber (s.a.s) Medîne’ye hicret ettiğinde her ay üç gün oruç tutar, Muharrem’in onuncu günü de oruç tutardı. Daha sonra Allah, bütün Ramazan boyunca oruç tutmayı farz kıldı; fakat dayanabildiği halde oruç tutmayan bir kimsenin, fidye olarak bir günlük orucu için bir fakiri doyurmasına izin

⁴²³ el-Yusuf 12/20.

⁴²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 608.

⁴²⁵ Çelik, a.g.e., C. I, s. 245.

⁴²⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 328.

⁴²⁷ el-Hac 22/78.

⁴²⁸ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I-VI, trc. Mehmet Yalar, İstanbul: İlkhârf Yayınları, 2012, C. I, s. 169.

⁴²⁹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 261.

verdi. Sonraları bir günlük oruç için bir fakiri doyurma izni, yolculukta olmayan sağlıklı kişi için neshedildi.”⁴³⁰

a. Vakti ve süresi

Bu başlık altında Ramazan ayının başlangıcı sayılan hilalin görülmesi, Ramazan ayı, bu ayda inen Kur’ân-ı Kerîm ve imsak vaktinin belirlenmesi hakkında bilgi verilecektir.

aa. Hilalin görülmesi

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun.” Lafzen, “idrak ederse” yahut “içinde bulunursa” anlamına da gelmektedir.⁴³¹ Eğer “bu âyette hastalık ile yolculuğun tekrar zikredilmesinin faydası nedir? Bu daha önce geçmişti?” denilirse, şöyle cevap verilir: Çünkü geçen âyette mensuh vardı, burada tekrar etti ki mensuha yakın olmasın.⁴³²

Ya da “kim bu ayın hilalini görürse...” demektir. Kişi başka bir vasıta ile Ramazan hilalinin görüldüğüne emin olsa orucun farziyeti açısından aynı hilali kendi gözüyle görmüş kişiye benzer.⁴³³

Orucun zamanı, ikinci fecrin ağarmaya başlamasıyla güneşin batışına kadar olan müddettir. Ramazan orucu, hava bulutsuz olduğunda hilalin görülmesiyle, bulutlu olduğunda Şaban ayının otuz güne tamamlanmasıyla farz olur. Zira “sizden kim Ramazan ayına erişirse oruç tutsun”⁴³⁴, “hilalin çeşitli şekillere girmesi insanlar ve hac ibadeti için vakit ölçüleridir”⁴³⁵ âyetleri, orucun farz olmasını ayın girmiş olmasına bağlar.⁴³⁶

Râzî bu hususta şunları söylemektedir: “Ramazan ayına şahit olma ya Ramazan hilalini bizzat görmekle veya bunu duymakla olur. Görme hususunda: İnsan Ramazan

⁴³⁰ Mevdûdî, Ebû'l Âlâ (v.1979), *Tefhîmul-Kur'ân*, I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, C. I, s. 144.

⁴³¹ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)*, I-III, trc. Cahit Koçak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, C. I, s. 52.

⁴³² el-Cevzî, a.g.e., C. I, s. 195.

⁴³³ Seyyit Kutup, a.g.e., C. I, s. 269.

⁴³⁴ el-Bakara 2/185.

⁴³⁵ el-Bakara 2/189.

⁴³⁶ Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)*, s. 67.

hilalini gördüğü zaman, ya tek başına görür veya böyle olmaz. Eğer tek başına görürse, devlet başkanı (imam) onun bu husustaki şahadetini ya kabul veya reddeder.”⁴³⁷

Bir kimse Ramazan hilalini tek başına görse ve devlet başkanı onun şahitliğini kabul etmese o kişinin oruç tutması icabeder. Zira Ramazan ayında bulunmak orucun vücubunun sebebidir. Yine bir kimse, Ramazan hilalini tek başına ya da başkalarıyla birlikte görse devlet başkanı (imam) şahitliğini kabul etse durum yine aynıdır.⁴³⁸

Duyarak Ramazan hilaline şahit olma konusunda Râzî şunu söyler: “Ramazan hilalinin görüldüğüne dair iki âdil kimse (şahit) olduğu zaman, hem oruç tutma hem de bayram etme konusunda hüküm verilir.”⁴³⁹

“Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun.” Hz. Allah bu âyette orucu farz kılınca, hasta ile yolcuya tanınan oruç tutmama ruhsatını, kaza şartıyla birlikte yineleyerek şöyle buyurmuştur: “Kim o anda hasta veya yolcu olursa başka günlerde kaza etsin.” Yani; her kimin bedeninde oruç tutmasını güçleştiren veya tuttuğunda ona acı verecek bir durum varsa veyahut bu kişi yolcuysa yani yolculuk halindeyse, oruç tutmayabilir. Eğer tutmazsa o günler sayısınca oruç tutması gerekir. Bu yüzden Allah (c.c) “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez” buyurmuştur.⁴⁴⁰

Allah Teâlâ oruç hükmünü bu şekilde tekrar ettikten sonra, ruhsat hükmünü de aynı şekilde tekrar etmiştir. Eğer ruhsat hükmü bu şekilde tekrar edilerek ortaya konulmasaydı o takdirde, oruç konusunda kendisini takva ehlinde görmek isteyen hiçbir kimse o ruhsatı işlemezdi.⁴⁴¹

Muhammed Abduh şöyle demiştir: Oruç emri “tutsun” ifadesiyle gelmiş, “onda oruç tutun” denmemiştir. Bunun hikmeti, Kur’ân’ın namaz vakitlerini belirlememesindeki hikmetin aynısıdır. Şöyle ki Kur’ân, Allah Teâlâ’nın bütün insanlığa yönelik hitabıdır. O, dünyanın bazı bölgelerinde ayların oluşmadığını, normal günlerin yaşanmadığını; aksine bütün senenin kutup bölgelerinde olduğu gibi bir gündüz ve bir geceden meydana

⁴³⁷ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 358.

⁴³⁸ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 358.

⁴³⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 358.

⁴⁴⁰ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, I-XI, trc. Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2010, C. II, s. 40.

⁴⁴¹ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 239.

geldiğini, güney kutbunda gündüz yaşanırken, kuzey kutbunun gece olduğunu, sonra bunun tersine döndüğünü bilmektedir. Kutup bölgelerine olan uzaklığa nisbetle değişen oranda gündüzler ve geceler değişmekte, kâh uzun kâh kısa olmakta, ekvatora doğru yaklaştıkça eşitlenmektedir.⁴⁴² Dolayısı ile buralarda hayatını idame ettiren Müslümanlar oruç ve namaz vaktini nasıl belirleyeceklerdir?

Ramazan ayında tutulması emri sadece o aya erenler hakkındadır. Yaşadıkları bölgede böyle bir ayın bulunmaması halinde orada yaşayan insanlar, kendilerine uygun düşecek şekilde takdir yoluna gidebileceklerdir.⁴⁴³ Bu nedenle ibadet vakitlerini ay ve güneşi temel alarak değil de farazî bir şekilde ayarladıkları günlere göre belirleyeceklerdir.⁴⁴⁴ Fukaha, gecelerinin ve gündüzlerinin normal bölgelere nisbetle daha uzun ya da kısa olan bölgeler olduğunu öğrendiklerinde çözüm olarak takdir yolunu önermişlerdir. Ancak nerenin esas alınarak takdir yapılacağı konusunda aralarında ihtilaf etmişler, kimileri teşri merkezi olması itibariyle Mekke ve Medîne ikliminin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir. Kimileri de kendilerine en yakın mutedil bölgenin esas alınarak takdir yapılmasının uygun olacağını önermişlerdir. Doğrusu her iki yaklaşım da caizdir; zira bu, hakkında nas bulunmayan icthadî bir konudur.⁴⁴⁵

Nûru'l-Îzah'ın şerhi Merâkî'l-Felâh'ta: "Güneşin batır batmaz doğduğu ülkeler vardır. Burada namazın sebebi olan vakit bulunmadığı için yatsı ve vitir namazları yoktur. Ancak bir sene kadar uzun sürecek Deccâl günlerinde namaz vakitleri takdir edilir. Yani namaz vakitleri için belirli saatler ayrılır, namazlar o saatler içinde kılınır. Alım, satım, oruç, hac ve iddet gibi meselelerde de takdire göre hareket edilir" şeklinde geçer.⁴⁴⁶

Hz. Peygamber kıyamet günü yaklaştığında ve alâmetlerden Deccâl çıktığı zaman günün çok uzun olacağını haber vermesi üzerine, bu günlerde namazın nasıl kılınacağını soran sahâbîlere Hz. Peygamber "*daha önceki normal günlere göre kılarırsınız*" cevabını vermiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴² Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 238.

⁴⁴³ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 239.

⁴⁴⁴ Karaman v.d., a.g.e., C.I, s. 287.

⁴⁴⁵ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 239.

⁴⁴⁶ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 269.

⁴⁴⁷ Karaman vd., a.g.e., C.I, s. 288.

Döndüren yine bu hususta şunları söylemektedir: “Günümüzde kamerî ayların başlangıç ve bitişlerinin astronomik hesaplarla belirlenmesi veya bulut, sis vb. engelleri teknik aletlerle gözetlenmesi durumunda, Ramazanın başlangıcı, güneş battıktan sonra hilalin batı ufunda ufuk çizgisinin üzerinde kalması esasına dayanır. Hâlbuki hilal çıplak gözle gözetlendiğinde, güneşin hemen arkasından 15-20 dakika içinde batarsa, güneş ışıklarının içinde kaybolur ve çıplak gözle görülemez. Bir gün sonra hilal yaklaşık 49 dakika kadar geç batacağı için, bir önceki günden olan fazla dakikalar da bu süreye ek olarak yansır. Buna göre; ufuk çizgisi hesabı yapan astronomi uzmanı ile çıplak gözle gözetleme yapan arasında gün farkı ortaya çıkabilir. İşte oruç ve bayram konusunda İslâm ülkeleri arasındaki gün farkı buradan kaynaklanmaktadır. Bunun çözümü için ortalama bir yol izlenerek ayın ufuk çizgisinin üstünde gözle görülebilir bir noktada bulunması prensibi esas alınabilir.”⁴⁴⁸

İstanbul’da 1978’de İslâm ülkelerinin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle ilmî bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Ramazan ve bayram hilallerinin, dünyanın her noktasından görülebilmesine dair hesapların yapılmasına, uygun bir takvimin hazırlanmasına, rasathanelerden gözetleme yapılmak suretiyle bu hesapların denetlenmesine karar verilmiştir. O günden bu yana alınan kararlara uyan memleketlerde birlik meydana gelmiştir.⁴⁴⁹

İşte Kur’ân’ın bir insan düzmecesi değil de ilmiyle her şeyi kuşatan Allah Teâlâ’nın katından olduğuna delalet eden en büyük delillerden biri, onun bu gibilerde onu bize tebliğ eden Peygamber’in kendi zamanı ya da mekânı ile herhangi bir kayıt altına girmeden zaman ve mekân üstü bir hitapla gelmiş olmasıdır.⁴⁵⁰

ab. Ramazan Ayı

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ
وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ
عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ramazan ayı ki Kur’ân onda indirilmiştir. İnsanları hidayete erdirmek, doğru yolu ve hak ile batılı ayırt eden hükümleri açıklamak üzere (indirilmiştir). Sizden her kim

⁴⁴⁸ Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsîri)*, s. 67-68.

⁴⁴⁹ Karaman vd., a.g.e., C.I, s. 282.

⁴⁵⁰ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 238.

bu aya erişirse orucunu tutsun, kim de hastalanır veya yolculukta olursa, o günler sayısınca diğer günlerde (tutsun). Allah size kolaylık diler, güçlük istemez. Ta ki böylece o sayılı günleri tamamlayasınız, Allah'ı sizi hidayete erdirdiğine karşılık büyük tanıyasınız. Olur ki şükredersiniz."⁴⁵¹

Ramazan kelimesi lügatta "günün çok sıcak olması, güneşin kum ve taşları çok ısıtması, kızgın yerde yalınayak yürümekle ayakların yanması" manalarındaki ramad masdarından veya "güneşin güçlü ısısından çok fazla kızmış yer" manasındaki ramdâ kelimesinden türemiştir.⁴⁵²

"Şehr" (ay) kelimesi, şöhret kelimesinden alınmadır.⁴⁵³ Aylar, durumları belli olup herkes tarafından da bilindiği için "şehr" şeklinde adlandırılmıştır. Zira insanlar borçlarının ödeme ve oruç ile hac konusundaki emirleri yerine getirme zamanını bilmeye ihtiyaçları vardır. İşte "şöhret" bir şeyin ortaya çıkması ve bilinmesi anlamına gelir.⁴⁵⁴

Genellikle de "şehr" lafzına muzaf kılınarak "şehr-u ramazan" olarak kullanılır.⁴⁵⁵ Bilinen o ayın ismine izafe edilerek özel isim yapılmış ve mârifelikle beraber elif ile nûn sebebiyle gayrı munsarîf kılınmıştır.⁴⁵⁶ Tıpkı karganın özel ismi olan ibn de'ye'deki de'ye gibi, alem ve müennes olduğu için gayrı munsarîf olmuştur.⁴⁵⁷

Bu aya Ramazan isminin verilmesi,

- a- Bu ayda oruç tutanlar, açlık ve susuzluktan yandıkları için,
- b- Bu ayda tutulan oruç sebebi ile günahlar yandığı için,
- c- Ayların isimleri eski lügatlerden nakledildiği zaman Ramazan ayı, sıcak günlere rast geldiği içindir.⁴⁵⁸

⁴⁵¹ el-Bakara 2/185.

⁴⁵² Hacı Mehmet Günay, "Ramazan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIV, s. 433.

⁴⁵³ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 346; el-Beydâvi, a.g.e., C. I, s. 247.

⁴⁵⁴ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 346.

⁴⁵⁵ Günay, a.g.md., C. XXXIV, s. 433.

⁴⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 614; el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 562.

⁴⁵⁷ el-Beydâvi, a.g.e., C. I, s. 247.

⁴⁵⁸ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. II, s. 528; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 333.

Ezherî'den aktarılan bir görüşe göre de; “Ramazan kelimesi (Ramadtun-nasla ramdan) cümlesindeki (ramadtu) fiilinden me’huzdur. Kılıcın namlusunu veya ok demirini inceltip keskinletmek için iki taş arasına koyup dövmektir.” Bu aya bu adın verilmesinin sebebi bu ayda Arapların silahlarını bileyerek hazırlamalarıdır.⁴⁵⁹

Genelin kabul ettiği yorum ise bu ay bulunduğu mevsim itibariyle fazla sıcak ve yakıcı olduğundan bu isim verilmiştir.⁴⁶⁰ Nitekim Araplar kendilerine çok sıkıntı verdiği için lügat-ı kadîmede bu aya “nâtik” ismini vermişlerdir.⁴⁶¹ el-Maverdî'nin naklettiğine göre “bu ayın cahiliyye dönemindeki adı ‘nâtik’ idi.”⁴⁶² Kamerî takvimde bulunan “cumâdâ” ve “rebî” gibi ay isimlerinin de belli mevsim ve hava şartlarını göstermesi yukarıda anlatılanları desteklemektedir.⁴⁶³

Bu cümlede zamir yerine “şehr-ay” kelimesinin zahir isim olarak zikredilmesi, bu aya tazim ve ziyadesiyle beyan içindir. Yani,

1- İçinizden her kim yolcu veya seferde değilse, hazar halindeyse bu ayda oruç tutsun.

2- İçinizden her kim, Ramazan hilaline erişirse, o ayda oruç tutsun.⁴⁶⁴

Bu manaya göre, bunun mâbâdi (sonrası), genel bir hükmü ortaya koyar: Kim, mukim olmakla beraber, hasta ise veya yolculuktaysa tutamadığı günleri sayısıyla başka günlerde tutsun demektir. Çünkü sadece mukim değil hasta ve yolcu da, Ramazan ayını idrak eder. Herhalde bu cümlenin tekrar edilmesi hasta ve yolcuyu bu genel hükmün kapsamı dışına çıkarmak ve bir de daha önce geçen aynı cümle gibi bunun da nesh edilmiş olabileceği zannını ortadan kaldırmak içindir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, I-V, haz. Sıtkı Güllü, İstanbul: Eser Neşriyat, 1997, C. IV, 139.

⁴⁶⁰ Günay, a.g.md., C. XXXIV, s. 433.

⁴⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 614; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. IV, 139.

⁴⁶² el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 555.

⁴⁶³ Günay, a.g.md., C. XXXIV, s. 433.

⁴⁶⁴ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. II, s. 529.

⁴⁶⁵ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. II, s. 529.

Ramazan kelimesinde iki kavil vardır:

a) Mücâhid'e göre; "Hz. Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Şehr-i Ramazan demek Şehrullah (Allah'ın ayı) demektir." "Ay" kelimesi ona muzaf kılınmıştır. Buna dair rivayet ise şöyledir: "*Ramazan geldi ve Ramazan gitti, demeyin. Ramazan ayı geldi deyin. Çünkü Ramazan, Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isimdir.*"⁴⁶⁶

b) Receb ve Şaban gibi hususi bir şehrin (ayın) adıdır.⁴⁶⁷

Yapılan tahkiklere göre Kamerî aylardan üçü: "Şehr-i Ramazan", "Şehr-i Rebiu'l-Evvel", "Şehr-i Rebiu'l-Âhir" ayları şehr kelimesiyle birlikte ism-i alemdir. Ancak tahfif maksadıyla şehr kelimesinin hazf olunduğu görülür.⁴⁶⁸

İmam Muhammed'den Şehr-i Ramazan terkiibinden şehr kelimesinin hazfinin tenzihen mekrûh olduğu rivayet edilmişse de "sû-i ifhâm (yanlış anlama)" ve iltibas olmayan yerlerde Ramazan kelimesini tek başına kullanmak mekrûh değildir. Zira bir Hadîs-i şerîfte yalnız Ramazan kelimesi zikredilerek: "*Men sâme Ramazâne. (Her kim Ramazan'ı tutarsa...)*" buyrulmuştur.⁴⁶⁹

Zayıf bir hadîse ve bir kısım tâbiînün sözlerine dayanarak bazı âlimler "Ramazan Allah'ın isimlerinden biri olup, 'ay' kelimesini zikretmeden veya oruç ayının kastedildiğine dair bir karine olmadan tek başına kullanmak caiz değildir" demişlerse de bu âlimlerin ekserisi tarafından benimsenmemiştir. Buhârî ve Nesâî ise bu konuda birer bab ayırıp Ramazan kelimesinin tek olarak zikredildiği hadîsleri yazmışlardır.⁴⁷⁰

Hiz. Peygamber (s.a.v), Ramazan ayının gelişini ashâbına müjdeleyerek şöyle diyordu: "*(Ey ümmet ve ahabım!) Gerçekten size Ramazan-ı şerif ayı geldi. Ramazan-ı şerif mübarek bir aydır. Allah sizlere bu ayın orucunu tutmayı farz kıldı. Bu ayda Cennet'in kapıları açılır. Bu ayda Cehennem'in kapıları kilitlenir. Bu ayda şeytanlar bağlanır. Bu ayda, bin geceden daha hayırlı olan bir gece (kadir gecesi) vardır. Kim bu ayın hayrından mahrum kalırsa, gerçekten o kişi mahrumdur.*"⁴⁷¹

⁴⁶⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 346; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 333-334; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, 138.

⁴⁶⁷ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, 138.

⁴⁶⁸ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, 138.

⁴⁶⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, 138.

⁴⁷⁰ Günay, a.g.md., C. XXXIV, s. 433.

⁴⁷¹ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 344.

İbn Huzeyme'den rivayetle Rasûlullah (s.a.v): “Bu ayda dört şeyi çok yapın: İki ile rabbinizi razı edersiniz, ikisine ise sizin ihtiyacınız vardır. Rabbinizi razı kılacağınız iki şey şunlardır: Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına şehadet etmek ve Allah'a karşı istiğfarda bulunmak. İhtiyacınız olan iki şey de şunlardır: Allah'tan Cennet'i ister, Cehennem'den ona sığınırınız. Her kim oruçluya su verirse Allah Teâlâ ona benim havuzumdan su içirecektir ki Cennet'e girinceye kadar bir daha susamayacaktır.”⁴⁷²

Ramazan ayı, ilahî hitabın başladığı, kitabın indirildiği, sevabın hâsıl olduğu Allah'a yakınlığın ve makbûliyetin gerçekleştiği, yükümlülüğün hafifletildiği, rahmetin indiği, nimetin bolladığı aydır. O, kurtuluş ve münacat ayıdır.⁴⁷³

İslam tarihinde Ramazanın hususi mana ve ehemmiyeti vardır: Müslümanların ilk zaferi olan Bedir savaşı bu ayda gerçekleşmiştir. “Ümmü'l-Kura” olan Mekke şehri bu ayda fetholunmuştur.⁴⁷⁴ Hicretin 10. yılında İslâm'ın Yemen'de yayılması yine Ramazan ayında vuku bulmuştur. Ayn-i Câlüt olayı ve Tarık b. Ziyad kumandasında Endülüs'ün fethi bu ayda gerçekleşmiştir.⁴⁷⁵

ac. Kur'ân'ın nüzulü

Yüce Allah oruç ayı Ramazanı, diğer aylar arasından seçerek Kur'ân-ı Kerîm'i indirdiği ay yapması sebebiyle övmektedir.⁴⁷⁶ Zira İslâm açısından önem arzeden hâdiselerin geneli bu ayda meydana gelmiş ve tamamı da İslâm açısından hayırlara vesile olmuştur. Bunları Peygamberimize Peygamberlik verilmesi, Allah tarafından kendisine vahiy ulaşması ve Kur'ân'ın ilk âyetlerinin gelmesi şeklinde sıralayabiliriz.⁴⁷⁷ Kur'ân bu ayda Hz. Peygambere indiği gibi diğer Peygamberlere de ilâhî kitapların bu ayda indiğini hadîslerden öğrenmekteyiz.⁴⁷⁸

İmam Ahmed b. Hanbel'in Vâsile b. Eska'dan rivayet ettiğine göre Rasûlullah: “İbrahim'in (a.s.) sahifeleri Ramazanın ilk gecesinde indirildi. Tevrat, Ramazandan altı gün geçtikten sonraki gecede indirildi. İncil, Ramazandan on üç gün geçtikten sonraki

⁴⁷² Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I-X, 2.b., İstanbul: Risale Yayınları, 1992, C. III, s. 114.

⁴⁷³ el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, C. I, s. 170.

⁴⁷⁴ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I-IV, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, C. II, s. 368.

⁴⁷⁵ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. III, s. 117.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 37.

⁴⁷⁷ İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs Nüzul sırasına göre Kur'ân Tefsîri*, I-VII, trc. Vahdettin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları, 1998, C. V, s. 183.

⁴⁷⁸ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 37.

gecede indirildi. Ve Allah (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'i Ramazandan yirmi dört gün geçtikten sonraki gecede (25. gecede) indirdi” buyurmuştur.⁴⁷⁹

Âlimler Kur'ân'ın önce toplu halde dünya semasına, daha sonrasında ise peyderpey yeryüzüne indirildiğini söylemişlerdir.⁴⁸⁰ Hz. Allah bunun faydalarını bildiği için Kur'ân'ın indirilmesi bu şekilde devam etmiştir. Zira vahyin, semada bulunan meleklerle indirilmesinde, fayda gözetilmiş olması mümkündür. Cebrail için fayda ise; onu indirmek ve yerine ulaştırmakla görevli olmasıdır.⁴⁸¹

İkrime'den rivayetle İbn Abbas şöyle demiştir: “Kur'ân Ramazan ayında ve Kadir gecesinde bu dünya semasına bir defada topluca indi. Allah (c.c) Peygamberi (s.a.v)'e dilediği şeyleri söylüyor, müşrikler tartışmada her ne örnek getirseler Allah (c.c) Peygambere (s.a.v) cevabını gönderiyordu.” Zira Allah (c.c) başka bir âyette: “*İnkâr edenler, Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? Dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk. Onların sana getirdikleri hiçbir temsil yoktur ki onun karşılığında sana doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim*”⁴⁸² buyurmuştur.⁴⁸³

Bursevî ise bu konuda şunları söylemektedir; “cümleten yani topluca, semâ dünyasında bulunan ‘Beytü'l-İzzet’e indi. Daha sonra Cebrâil (a.s.), yirmi üç yıl içerisinde, Rabbânî meşîet (Allah'ın dilemesi) gereğince parça parça (Efendimiz s.a.v. hazretlerine) indirdi.”⁴⁸⁴

Suyûtî'nin bahsettiği bir gruba göre ise; “Kur'ân, her yılın Kadir gecesinde o yıl nazil olacak miktarda dünya semasına indirilmiş, ardından gerektiği zaman gerektiği kadarı Resûl-i Ekrem'e vahyedilmiştir.”⁴⁸⁵

Şöyle ki: Hz. Allah, yıl içerisinde Hz. Peygamber ve ümmetinin neye ihtiyaç duyacağını bildiğinden bu ihtiyaçlara göre Kur'ân âyetlerini Levh-i Mahfuz'dan peyderpey

⁴⁷⁹ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 38; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 334.

⁴⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 616.

⁴⁸¹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 349.

⁴⁸² el-Furkân 25/32-33.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 39.

⁴⁸⁴ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 334.

⁴⁸⁵ Abdülhamit Birişik, “Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXVI, s. 384.

dünya semasına indiriyordu. Sonrasında da âyetleri Hz. Peygambere ihtiyaca binaen indirmeye devam ediyordu. Hz. Peygamber hayattayken de bu süreç bu şekilde devam etmiştir.⁴⁸⁶

Râzî tefsirinde şunları söylemektedir; “Hz. Allah’ın, ‘Kur’ân onda indirilmiştir’ buyruğuna gelince; bil ki Hz. Allah bu ibadeti bu aya tahsis edince, bu tahsisin illetini beyan etmiştir. O da şudur: Hz Allah, rubûbiyyet alâmetlerinin en büyüğünü bu aya tahsis etmiştir. O da, Kur’ân-ı Kerîm’in bu ayda indirilmiş olmasıdır. Binaenaleyh bu ayın ubûdiyyet yani kulluk alâmetlerinden büyük bir nev’e yani oruca tahsis edilmiş olmasına hayret etmemelidir. Oruç da, samedî nurların, devamlı olarak tecelli etmesini, bu nurların asla gizlenemeyeceğini ve engellenemeyeceğini gösteren hususlar cümlesindedir. Ne var ki beşeri alâkalar, bu nurların beşeri ruhlarda tecelli etmesine mani olurlar. Oruç ise, beşeri engelleri izâle etme vesilelerinin en güçlüsüdür. İşte bu sebepten dolayı, manevî keşf sahibi kimseler bu nurları ancak oruç ile elde ederler.”⁴⁸⁷

Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.): “Eğer şeytanlar, insanoğlunun kalbini sarmasalar, şüphesiz insanlar semâvatın melekûtunu (harikulâde hallerini) seyrederdilerdi” buyurmuştur.⁴⁸⁸

Aynı zamanda Ramazan orucu, Kur’ân’ın gelişini bir anlamda kutlama ve meleklerle benzetmek için bir vesiledir. Zira meleklerin yeme ve içme gibi ihtiyaçları bulunmaz.⁴⁸⁹ Zeynep Gazalî’nin de ifadesiyle; artık oruçlu sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, akşam güneşin batımına kadar melekleşmeye ve hikmet denizlerinde yüzerek onlara benzemeye başlar. Eğilim ve tutkularını dizginleyerek inceler inceler ve yeryüzünde insanlar arasında dolaşan bir melek olur adeta...⁴⁹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’in insanı kendisine çeken ve etkisi altına alan bir tarafı vardır. Âyetlerin bir kısmı dinlendiğinde huzur ve ferahlık verirken bir kısmı ise korku vermektedir. Müslüman olmayan birçok insanın Kur’ân’ın bu manevî etkisiyle Müslüman olduğu bilinmektedir.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 350-351.

⁴⁸⁷ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 348.

⁴⁸⁸ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 349.

⁴⁸⁹ Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)*, s. 67.

⁴⁹⁰ Zeynep el-Gazâlî, a.g.e., s. 78.

⁴⁹¹ Birışık, a.g.md., C. XXVI, s. 395.

İslam'ın ilk döneminde bir topluluk Medîne'den gelerek Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı dinlemiş ve akabinde de Müslüman olmuştur. Bu sebeple İslâm Medîne'de yayılmaya başlamıştır. Yine Hz. Ömer Tâhâ suresini dinleyerek etkilenmiş ve Müslüman olmuştur. Cübeyr b. Mut'im'in Hz. Peygamber'den Tûr suresini işittiğinde “sanki kalbim çatlayacak sandım” şeklindeki ifadesi de bu duruma örnektir.⁴⁹²

ad. İmsak ve iftar

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

“Tan yerinin aydınlığı gecenin karanlığından iyice ayrılınca kadar yiyip içebilirsiniz. Sonra güneş batıp akşam namazı vakti girinceye kadar orucu tamamlayın.”⁴⁹³

Arapçada “iplik” (hayt) renk anlamındadır. “Fecr” akıp giden su anlamına gelen bir masdardır. Asıl anlamı ise yarmaktır. Bu sebeple güneşin doğduğu yerden güneş ışıklarının müjdecisi olarak çıkan tan yerinde ışıkları görüldü, anlamında “fecr” kullanılır. Bu ise ufukta enine doğru yayılan ve açıkça görülen gündüzün aydınlığının başlangıcıdır. Araplar buna “beyaz iplik” derler.⁴⁹⁴

İmam Buhârî'nin Sehl b. Sa'd'dan rivayetinde böyle geçmektedir. Sehl dedi ki: “Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (gecenin karanlığı) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın” âyeti inmiş, fakat bunun “mine'l-fecri” (sabahnın) kısmı inmemiştii (bu kelime Türkçe'de önce, Arapça'da ise diğerlerinden sonradır). Bu âyetin indirilmesinden sonra bazıları oruç tutacakları zaman ayaklarına siyah ve beyaz ipleri bağlayıp birbirinden ayırt edilinceye kadar yemek yerlerdi. Sonra Allah “mine'l-fecri” (sabahnın) bölümünü vahyedince insanlar âyette kastedilenin gece ve gündüz olduğunu öğrendiler.⁴⁹⁵

Hâfız İbn Hacer, Sehl hadîsini şerh ederken Fethu'l-Bârî'de şöyle demiştir: Âyetin manası, gündüzün beyazlığının gecenin karanlığından seçilip ortaya çıkması demektir. Bu beyazlık fecr-i sâdıkın doğmasıyla ortaya çıkar. Bu da fecirden sonrasının artık gündüzden olduğunu gösterir.⁴⁹⁶

⁴⁹² Birışık, a.g.md., C. XXVI, s. 395.

⁴⁹³ el-Bakara 2/187.

⁴⁹⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 593.

⁴⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 628; İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 54.

⁴⁹⁶ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 261.

Zemahşerî bu hadîsle ilgili olarak şunları söylemektedir; “ ‘mine’l-fecri’ açıklamasının sonradan gelmesini caiz görmeyenler ki bunlar Fıkıh ve Kelâm âlimlerinin çoğunluğu olup, bunlara göre söz konusu hadîs sahih değildir. Bu tehiri caiz görenlere gelince, bunlar bunun abes bir şey olmadığını söylerler. Çünkü muhatap bundan hitabın (hitaba konu olan teklifin) gerekliliğini elde eder ve bununla ne amaçlandığının açık bilgisine ulaştığında bunu yapmaya azmeder.”⁴⁹⁷

Bu kelime Buhârî’nin rivayetinde bu şekilde tefsir edilmiştir; Şabî, Adıyy’den şöyle nakleder: “Adıyy bir beyaz, bir de siyah iplik almıştı. Gecenin bir bölümünde onlara bakmış, fakat ipleri ayırt edememişti. Sabah olunca Hz. Peygamberin yanına gelip şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın elçisi! Siyah ve beyaz ipliği alıp yastığımın altına koydum.’ Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *Öyleyse, beyaz ve siyah ipliği yastığının altına koyduğuna göre yastığın epeyce genişmiş!*” Bazıları bunu ahmaklıkla tefsir etmiştir. Ama bu zayıftır.⁴⁹⁸

Râzî’ye göre ise, “siyah ipliğe benzetilen sabahın beyazlığı, fecr-i kâzibin (yalancı fecrin) beyazlığıdır. Çünkü bu, iplik gibi ufukta uzunca görünen bir beyazlıktır. Fecr-i sâdığın (gerçek fecrin) beyazlığı ise ufukta yayılan bir beyazlık (aydınlıktır). Bundan dolayı bu âyetin ifade ettiği manaya göre, gündüzün başlangıcının fecr-i kâzibin doğmasından itibaren olması gerekir. Halbûki bunun böyle olmadığına icma vardır.”⁴⁹⁹

İmam Ahmed b. Hanbel, Kays b. Talk kanalıyla babasından şöyle nakleder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Fecir; ufuktaki uzunlamasına olan (beyazlık) değil, enlemesine kırmızılıktır.*” Bunu Tirmizî ve Ebû Davud da rivayet etmişlerdir ve onların rivayeti şöyledir: “*Yiyin, için, yükselen ve parlayan aydınlık sizi rahatsız edip bundan engellemesin. Siz enlemesine uzanan kırmızılık görene kadar yiyip içmeye devam edin.*”⁵⁰⁰

Abdurrezzak, Atâ’dan rivayet etmiştir: İbn Abbas’ı şöyle derken işittim: İki çeşit fecir vardır. Gökyüzünde parlayan fecir herhangi bir şeyi helal ve haram edemez. Dağların tepesinde aydınlık yapan fecir, işte içmeyi haram yapan budur. Atâ der ki: “Onun

⁴⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 628.

⁴⁹⁸ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 54-55.

⁴⁹⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 395-396.

⁵⁰⁰ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 57.

parlaması” gökte uzunlamasına bulunması demektir. Eğer fecir gökyüzünde parlarsa, bununla oruç tutacak kimseye içmek vs. haram olmaz, namaz (sabah namazı) kılınmaz ve bundan dolayı hac vakti geçmiş olmaz. Ancak dağların tepesine yayılırsa, işte o zaman oruçluya içmek haram olur ve haccın zamanı da geçmiş olur. İbn Abbas ve Atâya kadar olan bu senet sahihtir. Selef-i salihinden birçok zattan da böyle rivayet edilmiştir.⁵⁰¹

Bazı âlimler oruç vaktinin “tan yerinde ışığın yatayına yayılmasıyla değil, ışığın yollara, evlere dolacağı zaman” olduğunu ifade etmişlerdir. Hz. Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas, Atâ b. Ebî Rabah ve A’meş gibi birtakım sahâbî ve tâbiîler oruca başlama vaktini “(imsak) sabahleyin yolların, dağların tepelerinin belli olacağı zamandır” şeklinde ifade etmişlerdir. Mesrûk ise: “Onlar, sizin fecrinizi fecr saymazlardı. Işığın evleri doldurma zamanını fecr sayarlardı” demiştir.⁵⁰²

A’meş bu âyetle ilgili olarak: “Âyette yer alan beyaz ve siyah ipliklerden maksat, gündüz ve gecedir. İplik ile bunlar arasındaki benzeme yönü, beyazlık ve siyahlıktır. Teşbihin şekil bakımından yapılmış olması caiz değildir. Çünkü fecr-i sâdik doğarken ufkun karanlığını şekil itibarı ile siyah ipliğe benzetmek mümkün değildir. Böylece âyetteki beyaz iplik siyah iplikten muradın, gündüz ile gece olduğu sabit olur” demiştir.⁵⁰³

Süleyman Ateş bu hususta şunları söyler; oruca tan yerinin ağarmaya başladığı vakitte başlanması gerektiği çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Fakat bazı sahâbî ve tâbiîlerin rivayetlerinden bu vaktin çok erken olmadığı hatta güneş doğmadan yaklaşık kırk beş dakika öncesine kadar yemeye devam edileceği anlaşılır. İhtiyatla hareket eden âlimler, bu meselede de ihtiyatla hareket ederek güneşin doğmasına iki saat varken orucu başlatmışlardır.⁵⁰⁴

İftar ise lügatta fatr “yarmak, kesmek; yaratmak, icat etmek” demektir. Bu kökten gelen iftar ve fitr lafızları başka anlamlarla birlikte “orucu açmak, oruçluya orucu açtırmak, başlanmış bulunan orucu bozmak veya hiç oruç tutmamak” gibi anlamlara gelir.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 58.

⁵⁰² Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 268.

⁵⁰³ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 397.

⁵⁰⁴ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 269.

⁵⁰⁵ Mehmet Şener, “İftar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXI, s. 517.

Orucun başladığı imsak vaktinde birtakım farklı görüşlere iftar vakti hususunda rastlanmaz. Bakara sûresi 187. âyette orucun akşama kadar tutulmasından bahsedilmiş, Hz. Peygamber'in hadîslerinde de gün batımıyla iftar vaktinin gireceği haber verilmiştir. Fıkıh ilmi bundan dolayı oruç tutan kimsenin güneşin battığından tamamen emin olursa orucunu açabileceğini ifade eder ve bu meseleyi titizlikle ele alır. Orucun ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği âyet ve hadîslerle belirlendiği için buna uyulmadığında orucun rüknü yerine getirilmemiş olur. Bu sebeple oruç tutan kişi güneşin battığından tam olarak emin olmadan orucunu açsa ve bu durum da netleşmese orucunu kaza eder.⁵⁰⁶

Hadîslerde, güneş battıktan yani vakit girdikten sonra oruç tutanın iftar yapmakta hızlı olması ve iftara su, hurma ya da tatlı bir şeyle başlaması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber akşam namazını kılmadan önce orucunu biraz hurma ile açarak bunu uygulamıştır. Yine Hz. Peygamber Yahudilerin ve Hıristiyanların iftarda oyalandıklarını söyleyerek iftarda acele olunması gerektiğini ifade etmesi, sahur yapmayı teşvik ederek iftar olmaksızın iki orucu birleştirmeyi yasaklaması, gerçek anlamda dindarlığın Allah'ın belirlediği kurallara uyarak gerçekleşeceğini teyit eder.⁵⁰⁷

Maddî imkânı yerinde olanların yoksul kişilere iftar yemeği vermesi Hz. Peygamberin tavsiye ettiği bir davranıştır. Hz. Peygamber bu konuda, “oruçluya iftar yemeği veren kimse, oruçlunun sevabında bir eksilme olmadan onun alacağı kadar sevap alır” (Tirmizî, “Şavm”, 82; İbn Mâce, “Şıyâm”, 45) buyurmuştur.⁵⁰⁸

Resûl-i Ekrem iftar davetlerine yalnız zenginlerin değil ihtiyaç sahibi olanların da davet edilmesi gerektiğini bizlere bildirmiştir. Bu Hz. Peygamberin iftar davetlerinin yalnız zenginler açısından gösteriş yarışına dönmemesi için bir uyarıdır. Diğer yandan iftar davetleri ihtiyaç sahiplerine ulaşıyorsa işte o zaman İslâm dîninin ayakta tutmaya çalıştığı kardeşlik ilkesi güçlenmiş olur. İslâm'ın ruhuna uygun olan da budur.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Şener, a.g.md., C. XXI, s. 517.

⁵⁰⁷ Şener, a.g.md., C. XXI, s. 517- 518.

⁵⁰⁸ Şener, a.g.md., C. XXI, s. 518.

⁵⁰⁹ Şener, a.g.md., C. XXI, s. 518.

b. Diğer ibadetlerle ilişkileri

ba. “Savm” – “salât” ilişkisi

Dilimize Farsça’dan giren ve “eğilmek” anlamına gelen “namaz”, Kur’ân ve sünnette “salât” kelimesi ile ifade edilmiştir.⁵¹⁰ Salât; dua, rahmet, istiğfar, Allah ve Rasûlüne övgü, rükû ve secdesi olan özel ibadet biçimi demektir. Aslında salât kelimesi daha geniş ve daha zengin bir anlama sahiptir. Tevbe suresinin 103. âyetinde geçen salât, dua; Ahzab suresi 56. âyetinde geçen salât, istiğfar; yine Ahzab suresi 43. âyetinde geçen salât, rahmet anlamlarını taşımakta ve Bakara suresinin 4. âyetinde ve benzeri diğer yerlerde geçen salât ise, rükûsu ve secdesi olan özel ibadet biçimini içermektedir. Kur’ân’da 83 yerde salât kelimesi geçmekte, türevleri ile birlikte bu sayı, 99’u bulmaktadır.⁵¹¹

Terim olarak salât “tekbirle başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti” ifade eder.⁵¹²

Namaz ibadeti, dindarlığın en önemli simgelerinden biridir. Bütün Peygamberler tevhit inancından sonra namazı emretmişlerdir. Namaz Mekke’de farz kılınıp ahkâmı ise Medîne’de tamamlanmış ilk ibadettir. Diğer bütün ibadetler namazdan sonra tamamlanmış ve mükellefiyetlerin pek çoğu ondan sonra farz kılınmıştır.⁵¹³

Toplumları ayakta tutabilmek ve bireylerin ruh yapılarını yükseltebilmek için maneviyata ihtiyaç vardır. Maneviyat olmadığında insanlar arası ilişkiler maddîyata ve kişisel menfaatlere indirgenir; bu da toplumun bozulmasını hızlandırır. Toplumun düzelmesi için ihtiyacı olan manevî gücün en önemli kaynaklardan biri namazdır.⁵¹⁴

Namaz kılan kişinin kılmayan kişiye göre bazı kazançları vardır. Bu kazançlar: temizlik, kalp huzuru, vakitlere dikkat ve disiplin ve sosyal yönü daha düzgün olma.

⁵¹⁰ İsmail Karagöz, Halil Altuntaş, *Namaz İlmihali*, 3.b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 23.

⁵¹¹ Kemal Atik vd., *İslâmî Kavramlar*, Ankara. Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997, s. 561.

⁵¹² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz” (İslam’ın beş şartından biri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXII, s. 350.

⁵¹³ et-Tayyar, Abdullah b. Muhammed, *Tüm Detaylarıyla Namaz*, İstanbul: Guraba Yayınları, 2003, s. 33-34.

⁵¹⁴ Karagöz, Altuntaş, a.g.e., s. 29.

Bunlara ilaveten namazın insan hayatındaki en önemli fonksiyonu, kibri kırmak, kardeşlik duygusunu güçlendirmek ve Allah rızası için bir iş yapmaya alıştırmaktır.⁵¹⁵

Namazın hikmeti; öncelikle insana Allah'ı hatırlatması, her daim O'nun denetim ve gözetimi altında olduğunu öğretmesidir. Namazın muvakkat yani vakte dayalı bir ibadet olması da bunu gösterir. Zira namaz günde beş vakit kılınarak günün tamamına yayılmıştır.⁵¹⁶

Namazın dış görünüşüne bakıldığında zikir ve tekrarlanan şekiller görülse de asıl mahiyeti Allah'la konuşmak, yakarmak ve yakınlaşmaktır. Namaz insanın bütün bedeni, kalbi ve diliyle hatta varlığıyla O'na yönelmektir. Bu sayabildiğimiz özelliklerinden dolayı diğer ibadetlerin özü olarak kabul edilir.⁵¹⁷

Mevlâna şöyle der: “Oruç tutmakta, dua etmekte, namaz kılmakta, zekât vermekte, başka ibadetlerde bulunmakta, fakat ruhu bir zerre bile zevk duymuyor... İbadeti kabuktan ibaret; içi yok. Cevizler çok, ama içleri boş. İbadetlerin netice vermesi için zevk gerek; tohumun ağaç olması için iç gerek. İşsiz tohum fidan olur mu?”⁵¹⁸

Mezhebimizin imâmı İmâm Azam; tembelliğinden dolayı namaz kılmayan şahsın ağzından, burnundan kan gelinceye kadar dövülüp hapse atılmasına ve namaz kılacağına dair söz verinceye kadar hapiste tutulmasına karar vermiştir. İmâm Azam, namazlarını kılmayanların küfre düştüklerini vurgulayan hadîsleri: “Küfre yaklaşmışlardır, namaz kılmamaları, sonunda kendilerini küfre götürür” diye yorumlamış ve bu yorumunun doğruluğunu âyet ve hadîslerden delil göstermek suretiyle ispatlamıştır.⁵¹⁹

bb. “Savm” – “zekât” ilişkisi

Zekât sözlükte “artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket” gibi manalara gelir. Kur’ân ve hadîslerde bu anlamlar için kullanılmıştır.⁵²⁰ Malı çoğaltıp bereketlendirdiği için, bu adı almıştır.⁵²¹ Nitekim Cenâb-ı Hakk’ın Kur’ân-ı Kerim’de vadetmiş olduğu

⁵¹⁵ Atik, vd., a.g.e., s. 562.

⁵¹⁶ Murat Sülün, *Kur’ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 134-135.

⁵¹⁷ Yaşaroğlu, a.g.md., C. XXXII, s. 356.

⁵¹⁸ Sülün, a.g.e., s. 145.

⁵¹⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. IV, s. 276.

⁵²⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, a.g.e., C. IV, ss. 519-574, s. 519.

⁵²¹ Yunus Vehbi Yavuz, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*, Bursa: Arasta Yayınları, 2004, s. 5.

“Hayır için ne harcarsanız O, bunun ardından daha iyisini lütfeder”⁵²² âyetiyle de işaret ettiği gibi, zekât hem malın artmasına ve bereketlenmesine vesile olur, hem de temizlenmesini sağlar.⁵²³

Dinî yönden zekâtı şöyle tanımlayabiliriz: “Müslüman bir kimsenin, belli bir mal varlığının belli bir bölümünü bir yıllık zaman süresi içinde belli hizmetlere vermesinden ibaret olan malî bir ibadettir.”⁵²⁴ Zekât kelimesi, “salât” (namaz) kelimesi kalıbında olan tekil bir isimdir. Zekât vermeye “tezkiye”, verene de “müzekkî” denir.⁵²⁵

Hz. Allah’ın: “Mallarınızın zekâtını veriniz” âyeti farz olduğuna delildir. Zekât; kitap, sünnet ve icma ile farz olduğu kat’i bir ibadettir. Nitekim Fetevâ-i Hindiyeye’de: “Zekât, muhkem bir farzdır. İnkâr eden kâfir olur. Vermeyen ise öldürülür hükmü kayıtlıdır.”⁵²⁶

Zekât ibadeti, Allah’ın bizlere verdiği nimetlere şükürün ifadesidir. Namaz ve oruç gibi beden ile yapılan ibadetler, Allah’ın verdiği vücut sağlığının şükrüdür. Zekât ise mal nimetinin şükrüdür. Bunları düşünerek zekâtını veren insan, kendisine verilen her nimetin, sıhhatin, ilmin vs. şükürünün ancak o nimet cinsinden ödeneceğini idrak eder.⁵²⁷

İmam Gazzâlî şöyle der: “Tevhidin tam ve kâmil olabilmesi için müminin Allah Teâlâ’dan gayri hiçbir şeye sevgi bağı olmamalıdır. Çünkü sevmek ortaklık kabul etmez. Bir kimsenin sevdiği şeye olan ilgisi, ondan ayrı kalıp kalamaması ile ölçülür. Mallar insanlar için sevimlidir. Çünkü dünya hayatında onlardan faydalanırlar; onlar sebebi ile bu hayatı severler. Gerçek sevgiliyle buluşmalarına vesile olmasına rağmen ölümden de aynı sebepten dolayı kaçarlar. Allah’ı sevme hususundaki iddialarının doğruluğunu ölçmek için imtihan edilmek üzere mali ibadetlerle mükellef tutulmuşlardır.”⁵²⁸

Zekât, toplumun iktisadî olarak gelişmesine katkıda bulunduğu için öncelikle toplumu ayakta tutar ve toplumda orta sınıf meydana getirir. İktisadî kuvvetler güzel değer-

⁵²² es-Sebe 34/39.

⁵²³ Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 125.

⁵²⁴ Yavuz, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*, s. 5.

⁵²⁵ Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 126.

⁵²⁶ Yusuf Kerimoğlu, *Fıkhî Meseleler*, I-II, İstanbul: Ölçü Yayınları, 1987, C. I, s. 360.

⁵²⁷ Erkal, a.g.md., s. 522-523.

⁵²⁸ Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 128-129.

lendirilirse toplumun refah seviyesi yükselir. Toplumdaki refah, maddî krizlerin azalmasına sebep olur. Dolayısıyla toplumda fakirlerin sayısı azalmaya başlar. Yine refah toplumda sınıflaşmaya ve sınıflar arası kavgalara fırsat vermez. Zekât ibadetinin uygulandığı toplumlarda kıskançlık, hırsızlık, anarşi, mal ve can düşmanlığı görülmez.⁵²⁹

Zekât aynı zamanda fakirin toplumdaki itibarını yükseltir. Bu hususta er-Râzî şöyle der: “Zengin, zekât verecek bir fakir bulmaya mecbur edilmesi şu anlama gelir: Ulu Allah, sanki yoksula şöyle der: Ey fakir! Ben seni, her ne kadar birçok mal ve nimetlerden mahrum ettimse de, kendimi senin tarafından borçlu kıldım. Zengine de her ne kadar çok mal verdimse de, onu senin peşinden koşmaya mecbur ettim. Sen zenginin zekâtını kabul ederek onu Cehennem ateşinden kurtarmakla, asıl zenginin kendisine ikramda bulunmuş gibi oluyorsun. Ey fakir! De ki: Dünyada kötülenmekle ardan, Âhirette de azaptan kurtarmakla aslında belki ben sana ikramda bulunuyorum.”⁵³⁰

Ramazan ayında yapılan malî yardımların diğer aylara nazaran sevabının ve faziletinin daha fazla olduğunu bildiren hadîsler vardır. Bundan dolayı, Ramazanda ödenmesi şart olmamakla beraber Müslümanlar genellikle zekâtlarını bu ayda öderler.⁵³¹

bc. “Savm” – “hac” ilişkisi

Hac kelimesi İbrânîce’de “hag” olarak gelir. “Bayram” anlamındaki bu kelime “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak” anlamındaki “hvg” kökünden gelir. Kelimenin asıl manasının “bir şeyin etrafında dönme, dolaşma ve halka oyunu” olduğu, sonrasında bayram anlamını kazandığı belirtilir.⁵³² Hac kelimesi sözlükte ise; “kastetmek, yönelmek” anlamlarına gelir.⁵³³

Fıkıh terimi olarak tarifi şöyledir: “Mekke kentindeki Kâbe’yi ve çevresindeki kutsal sayılan özel yerleri, belirli vakitte, önceden hac niyetiyle ihrama girerek usulüne göre, yani vakfe ve tavaf yaparak ziyaret etmekten ibaret olan ve İslâm’ın şartlarından birisini teşkil eden mâlî ve bedenî bir ibadettir.”⁵³⁴

⁵²⁹ Yunus Vehbi Yavuz, *İslam’da Zekât Müessesesi*, 6.b., İstanbul: Feyiz Yayınları, 2008, s. 93.

⁵³⁰ Yavuz, *İslam’da Zekât Müessesesi*, s. 106.

⁵³¹ Günay, a.g.md., C. XXXIV, s. 434.

⁵³² Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XIV, s. 382.

⁵³³ A. Fikri Yavuz, Y. Vehbi Yavuz, *Resimli Hac Rehberi*, 2.b., İstanbul: Feyiz Yayınları, 1976, s. 111; Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 669.

⁵³⁴ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 669.

Ali Rıza Demircan ise hacı, klasik yaklaşımları içine alarak, ifade ettiği hakikatleri ve amaçlarını da zikrederek şöyle tarif eder; “hac, insan olarak yaratılırken erdirildiğimiz yüceliği Allah’ın buyruğu gereği, belirli zaman süresinde ihramlanarak öz benliğimize Arafat’ta bulunarak meleklerle, sembollerini taşıyarak iblise ve yönettiği şeytanlara, saç keserek, Kâbe’yi tavaf ederek ve sa’y yaparak da insanlara kanıtlayarak Allah’ın rızasına ermektir. Bu erişin şükranesi olarak da kurban keserek yaşanacak yeni bir döneme başlamaktır.”⁵³⁵

Hac, hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır.⁵³⁶ Bununla ilgili âyetin meali şöyledir: “*Ona (Kâbe’ye gitmeye) bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyt’i hac (ve ziyaret) etmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfür ederse, şüphesiz ki Allah âlemlerden ganî (müstağni)dir.*”⁵³⁷ O yıl Hz. Peygamberimiz, Ebû Bekir (r.a)’ı hac emîri olarak görevlendirmiş, kendisi hacca katılmamıştır. Onuncu hicret yılında yaptığı “Veda hacı”, onun yaptığı tek hacdir.⁵³⁸

Şartlarını taşıyan kimseler için ömürde bir defa haccetmek farzdır. İmkânları olduğu halde bu vazifelerini yerine getirmeden dünyaya veda edenler namazdan, zekâtтан sorguya çekilecekleri gibi hac ibadetinden de hesaba tabi tutulurlar.⁵³⁹

Dînî kaynaklara göre hac ibadetinin tarihi seyri ilk Peygamber Hz. Âdem ile başlar. Rivayetler Kâbe’yi ilk olarak inşa edenin de Hz. Âdem olduğunu söyler. Şöyle ki Kâbe’yi öncelikle melekler tavaf etmiş, sonrasında Hz. Âdem Allah’ın emriyle Mekke’ye gelerek Arafat’ta Havva validemizle bir araya gelmiştir. Melekler, Kâbe’nin etrafında bulunan hacla ilgili kutsal yerleri Hz. Âdem’e göstererek hac ibadetini yapmasına rehberlik etmişlerdir. Hz. Şît Peygamberliği sırasında Kâbe’yi onarmıştır. Kâbe Nuh tufanından sonra uzun zaman kumların altında kalmış ve Hz. İbrahim oğlu İsmail ile beraber eski temellerini bularak tekrar inşa etmiştir. “*Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber beytin temellerini yükseltirken...*”⁵⁴⁰ âyeti buna delalet eder.⁵⁴¹

⁵³⁵ Ali Rıza Demircan, *Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s. 66.

⁵³⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, C. II, s. 104.

⁵³⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁵³⁸ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 669.

⁵³⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, C. II, s. 104.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/127.

⁵⁴¹ Abdülkerim Özaydın, “Hac” (İslâm’da Hac), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XIV, s. 386.

Hac kelimesinin “kast ve yönelme” manasıyla içerisinde bulunduğu manevî durum arasında benzerlik vardır. Müslümanlar hayatları boyunca her gün beş defa Kâbe’ye yönelip namaz ibadetini yerine getirirler. Her Müslümanın içinde, aynı zamanda kibleyi oluşturan o mukaddes mekânı görebilmek, Hz. Peygamber başta olmak üzere diğer Peygamberlerin din uğruna yaşadıklarını hatırlamak ve oradaki manevî havayı yaşama isteği vardır.⁵⁴² Kâbe, Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın evi” olarak zikredilir.⁵⁴³

Hac ibadeti için dünyanın her köşesinden Kâbe’ye gelen müminler, birbirlerinden habersiz aynı amaç için aynı amelleri yerine getirirler. Hac ibadeti, dünyanın neresinde bulunurlarsa bulunsunlar, bütün müminlerin aynı değerlere sahip olduklarının göstergesidir. Hacca giden mümin bu ibadetin kendisine kattığı değerlerle ümmetin bir ferdi olma bilincine sahip olur.⁵⁴⁴

bd. “Savm” – “hasene” ilişkisi

Allah ve insanlar nezdinde güzel bulunup beğenilen tutum ve davranışlar anlamında bir ahlak terimi.⁵⁴⁵

Arapçada “güzel”, “iyi”, “hoşa giden”, “hayranlık uyandıran”, “haz veren” gibi anlamlara gelen “hasen” kelimesinin dişili olan “hasene” kavramı “seyyie” (çirkin, kötü) kavramının zıddı olup genellikle “iyi, güzel, hayırlı ve yararlı iş” anlamında kullanılır.⁵⁴⁶

Kur’ân’da otuz âyette geçen hasene kelimesi; tevhid “Allah’ı birlemek, ona eş ve ortak koşmamak”,⁵⁴⁷ zafer ve ganimet,⁵⁴⁸ bolluk,⁵⁴⁹ sıhhat ve saadet,⁵⁵⁰ maddi ve manevi

⁵⁴² Tahsin Görgün, “Hac” (Haccın Hikmeti), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XIV, s. 397.

⁵⁴³ el-Hâc 22/26.

⁵⁴⁴ Görgün, a.g.md., C. XIV, s. 399.

⁵⁴⁵ Mustafa Çağrı, “Hasene”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 179-180, s. 179.

⁵⁴⁶ Çağrı, a.g.md., C. II, s. 179.

⁵⁴⁷ en-Neml 27/89.

⁵⁴⁸ Âl-i İmrân 3/120.

⁵⁴⁹ el-A’râf 7/130.

⁵⁵⁰ er-Ra’d 13/6.

nimet,⁵⁵¹ güzel söz ve iyilik,⁵⁵² iyi ve güzel,⁵⁵³ iman ve sâlih amel⁵⁵⁴ anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵⁵

Râgıp el-İsfahânî kişinin ruhu, bedeni ve durumuyla ilgili olarak elinde bulunan, kişiyi mutlu eden nimet cinsinden her şeyin hasene olarak adlandırılabilceğini söyler. Yine zıddının “seyyie” olduğunu ve bu kavramların her çeşit güzellik ve iyiliği, çirkinlik ve kötülüğü anlatan ortak lafızlar olduğunu söyler.⁵⁵⁶

Hasene kavramının kullanıldığı anlamlardan biri de nimet, refah, iyi ve mutlu sonuç ve mükâfat gibi kişinin hem bedenî hem de ruhî isteklerine uyan, yani daha çok istekleri ve özlemleri ifade eder. Farklı âyet ve hadislerde metindeki konuya göre çeşitli nimetleri ifade etmiştir. Bakara sûresinin 201. âyetinde: “*Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver*” bölümünde geçen “dünyada hasene” sağlık, afiyet, refah, başarı, ilim ve iman ile “Âhirette hasene” de Cennet ile yorumlanmıştır.⁵⁵⁷

Kâsım Ebû Abdurrahman der ki: “Kime şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve sabreden bir beden verilmişse ona dünyada iyilik ve Âhîret’te iyilik verilmiş, Cehennem azabından da korunmuştur.”⁵⁵⁸

Râzî, dünyada hasenenin içine hayırlı evlat ve temiz eşi de dâhil eder. Tazim, Allah’ı zikrederek O’nunla olma, Allah aşkı ve rü’yetullahı ise Âhîret’te hasenenin içine dâhil eder.⁵⁵⁹

Şeyh Ebûl-Kâsım Hakîm ise bu hususta; “dünyanın hasenesi yani güzelliği, saadet üzere yaşamak ve şehadet üzere yani iman ile ölmektir. Âhîret’in hasenesi, kabirden kalkarken müjdeyle uyanmak ve selamete sırat köprüsünü geçebilmektir” buyurdular.⁵⁶⁰

Bu âyet hem dünyayı hem de Âhîret’i içine alan kapsamlı ve özlü bir duadır. Enes’e: “Bizim için Allah’a dua et “ dediklerinde şunu dedi: “Allah’ım bize dünyada da

⁵⁵¹ el-Bakara 2/201; en-Nisa 4/78-79.

⁵⁵² el-Fussilet 41/34.

⁵⁵³ en-Nahl 16/125; el-Ahzâb 33/21.

⁵⁵⁴ el-Hûd 11/114.

⁵⁵⁵ İsmail Karagöz, “Hasene”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 2015, s. 234.

⁵⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Hasene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XVI, s. 376.

⁵⁵⁷ Çağrı, a.g.md., C. XVI, s. 376-377.

⁵⁵⁸ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 114.

⁵⁵⁹ Çağrı, a.g.md., C. XVI, s. 377.

⁵⁶⁰ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 454.

bir iyilik ver, Âhîret'te de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından korusun.” Bunu isteyenler: “Daha da bize dua et,” dediklerinde şunu dedi: “Ne istiyorsunuz ki? Dünyayı da Âhîret'i de istemiş bulunuyorum.”⁵⁶¹

c. İlintili hükümleri

ca. Ruhsat

Sözlükte “kolaylık, devamlı olan” anlamına gelir. Fıkıh ilminde ise “meşakkat ve zaruret gibi ârızî bir sebebe bağlı olarak azîmet hükmünü terketme imkânı veren ve yalnız söz konusu ârızî durumla sınırlı bulunan hafifletilmiş ve geçici hükmü” ifade eden bir terimdir.⁵⁶²

Sefer, lügatta: “Herhangi bir mesafeye gitmektir.” İstilahta: “Mutedil bir yürüyüş ile üç günlük, yani on sekiz saatlik bir mesafeye gitmek” şeklinde ifade edilir. Yayanın yürüyüşü ve kabileler arasında devenin yürüyüşü mutedil yürüyüş olarak kabul edilir. Denizde yelken gemileriyle havanın mutedil olması gerekir. Dolayısıyla on sekiz saat süren yolculuk süresi sefer kabul edilir.⁵⁶³ Ebû Hanîfe ve Sevrî: “Yolculuk ruhsatı, ancak üç konaklık (merhale) mesafe için gerçekleşir. Üç konaklık mesafe de yirmi dört fersahattir.”⁵⁶⁴

İbn Ebî Şeybe'nin sağlam senedle İbn Ömer'den rivayetine göre bu mesafe sadece bir milden ibarettir. İbn Hazm bu görüşü benimsemiştir. Çünkü “*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman*”⁵⁶⁵ âyetinde sefer geneldir. Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar, seferler arasında bir ayırım yapmamışlardır. Bir milden az mesafede kısa kılınmaz ve oruç yenmez. Bundan fazla bir mesafeye gidecek olan, oturduğu kentin evlerini geçer geçmez namazını kısaltmaya ve orucunu yemeğe başlar.⁵⁶⁶

Sahâbîlerden Hz. Enes'den rivayetle: “Bir defasında Peygamber efendimiz ile birlikte yolculuk yapıyorduk. Kimimiz oruçlu, kimimiz oruçsuz idi. Sıcak bir günde bir

⁵⁶¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. III, s. 122.

⁵⁶² Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, *İlmihal I-II (İman ve İbadetler)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, C. I, s. 179.

⁵⁶³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, C. I, s. 171.

⁵⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 331.

⁵⁶⁵ en-Nisâ 4/101.

⁵⁶⁶ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 263.

yerde konaklamıştık. Gölgeden en çok faydalanan, yanında cübbesi olanlarımızdı. Kimimiz de ellerimizi siper ederek güneşten korunuyorduk. Oruçlular halsiz düşmüştü. Bu yüzden bir süre sonra oruçsuzlar kalktılar, çadırları kurdular ve binek hayvanlarına su verdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz; ‘*Onlar asidirler, onlar asidirler*’ buyurdu.”⁵⁶⁷ Bunu, meşakkatli bir durum olduğu halde ruhsatı kabul konusunda kendisine uymadıkları için söylemişti.⁵⁶⁸

Rasûlullah (s.a.v), yolculuk çok meşakkatli olunca yanındakilere oruçlarını bozmalarını emrederdi ve onlar da hep birlikte oruçlarını bozarlardı. Nitekim Ebû Saîd; Ahmed, Müslim ve Ebû Dâvûd’un rivayet etmiş oldukları hadîste şöyle anlatmaktadır: “Rasûlullah ile birlikte Mekke’ye doğru sefere çıkmıştık. Biz oruçluyduk. Bir yerde konakladık. Rasûlullah: “*Şüphesiz siz düşmanınıza yaklaştınız. Oruç tutmamanız sizi daha güçlü kılacaktır*” buyurdu. Bu bir ruhsattı, kimimiz tutmaya devam ettik, kimimiz de orucumuzu bozduk. Sonra başka bir yerde konakladık. Bu kez: “*Şüphesiz siz yarın sabah düşmanınızla karşılaşacaksınız. Oruçsuz olmanız sizi daha güçlü kılacaktır. Bu itibarla orucunuzu bozun!*” buyurdu. Bu bir kesin (azimet) emirdi, bunun üzerine biz de oruçlarımızı bozduk. Daha sonraları Rasûlullah ile birlikte sefer esnasında oruç tuttuğumuzu da biliyorum.”⁵⁶⁹

Bursevî bu konuda şunları nakletmektedir: “el-Eşbah” isimli kitapta buyuruldu: “Seferde oruç tutmak, iftar etmekten daha faziletlidir. Ancak seferde oruç tuttuğu zaman hayatından korkarsa veya beraber yemek satın aldıkları arkadaşları iftar etmeye karar verirlerse, yolculukta arkadaşlarına muhalefet edip sorun çıkarmamak için, o da iftar edebilir.”⁵⁷⁰

İbn Dakîk el-Îd şöyle demiştir: Bu olaydan şu sonuç çıkarılmıştır. Yolculuk sırasında oruç tutmanın keraheti durumu, bu örnekte olan kimselere mahsustur. Eğer oruç kişiyi yoracaksa, kendisine ağır gelecekse yahut yapması daha önemli başka bir sevaplı işi terk etmesine sebep olacaksa o takdirde onun oruç tutması mekrûh olur. Bu durumda,

⁵⁶⁷ Seyyit Kutup, a.g.e., C. I, s. 264.

⁵⁶⁸ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 226.

⁵⁶⁹ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 225.

⁵⁷⁰ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 326.

“seferde oruç tutmak, iyi bir şey/sevap (birr) değildir” hadîsi, anlatılan durumda olanlara mahsus kılınır.⁵⁷¹

Âlimler hac, sıla-ı rahim, cihad ve ailenin geçimi gibi sevabı olan yolculuklar, bir de ticaret gibi mübah olan amaçlarla yapılan yolculuklarda orucun açılabilceğini kabul ederler.⁵⁷² Günah işlemek için yolculuk yapmakta olan kimseye gelince, şeriatın bütün hükümleriyle muhatap biri olması hasebiyle onun diğerlerinden farkı yoktur. Bu itibarla bu mutlak ifadenin kapsamına onun da girmesi gerekir.⁵⁷³

Hastalıkta ise; oruç tutulması durumunda hastalığın artacağı veya uzamasından korkulursa oruç bozulabilir ve ertelenebilir. Oruç tuttuğunda kesin olarak hasta olacağı bilinenler de hasta olarak kabul edilir. Bu konuda hastaya bakan da hasta hükmündedir. Canın tehlikeye düşmesi ya da organ kaybı söz konusu olursa bu durumda da oruç ibadetine devam edilmesi haram kabul edilmiştir.⁵⁷⁴

Şevkânî'nin açıkladığı üzere hastalık iki çeşittir: Oruca dayanamayacak kadar hastalık durumunda orucu yemek azîmet (gerekli), güçlkle oruca dayanabilecek kadar hastalık durumunda yemek ruhsattır.⁵⁷⁵ Hastalık ve yolculuk hallerinde oruç tutmayıp başka zamanlarda o günlerin sayısınca oruç tutma emri bir ruhsattır. Bir görüşe göre ise, hastalık ve yolculuk hallerinde oruç tutmamak ve başka zamanlarda kaza etmek farzdır. Zâhirî mezhebi de, bu görüşü benimsemiştir. Sahâbeden Ebû Hureyre de böyle demiştir.⁵⁷⁶

Marîz, hasta kelimesinin ilgili âyette herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak zikredilişi, bu ruhsat hükmünün oruç tutmayı zorlaştıran ya da imkânsız kılan ağır hastalıklara mahsus olmadığını ifade etmek içindir. Buharî de bu görüştedir. Çünkü bu türden olan hükümler, ruhsat olabilmesi için meşakkatin bizatihî kendisine değil muhtemelen bulunacağı yere bağlanır. Nice hastalık vardır ki oruç tutmayı zorlaştırmaz; fakat o oruç, hastaya zararlı olur ve hastalığının artması ya da uzamasına etki eder.⁵⁷⁷

⁵⁷¹ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 228.

⁵⁷² Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, C. I, s. 418.

⁵⁷³ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 224.

⁵⁷⁴ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 484-485; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

⁵⁷⁵ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 263.

⁵⁷⁶ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. II, s. 526.

⁵⁷⁷ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 223.

Mâlik'e (v.179/795) kendisine şiddetli göz ağrısı veya rahatsız eden baş ağrısı bulunan lakin yatağa düşürecek derecede herhangi bir hastalığı olmayan kişinin durumu sorulunca, o bu kişinin orucunu açabilme imkânı bulunduğunu söylemiştir.⁵⁷⁸

Cumhur, sözü edilen hastalıktan maksadın oruç tutmayı zorlaştıran hastalık olduğu görüşündedir ve bu görüşlerine de diğer âyetteki “*Allah size kolaylık ister, zorluk istemez*”⁵⁷⁹ âyetini delil olarak kullanmaktadırlar.⁵⁸⁰ Şâfiî ise bu hususta şöyle demiştir: “Oruç katlanılamayacak derecede meşakkat vermedikçe kişi orucunu bozamaz.”⁵⁸¹

Hastalık; diş ağrısı, kaşıntı, çıban vb. gibi oruç tutulduğunda kişiye zararı dokunmayacak bir hastalıksa orucu bozmak mübah değildir. Herhangi bir hastalıkta orucun kişiye bir sıkıntı verip vermeyeceği Müslüman ve konusunda uzman bir doktora danışılmasıdır.⁵⁸²

Hastalık ya da yolculuktan dolayı oruç tutamayanlar, eğer kaza edemeden ölürlerse üzerlerine borç olarak yazılmaz.⁵⁸³ İyileştikten ya da yolculuk hali bittikten sonra ölürlerse tutmadıkları oruçların hepsini kaza ederler. Kazasını tutamadıkları günler varsa her günü için ihtiyaç sahibine fitir sadakası miktarı yemek yedirilmesini vasiyet ederler.⁵⁸⁴

Gebelikte ise; orucun farziyeti ile ilgili âyetin delaleti yanında bazı hadîslere binaen oruç tutması halinde kendine veya karnındaki bebeğe veya emzirmekte olduğu bebeğe zarar geleceğinden korkan kadın hem orucunu erteleyebilir hem de başlanmış orucu bozabilir.⁵⁸⁵ Emzirenin durumu ise çocuğun kendisinin veya başkasının olması müsavidir.⁵⁸⁶

⁵⁷⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 610.

⁵⁷⁹ el-Bakara 2/185.

⁵⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 610; Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rızâ, a.g.e., C. II, s. 223.

⁵⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 610.

⁵⁸² Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 535.

⁵⁸³ el-Mevsilî, a.g.e., s. 64; es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (v.483/1090), *Mebûsât*, (1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler), I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008, C. III, s. 138.

⁵⁸⁴ el-Mevsilî, a.g.e., s. 64.

⁵⁸⁵ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

⁵⁸⁶ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 486.

Orucunu bozan ya da oruç tutmayan hamile ve emzikli kadına, kefâret değil sadece o orucu kaza etmesi gerekir. Zira burada bir suç ve hata yoktur.⁵⁸⁷

Yaşlılıkta ise; yaşı ileri olan kimse o anda oruç tutmaya güç yetiremeyip fakat sonrasında tutabilecek bir halde ise erteler. Erteleyerek tutamadığı oruçlarını gücü yeterse tutar. Ertelemediği oruçları kaza etmeye imkânı olmayan yaşlı tutamadığı oruçların her gününe fidye verir.⁵⁸⁸

İyileşemeyen ve hastalık sebebiyle fidye veren kişi sonrasında güçlenip orucunu tutacak duruma gelse artık fidye geçersizdir. Hem orucunu tutması hem de öncekileri kaza etmesi icap eder.⁵⁸⁹

Aşırı açlık ve susuzlukta; oruçlu kişi açlık veya susuzluktan ciddi zarar göreceğinden, hem beden hem de ruh sağlığının sıkıntıya düşeceğinden korkuyorsa veya bu durum kendi tecrübesine ya da doktor raporuna dayanıyorsa orucunu bozabilir. Eğer ölüm tehlikesi varsa oruç tutulması haram olur.⁵⁹⁰

Tehdit edilmede ise; ikrah: Tehdit etmeye gücü yeten kişinin, ölüm veya bir organını kesmekle tehdit edip oruçluya zorla orucunu bozmasıdır⁵⁹¹ Hususiyetle can ve can birliğine ciddi bir tehdit söz konusu ise o kimse orucunu açar. Fakihlerin geneli bu görüştedir. Böyle bir durumda ısrarla oruca devam eden kimse günaha girer. Fakat bazı âlimler dînine olan teslimiyetinden dolayı bu duruma sabreden kimsenin sevaba gireceğini söylemişlerdir.⁵⁹²

Ömer Nasuhi Bilmen bu konuda: “Misafir veya hasta olmayan bir kimse, böyle bir ikraha rağmen Ramazanı şerif orucunu açmaz da zulmen öldürülecek olursa günahkâr olmaz, belki büyük bir sevap kazanmış, dînindeki metaneti göstermiş olur. Fakat misafir veya hasta olan kimse, bu icbara rağmen orucunu açmaz da öldürülecek olursa günaha

⁵⁸⁷ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 155; el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 269.

⁵⁸⁸ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 64; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 397; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

⁵⁸⁹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 397.

⁵⁹⁰ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 486; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 397.

⁵⁹¹ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 486.

⁵⁹² Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

girmiş olur.”⁵⁹³ Bazı âlimler ise; “bu duruma sabreder de öldürülürse günahkâr olur. Günahkâr olması bu sayılanlar zaruret halinde haram olmaktan istisna edildiği içindir”⁵⁹⁴ görüşündedirler.

Kadınların özel durumlarında ise; hayız ve nifas halinde olan kadının orucu geçerli değildir.⁵⁹⁵ Kadın adet ve lohusadan temizlendiği zaman tutamadığı oruçları kaza eder, namazı ise kaza etmez.⁵⁹⁶

Kişi ziyafete davet edildiğinde veya kendisi ziyafet verdiği zaman sadece nafile orucu bozabilir. Sonrasında bu orucu kaza eder. Zira oruca devam ederse Müslüman kardeşini gücendirme ihtimali vardır. Farz ve vacip oruçlarda ziyafet bir özür değildir.⁵⁹⁷

Zira Hadîs-i şerîf’te: “*Kim din kardeşinin hakkı için orucunu bozarsa, o kimseye bin günlük oruç sevabı yazılır. Ne zaman o bir günlük orucu kaza ederse, o zaman da iki bin günlük oruç sevabı yazılır*” buyurulmuştur. Ziyafet sahibinin üzüntü duymaması halinde orucun yenilmemesi gerekir.⁵⁹⁸

Deliren ve baygın olanın durumu; Ramazan ayının tamamını delirmiş bir vaziyette geçiren kişi Ramazan orucunu kaza etmez. Eğer Ramazanın içinde herhangi bir gün deliliği sona erse o günden sonra yerine getiremediği oruçlarını kaza etmesi gerekir. Ramazan ayının tamamını baygın bir vaziyette geçiren kişi ayıldığında kaza eder.⁵⁹⁹

cb. Fidyeye

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ

“Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır.”⁶⁰⁰ İslâm’ın ilk dönemlerinde bu hüküm “oruç tutabilenler, oruç tutmadıkları takdirde tutmadıkları her gün için bir yoksulu doyuracak fidye verirler” şeklinde uygulanmıştır. Oruç tutabilenlerin, oruç tutmak yerine fidye vermek muhayyerliği, belli bir zamana münhasır kaldı. Oruç ilk kez farz kılındığında Müslümanlar, oruca henüz alışkın değillerdi. Bunun için oruç onlara

⁵⁹³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 394.

⁵⁹⁴ İbn Âbidin, a.g.e., C. IV, s. 338; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 253.

⁵⁹⁵ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

⁵⁹⁶ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 124.

⁵⁹⁷ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 537; Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 537.

⁵⁹⁸ Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 89.

⁵⁹⁹ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 64.

⁶⁰⁰ el-Bakara 2/184.

çok zor geldi. İşte bundan dolayı Hz. Allah, Müslümanlara, oruç tutmayıp yerine fidye vermek ruhsatını tanıdı.⁶⁰¹

Zemahşerî de bu konuda şunları söylemektedir; “bu İslâm’ın ilk yıllarındaydı. Oruç Müslümanlara farz kılınınca buna alışamamışlar ve oruç kendilerine çok çetin gelmişti. Bu yüzden, orucun bozulması ve fidye verilmesi hususunda kendilerine ruhsat tanınmıştı.⁶⁰² Bu muhayyerlik durumu ‘Sizden her kim bu aya erişirse orucunu tutsun’ hükmüyle nesh edilmiş, yürürlükten kaldırılmış oldu.”⁶⁰³

Süddî, Mürre kanalıyla İbn Ömer (r.a)’tan şöyle rivayet etmiştir: “Oruç tutmaya güçleri yetip de oruç tutmayanlara bir fakir doyumu kadar fidye gerekir” âyeti indikten sonra dileyen oruç tutar, dileyen tutmayıp yerine bir yoksulu doyururdu. Hz. Allah bu âyetin devamında şöyle buyurdu: “Kim gönüllü olarak hayır yaparsa” yani bir başka yoksulu daha doyurursa “bu kendisi için daha iyidir. Oruç tutmanız ise daha hayırlıdır.” Sahâbîler bu uygulamaya, “öyle ise sizden Ramazan ayına ulaşanlar onda oruç tutsun” âyeti nazil olup bunu neshedene kadar devam ettiler.⁶⁰⁴

Fakat bazı müfessirler, “Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır” âyetinin nesh edildiğini kabul etmeyip hükmünün baki olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda İbn Abbâs’ın şu sözünü naklediyorlar: “Bu âyet nesh edilmiş değildir. Bu âyet, oruca dayanabilen yaşlı erkek ve kadına, çocuğundan korkan gebe ve emzikli kadına, iyileşme ümidi kalmamış hastaya ruhsattır.”⁶⁰⁵

Âyetin anlamı iki şekilde değerlendirilebilir: İlki “oruca güç yetirenler” ikincisi “oruca zorlukla, güç bela katlananlar” demektir. Bunlar ileri yaşta olan kadın ve erkeklerdir. Bu durumda olan kişilerin orucu bozması ve fidye vermesi gerekir. Dolayısıyla hüküm sabittir ve neshe de uğramamıştır.⁶⁰⁶

“Tâkat” kökünden gelen يُطِيقُونَ fiilinde bir şeyi güçlkle yapma manası vardır.⁶⁰⁷ Râgıb’ın beyanına göre tâkat, insanın güçlkle yapabileceği işidir. “Gücümüzün yetmediği

⁶⁰¹ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 526.

⁶⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 612.

⁶⁰³ en-Nesefî, Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v.710/1310), *Nesefî Tefsîri*, I-X, trc. Harun Ünal, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003, C. I, s. 527.

⁶⁰⁴ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 35.

⁶⁰⁵ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 262.

⁶⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 614.

⁶⁰⁷ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 526.

işi bize yükleme”⁶⁰⁸ demektir.⁶⁰⁹ Bu itibarla bu kelime “orucu ancak çok zorlukla tutabilenler” anlamına da gelmektedir. Bu manaya göre onlar, tutamadığı günleri sonraki zamanda da kaza edemeyecek durumda olan çok yaşlılar ve iyileşemeyen hastalardır.⁶¹⁰

Bu durumda olan kişilerin, sağlıklarına kavuşarak oruç tutabilecekleri mümkün olmadığından bu tutulamayan orucun yerine aynı cinsten bir ibadet değil de bunun yerine “her bir oruç için bir fakiri doyurma” şeklinde hem orucun mahiyetiyle alakalı hem de sosyal amacı olan farklı bir ibadet emredilmiştir.⁶¹¹ Onların hükmü, oruç tutmayı fidye vermektir. Bu manaya göre âyet mensûh (nesh edilmiş) değildir.⁶¹²

Muhammed Abduh, “geçimlerini ağır işlerde çalışarak kazanan ücretlileri, taş ve kömür ocaklarında çalışan işçileri ve ağır işlerde çalışma cezasına çarptırılmış hükümlüleri” de bunlara katmıştır. Ona göre eğer oruç tutmakta zorlanıyorlarsa bunlar da oruç tutmak yerine fidye verirler.⁶¹³

Zor ve ağır işlerde çalışanların durumu ise; İslâm âlimleri, “Ramazan orucu İslâm’ın beş temel şartından olduğu için öncelikle gerek çalışan gerekse işveren bakımından bu ayda çalışma şartlarının olabildiğince buna uygun biçimde düzenlenmesine gayret edilmesini ve herkese bu ibadetin hazzını tadabilme fırsatı tanımaya çalışılmasını tavsiye etmişlerdir.” Fakihlerin geneli ise orucun bir irade ve sabır eğitimi olması sebebiyle birtakım sıkıntılara dayanmanın bu ibadetin bir gereği olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla katlanılabilecek düzeyde olan sıkıntılarda orucu ertelemek, bozmak veya fidye ödemek için belli bir ölçü vermemişler ve bu sıkıntıları da mazeret olarak kabul etmemişlerdir.⁶¹⁴

Hamile ve emziren kadın oruç tutmadığında, fidye verip veremeyeceği konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir. İmam Şâfiî (r.a), “bu ikisine fidye gerekir” demiş, Ebû Hanîfe (r.a) ise, “fidye vermeleri vacip değildir” şeklinde görüş belirtmiştir.⁶¹⁵

Ebû Hanîfe, bu iki taraf (yaşlı-hamile ve emzikli) arasında farklılık olduğunu söyleyerek şöyle der: “İyice ihtiyar olan bir kimsenin orucu kaza etmesini gerekli görmek

⁶⁰⁸ el-Bakara 2/286.

⁶⁰⁹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 262.

⁶¹⁰ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 526.

⁶¹¹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 413.

⁶¹² Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 526.

⁶¹³ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 262.

⁶¹⁴ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420.

⁶¹⁵ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 340.

imkânsızdır. Binaenaleyh bu kimse, orucu yerse fidye vacip olur. Hamile ve emzikli kadınların ise oruçlarını kaza etmeleri gerekir. Buna göre şayet biz hem ihtiyarlara, hem bu durumda olan kadınlara fidyeyi vacip kılsak, bu iki bedeli birden yüklemek olur ki, bu caiz değildir. Çünkü kaza etmek bir bedel, fidye vermek de ayrı bir bedeldir.”⁶¹⁶

Bir kimse Ramazanda oruç tutamaz da, sonra tutabilecek duruma gelirse kaza eder, fidye veremez, yani fidye vererek orucunu ödemiş olmaz. Mâlikî, Şâfî ve Hanbelîler’e göre bir kimse kazaya kalan oruçları daha sonra kaza etmesi gerektiği gibi, - kazaya imkân bulduğu halde üzerinden bir yıl geçmişse- bunlar için fidye vermesi de gerekir. Hanefîler’e göre bu kişi kaza orucunu özürlü-özürsüz geciktirse bile, fidye vermez, sadece kaza eder.⁶¹⁷

“*Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır.*” Bu âyetin işaret ettiği işârî husus şudur: Kendisinde hakikatin yükümlülüklerini üstlenecek güç kalmış olan hal böyleyken dînin kolaylaştırıcı yönüne başvuran ve tevil ruhsatına yeltenen kimse, durumunun gereği olarak ödemedede bulunması gerekir. Bu da elinde mevcut belli miktardaki maldan feragat etmek veya kaza etmek şeklinde olur. Böylece kişi, kendisini sadece Allah’a adanmış olur.⁶¹⁸

Fidye bir yoksulun bir günlük yiyeceğidir.⁶¹⁹ Bir ihtiyaç sahibini her gün iki öğün doyuracak olan miktardır. Yani, ihtiyaç sahibini sabah akşam doyurmak veya bu miktarda para yahut bir mal vererek yerine gelir. Fidye tek bir ihtiyaç sahibine verilebildiği gibi farklı farklı kişilere ya da aileye de verilebilir.⁶²⁰ Fıkıhçılar bunu “buğday, arpa ve hurmadan bir müd (dört koşam)” olarak tayin etmişlerdir.⁶²¹

Yoksulu doyuracak fidye, Irak ulemasına göre buğdaydan yarım sâ’; diğerlerinden ise bir sâ’dır. Hicaz âlimlerine göre ise fidye, buğdaydan bir müdtür. (Müd: 832

⁶¹⁶ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 340.

⁶¹⁷ Mehmet Şener, “Fidye”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 46-48, s. 47.

⁶¹⁸ el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, C. I, s. 169.

⁶¹⁹ Karaman vd., a.g.e., C. I, s. 279.

⁶²⁰ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 365.

⁶²¹ Karaman vd., a.g.e., C. I, s. 279.

gr.)⁶²² Zira bunlar Hz. Peygamber zamanında o yörenin temel gıdaları olarak kabul edilirdi. Günümüzde ise fidye “temel yiyeceklerin orta kalitede olanından bir günlük ihtiyaç karşılığı” olarak belirlenmiştir.⁶²³

Fidye eğer hayattayken ödenmezse ödenmesi için vasiyet edilmesi gerekir. Vasiyetin olması ve arkada kalan malın da yeterli olması durumunda mirasçılardan bu fidyeyi ödemeleri gerekir. Vasiyet yoksa veya kalan mal da fidyenin ödenmesine yetmiyorsa mirasçılardan teberrû şeklinde ödemeleri gerekir.⁶²⁴ Fidyeyi ödemeye hiç gücü olmayanlar ise Allah’tan (c.c.) mağfiret talep ederler.⁶²⁵

cc. Fitre

Lügatta “yaratmak, icat etmek; kesmek, yarmak, ikiye ayırmak” anlamlarına gelen fitr kelimesi orucu açmak (iftar) demektir.⁶²⁶ Fitre ise; yaratılış, yaratılıştaki temizlik ve din kanunu manalarını ifade eder.⁶²⁷ Şöyle ki fitir sadakasının bir adı da fitrat zekâtıdır. Yaratılışı ifade eden fitrat kelimesinden gelmez. Yani vacip olması fitratı tezkiye etmek ve amellerini temizlemek içindir.⁶²⁸

Bu sebeple Ramazan bayramına “îdü’l-fitr” denildiği gibi Ramazan ayını idrak etmenin, o ayın maneviyatından bereketinden istifade etmenin bir şükürü olarak yapılan ibadete de “sadakâtü’l-fitr” denir. Bu kısaltılarak fitra ve genellikle de fitre şeklinde kullanılır.⁶²⁹

Dinî bir terim olarak fitir sadakası şu şekilde tanımlanır: “Fitre, Ramazan bayramına kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında belli bir miktar mala sahip olan Müslümanların kendileri ve velayetleri altındaki kişiler için yerine getirmekle yükümlü oldukları malî bir ibadettir.”⁶³⁰

⁶²² Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 527.

⁶²³ Karaman vd., a.g.e., C. I, s. 279.

⁶²⁴ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 414.

⁶²⁵ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 365.

⁶²⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XIII, s. 160.

⁶²⁷ Yavuz, *İslam’da Zekât Müessesesi*, s. 391.

⁶²⁸ Yusuf el-Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I-II, trc. İbrahim Sarmış, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1984, C. II, 425.

⁶²⁹ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶³⁰ Mehmet Erkal, “Fitre”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 53-60, s. 53.

Bu ibadet baş zekâtı ve beden zekâtı olarak da adlandırılır. Sebebi ise şahıs başına konmuş malî bir ibadet olmasına dayanır.⁶³¹ Bundan dolayı fıtrda, zekât ibadetinde aranan şartlar aranmamaktadır.⁶³²

Fitre, hicretin ikinci yılı şâban ayında emredilmiş malî bir ibadet olup, teşri kılınışı zekâtın farz oluşundan öncedir. Fitrenin teşri zamanı hakkında Kays b. Sâ'd'dan şu rivayet naklediliyor: Hz. Peygamber döneminde Âşûra orucu tutar ve fitre zekâtı öderdik. Ramazan orucu ile zekât vermek farz kılınıncı fitre vermekle ne emredildik, ne de ondan yasaklandık. Fakat onu devamlı olarak ödüyorduk.⁶³³

Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashab, zekât âyeti inmeden önce ve indikten sonra fitreyi devamlı olarak verdikleri sabit olduğuna göre bu malî ibadetin vacip olması gerekmektedir.⁶³⁴

Fitre, zekât gibi kesin bir hükme bağlanmış olmayıp dindeki hükmü üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kaynaklarda fitrenin ifade ettiği hüküm konusunda birbirinden farklı rivayetler nakledilmektedir.⁶³⁵

Abdullah b. Ömer'den rivayetle: “Rasûlullah (s.a.v) kadın, erkek, küçük, büyük her hür ve köleye bir sâ' hurma yahut bir sâ' arpa miktarında fitir sadakası farz kılmıştır.”⁶³⁶

Hanbelî, Şâfiî ve Mâlikî mezhebi, bu hadîse dayanarak fitre vermenin farz olduğunu kabul ediyorlar.⁶³⁷ Âlimlerin büyük çoğunluğu da bu görüştedir.⁶³⁸ Hanefîler fitrenin vacip bir ibadet olduğunu söylerler. Zira onlar bu husustaki hadîslerin hem sübut hem de delâlet açısından farziyet ifade etmeyeceğini ifade ederler.⁶³⁹ Yine onlara göre vacip de aynı farz gibi bağlayıcıdır. Bundan dolayı Hanefîler'e göre fitre, “yerine getirilmesi gerekli malî bir ibadettir. İfa edilmezse Âhîret'te ceza görülecektir.” Bu konuda fakihlerin çoğunluğu ile Hanefîler arasında görüş birliği vardır.⁶⁴⁰

⁶³¹ Erkal, a.g.md., C. II, s. 53.

⁶³² el-Kardâvî, a.g.e., C. II, s. 426.

⁶³³ Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, s. 393.

⁶³⁴ Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, s. 393.

⁶³⁵ Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, s. 392.

⁶³⁶ es-Serahsî, a.g.e., C. III, 159.

⁶³⁷ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶³⁸ Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, s. 392.

⁶³⁹ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶⁴⁰ Erkal, a.g.md., C. II, s. 54.

Müslüman olan erkeğin ergenlik çağına ulaştığında fitresini ödemesi gerekir. Bekâr olan Müslüman kadın fitresini kendi öder. Evli kadının fitresi Ebû Hanîfe'ye göre "yine kendisi", diğer üç mezhebe göre ise "fitre borcu nafakaya dâhil olduğu için koca tarafından ödenir."⁶⁴¹

Ebû Hanîfe'ye göre "kadın nisaba malik ise zekâtını kendi malından vereceği gibi fitir sadakasını da kendi malından vermesi gerekir. Bir de sadakalarda bir ibadet mahiyeti vardır. Zevc ise zevcesine ait bir ibadet vazifesini yüklenmek için evlenmemiştir."⁶⁴²

Eğer çocuğun kendine ait malı varsa velisi fitreyi bu maldan öder; eğer yoksa nafakasını temin etmekle görevli olan kişi bu fitreyi kendi malından öder. Fakat İmam Muhammed "çocukların fitrelerinin babaları tarafından ödeneceği, dolayısıyla babası olmayan çocuğun fitre yükümlülüğünün de bulunmayacağı" görüşündedir.⁶⁴³

Zekâtın verileceği yerlerle fitir sadakasının verileceği yerlerin aynı olduğu fakihlerin çoğunluğunun görüşüdür. Dolayısıyla zekâtın verilmediği yerlere fitre de verilmez.⁶⁴⁴

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, "fitre verecek kimselerin zekâta olduğu gibi öncelikle buldukları yerdeki fakirlerden ve fitre verilmesi caiz olan akrabalarından başlamaları daha uygundur."⁶⁴⁵ Bir görüşe göre ise fitir sadakası, "mükellefin bulunduğu yerdeki fakirlere verilmelidir. Başka yerlere gönderilmesi mekrûhtur."⁶⁴⁶ Fitre verilecek kişilerin ahlakının güzelliği ve dindar olması tercih edilebildiği gibi sadece yoksulluğu da tercih sebebi olabilir. Fitre sadece bir kişiye verilebildiği gibi birkaç kişiye paylaştırılabilir.⁶⁴⁷

Hanefî mezhebine göre, bir kimse kendisinin ve çoluk çocuğunun fitresini toplayıp tek bir fakire vermelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v): "*Sadakanın en iyisi bir ihtiyacı giderendir*" buyurmuştur. Bir fakirin ihtiyacını gidermek, ancak bir ailenin bütün fertlerinin, fitrelerini bir kimseye vermesi ile mümkün olabilir. Fitrenin bölünmesi bu faydayı

⁶⁴¹ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶⁴² Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 363.

⁶⁴³ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶⁴⁴ Erkal, a.g.md., C. II, s. 54.

⁶⁴⁵ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 161.

⁶⁴⁶ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 363.

⁶⁴⁷ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 161.

aksatarak maksadı dağıtır. Binaenaleyh en doğrusu, fitrenin bölünmeden bir şahsa verilmesidir.⁶⁴⁸

Fakihler, “fitrenin bayram günü sabah vakti girdikten sonra ve namaz kılınmadan önce verilmesinin müstehap olduğunu” söylemişler ve bu konuda da ittifak etmişlerdir. Dayandıkları delil İbn Ömer’den rivayetle şu hadîstir: “Hz. Peygamber (a.s.) fitrenin, insanlar bayram namazına çıkmadan önce ödenmesini emretmiştir.”⁶⁴⁹

Fitrede diğer pekçok ibadette olduğu gibi bireyi ve toplumu ilgilendiren hem maddî hem de mânevî birtakım hikmetler bulunur. İbn Abbas bu hususta şöyle der: “Resûlullah fitreyi, oruç tutanı anlamsız ve çirkin davranışlardan temizlesin, fakirlere de yiyecek bir lokma olsun diye farz kılmıştır.” Bir kısım âlim, bu hadîse dayanarak fitreyi namazın hata ve eksiklerini tamamlayan sehiv secdesine benzetmiştir.⁶⁵⁰

cd. Mukabele

Sözlükte “iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak” anlamına gelir. Üç aylarda ve özellikle Ramazan ayında camilerde ve evlerde namaz vakitleri öncesinde hafızların okuduğu ve diğerlerinin de takip ederek Kur’ân’ı hatim ettikleri bir gelenektir.⁶⁵¹ Çok defa okunan bu Kur’ân, dinleyiciler tarafından Mushaflardan takip edilir.⁶⁵²

Bu gelenek, kaynağını Peygamberimizin sünnetinde bulur. Şöyle ki: Rasûlullah, her yıl Ramazan ayında, o güne kadar indirilmiş olan Kur’ân’ı, Cebrail (a.s.) ile karşılıklı okurdu. Bu okumaya “arza” denir. Vefat etmeden önceki Ramazanda bu karşılıklı okuma iki defa tekrar etmiştir. Buna ise “arza-i ahire” denilir.⁶⁵³

Güzel okuyan kişiden Kur’ân’ı dinlemek ve yanlış olmadan Kur’ân’ı hatmetmekle alakalı birtakım deliller vardır. Hz. Peygamberin sahâbîlerden Kur’ân’ı güzel okuyanları dinlediği, bazen de gözyaşlarını tutamadığı rivayetler arasındadır.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ Yavuz, *İslam’da Zekât Müessesesi*, s. 412.

⁶⁴⁹ Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, C. III, s. 392.

⁶⁵⁰ Yavuz, a.g.md., C. XIII, s. 160.

⁶⁵¹ Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXI, s. 100.

⁶⁵² Abdurrahman Çetin, “Mukabele”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. III, s. 330.

⁶⁵³ Çetin, a.g.md., C. III, s. 330.

⁶⁵⁴ Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 100.

Ebû Hureyre (r.a)'den, rivayetle Rasûlullah (s.a.v) şöyle demiştir: “Allah evlerinden bir evde (cami veya mescid) Allah’ın kitabını okumak ve aralarında müzakere etmek için bir araya gelen topluluk üzerine huzur iner, onları rahmet kaplar, melekler kuşatır ve Allah kendi katındakilerle onları zikreder.”⁶⁵⁵ “Allah’ın evleri” denilince genellikle mescidler anlaşılrsa da mektep, medrese ve evler de buna dâhildir.⁶⁵⁶

Fakihler, Kur’ân okumayı da aynı namaz ve oruç gibi ibadet olarak kabul etmişler ve aynı zamanda sünnet bir ibadet olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı Kur’ân’ı okumak ve dinlemek, bütün Müslüman toplumlarının önemle üzerinde durdukları bir ibadet olmuştur.⁶⁵⁷

Günümüzde İslâm âleminde yapılan mukabelelerde esasta herhangi bir farklılık değişiklik yoktur. Mesela Makedonya’da üç aylara girildiğinde mukabeleye başlanır, yani her üç ayda da bir hatim indirilir. Eski İstanbul’da ise camilerde mukabeleye Ramazandan on beş gün önce başlanırdı. Kadir gecesini öncesi ikinci vaktinde hatim duası yapılırdı.⁶⁵⁸

Osmanlı döneminde ise namazdan önce bir cüz okumakla vazifeli “cüzhan” adı verilen cami görevlilerinin olduğu bilinmektedir. Yine birtakım büyük konaklarda sesi güzel olan imam ve müezzinlerin görevlendirildiği, onların sahur vaktinden sonra mukabele okudukları bilinir.⁶⁵⁹

Osmanlı padişahlarından III. Selim’in Ramazan ayında Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin türbesi veya Hırka-i Saâdet Dairesi’nde yapılan hatimlere katıldığından bahsedilmiş ve bu hatimlerin bir kısmının kırâat-i seb’a ile okunduğu söylenmiştir.⁶⁶⁰

Suyûtî Rasûlullah’tan şu hadîsi nakleder: “Kişinin Mushafsız kırâati bin derece, Mushafa bakarak kırâati ise ikibin derece ziyadedir.”⁶⁶¹ Bundan dolayı okuyan kimse

⁶⁵⁵ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: Nedve Yayınları, 1976, s. 27.

⁶⁵⁶ Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 100

⁶⁵⁷ Mehmet Şener, “Kur’an” (Kur’an’la ilgili fikhî hükümler), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXVI, s. 409.

⁶⁵⁸ Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 100.

⁶⁵⁹ Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 100.

⁶⁶⁰ Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 100.

⁶⁶¹ Karaçam, a.g.e., s. 53.

hafız dahi olsa Kur'ân'a bakarak okumasının daha faziletli olduğu belirtilmiş, dinleyenlerin ise rahat takip etmeleri için okuyuşun orta hız yani (terfîl üzere) olması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶⁶²

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre “Kur'ân-ı Kerimi okuyan kişiye düşen iki vazife vardır: Birincisi; Kur'ân-ı Kerimi tecvitli okumak. İkincisi ise; Kur'ân-ı Kerim ile sesini güzelleştirmek.”⁶⁶³

Mukabeleyi dinleyenlerin son derece edepli, vakar içinde, lâübalilikten uzak, bağırıp çağırmaktan, üstünü başını yırtmaktan, riya ve gösterişten son derece çekinerek, huşû ve hudû içerisinde gözyaşlarıyla dinlemelidir. Aşırı hareketlerden son derece sakınmalıdır.⁶⁶⁴

ce. İtikâf

Sözlükte “hapsetmek, alıkoymak;⁶⁶⁵ bir şeye devam etmek,⁶⁶⁶ bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak” manalarındaki akf kökünden gelen itikâf, aynı zamanda insanın kendisini alelade davranışlardan uzak tutmasını ifade eder. Fıkıhda ise “ibadet amacıyla ve belirli bir şekilde camide kalmak” olarak ifade edilir.⁶⁶⁷

Genellikle içinde oruç olduğu ve Ramazanın sonlarında yapıldığı için fıkıh kitaplarının “kitâbu's-savm” bahsinde geçer. İtikâf Vikâye'de: “Sâimin onu niyet ederek, cemaat mescidinde meks etmesidir” şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁶⁸

İtikâf, eski şeriatlardandır.⁶⁶⁹ İtikâf sadece İslam ümmetine özel bir ibadet değildir. Bütün dinlerde değişik şekillerde yerine getirilen kadîm bir ibadettir. İslâm'da ise; Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'den günümüze kadar gelen bir sünnet olduğu bilinir. Nitekim

⁶⁶² Bozkurt, a.g.md., C. XXXI, s. 101.

⁶⁶³ el-Bursevî, a.g.e., C. VII, s. 616.

⁶⁶⁴ Karaçam, a.g.e., s. 64-65.

⁶⁶⁵ Mehmet Şener, “İ'tikâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXIII, s. 457.

⁶⁶⁶ Mustafa Bakır, “İtikâf”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 482-484, s. 482.

⁶⁶⁷ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 457.

⁶⁶⁸ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 497.

⁶⁶⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 402; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 374.

“İbrahim ve İsmail’e: Evimi onu ziyaret edenler, ibadet için orada kalanlar, rükû ve secde edenler için tertemiz tutun diye ahid-emir verdik”⁶⁷⁰ âyeti buna delildir.⁶⁷¹

İtikâf âyet ve hadîslerde zikredilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “Mes-cidlerde itikâfta bulunduğunuz zaman kadınlara yaklaşmayın”⁶⁷² âyetiyle Hz. Âişe’nin, “Resûl-i Ekrem Ramazanın son on gününde itikâfa girerdi. O bu âdetine vefatına kadar devam etmiştir. Sonra onun ardından hanımları itikâfa girmiştir” rivayeti buna delil olarak kabul edilir.⁶⁷³

İtikâf müekked sünnettir. İtikâfin kifâi sünnet oluşu, Resûlullah (s.a.v)’in itikâf yapmakla yetinmesi ve kendi zamanında Ashâb-ı Kirâm’ın itikâfta bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde onlar da itikâfa girmiş olsaydı, bu nakledilirdi. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)’in vefatından sonra Ashâb-ı Kirâm’ın tamamı da itikâfa girmemişlerdir. Bu da itikâfin kifâi sünnet olduğuna delildir.⁶⁷⁴ Hanefî mezhebine göre “itikâf sünnet-i kifâye grubunda yer aldığından bazı müminlerin bu ibadeti yerine getirmesiyle sünnet ihya edilmiş sayılır.”⁶⁷⁵

İslâm âlimleri ise “itikâfin vacip olmadığını, bununla birlikte Hz. Allah’a yakınlılaştırıcı bir ibadet ve nafilelerden bir nafîle olduğunu” icma ile kabul etmişlerdir.⁶⁷⁶

Hz. Peygamberin Ramazan ayının özellikle son on gününde ibadete daha çok yö-neldiğine dair hadîsler vardır. Âişe validemiz “Rasûlullah Ramazanın son on gününe gir-diğinde bütün geceyi ihya eder; ailesini uyandırır ve kadınlardan ayrı kalırdı” rivayeti bunu ifade etmektedir.⁶⁷⁷ Ramazan ayının son on gününde itikâfa giriliyor olması Kadir gecesini de ibadetle geçirmeye vesile olacağı için ayrı bir öneme sahiptir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/125.

⁶⁷¹ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 458.

⁶⁷² el-Bakara 2/125.

⁶⁷³ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 457-458.

⁶⁷⁴ et-Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî (v.1331/1974), et-Tehânevî, Eşref Ali (v.1362/1943), *İ'lâü's Sünen Sünnetin Yüceltilmesi-Hadîslerle Hanefî Fıkhı*, I-XII, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2009, C. VII, s. 90.

⁶⁷⁵ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 458.

⁶⁷⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 610.

⁶⁷⁷ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 404.

⁶⁷⁸ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 458.

İtikâf Allah katında en şerefli amellerden biridir. İtikâf eğer ihlas ve takva ile yapılsa o zaman değerli olur. Zira itikâfta kalp Allah'tan başka hiçbir şeyi düşünmez yani mâsivâyı gönlünden çıkarır.⁶⁷⁹ İtikâf İmam Zührî'ye göre de amellerin en şerefliisidir.⁶⁸⁰

İtikâf kişiye, ruhunu arındırmak ve nefis muhasebesi yapmak için iyi bir fırsat sağlar. Hatıra gelebilecek birçok faydanın ötesinde itikâfta asıl amaç, Allah ve Rasûlünün buyruk ve tavsiyesince teslim olmak ve kulluk bilincini pekiştirmek olmalıdır.⁶⁸¹

Atâ (r.a) şöyle dedi: "İtikâfa giren kimsenin durumu, tıpkı büyük birinden bir isteği ve ihtiyacı olan bir kimsenin durumuna benzer. İhtiyaç sahibi kişi, o büyüğün kapısının önünde oturur, bekler ve benim ihtiyacımı karşılayıncaya kadar buradan gitmeyeceğim der. İşte itikâfa giren kimse de, Allah'ın evinde oturur ve şöyle der beni bağışlayıncaya kadar buradan ayrılp gitmeyeceğim."⁶⁸²

İtikâfın kabul olması için itikâfa girecek kişinin cenâbet olmaması, yine hayız ve nifastan temizlenmiş olması, bununla beraber niyet etmesi de şarttır. İtikâfta akıl bâliğ olmak şart değildir. Temyiz çağına ulaşmış olmak yeterli görülmüştür.⁶⁸³ Erkek olmak ve hürriyet de şart değildir.⁶⁸⁴

Cemaatle namaz kılınan her mescidde itikâf yapılabilir. Fakat büyük olan camilerde yapılması daha faziletlidir. Faziletlerine göre mescidler sırasıyla Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa ve diğer büyük mescidler olarak sayılır.⁶⁸⁵

Bir kimse itikâfa niyet ederek mescitte kalmaya başlayınca artık itikâfa girmiş sayılır. Zamanını namaz kılarak, Kur'ân okuyarak, dua ederek, Allah'ı zikir ve tefekkür gibi ibadetlerle yahut dinî anlamda bilgisini ve kültürünü ziyadeleştirecek sohbetlerle geçirir. Mescidi kirletmeyecek şekilde kendi ihtiyaçlarını gidermek için birtakım şeyleri mescide getirmesinde bir mahzur yoktur. Mescitte yemeğini yer, içer ve istirahat eder.⁶⁸⁶

⁶⁷⁹ el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 375.

⁶⁸⁰ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 497-498.

⁶⁸¹ Baktır, a.g.md., C. II, s. 482.

⁶⁸² el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 375.

⁶⁸³ Şener, a.g.md., C. XXIII, s. 458.

⁶⁸⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 425.

⁶⁸⁵ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 439.

⁶⁸⁶ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 405.

Kadın ancak evinin mescidinde itikâfa girer. Hanefî'ye göre; itikâfa girilecek yer, kadınlar için namaz kılınması en faziletli olan mekândır.⁶⁸⁷ Hanefî'ye göre kadınların mescidlerde itikâf yapması tenzihen mekrûhtur.⁶⁸⁸ Kadının evdeki mescitte namaz kılması daha faziletlidir. Çünkü Peygamber (s.a.v)'e kadının en faziletli namazının hangisi olduğu sorulunca O (s.a.v): “Evinin en karanlık yerindeki (namazı)” buyurdu.⁶⁸⁹

İtikâfta kişinin mescitte giderilemeyen birtakım zarurî ihtiyaçları için dışarı çıkmasında bir mahzur yoktur. Fakat işini bitirdikten sonra hemen mescide geri dönmesi gerekir.⁶⁹⁰ Çünkü hadîs imamları Hz. Âişe'nin şunu dediğini rivayet ederler: “Rasûlullah itikâfa girdiğinde bana başımı uzatır, ben de onun saçlarını tarar idim. Eve de insanın ihtiyacı dışında herhangi bir şey için girmezdi.” Hz. Âişe bununla büyük ve küçük abdest bozmayı kastetmiştir.⁶⁹¹

İtikâfta olan kimse camisinde itikâfta olduğu sürece hanımına yaklaşamaz. Zorunlu bir ihtiyacı için evine giderse orada sadece def-i hacet gibi ihtiyaçlarını görmek için durur, başka şey için durması helal olmaz. Mutekif, hanımını öpemez, onunla sarılamaz. İtikâf dışında hiçbir şeyle meşgul olamaz. Hastayı ziyaret edemez, fakat yolda karşılaştığında halini sorup sual edebilir.⁶⁹² Cenaze namazlarına katılmaz.⁶⁹³ Hastalık sebebi ile bir saat kadar dışarı çıkması da itikâfi bozar.⁶⁹⁴

Hasan-ı Basrî bu görüşte değildir. O şöyle bir hadîs rivayet eder. Rasûlullah (s.a.v): “İtikâfta olan kişi hasta ziyaretine gidebilir ve cenaze teşyi edebilir” buyurmuştur.⁶⁹⁵

cf. Iskât

Lügatta “düşmek” manasına gelen sukût kökünden gelmiş olup “düşürmek, atmak, izâle etmek” anlamındadır.⁶⁹⁶ Iskât-ı savm ise, “birinin sağlığında iken yerine getirmedığı oruç borcunun fidye yoluyla telâfi edilmesi, düşürülmesi” manasına gelir.⁶⁹⁷

⁶⁸⁷ es-Serahsî, a.g.e., C. III, 189-190.

⁶⁸⁸ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 439.

⁶⁸⁹ es-Serahsî, a.g.e., C. III, 189-190.

⁶⁹⁰ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 405.

⁶⁹¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 612.

⁶⁹² İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 63.

⁶⁹³ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 613.

⁶⁹⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 428.

⁶⁹⁵ es-Serahsî, a.g.e., C. III, 188.

⁶⁹⁶ Ali Bardakoğlu, “İskât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. XIX, s. 137.

⁶⁹⁷ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 415.

Buradaki fidye; ibadetle sorumlu olanlar söz konusu ibadeti yerine getiremediğinde doğacak olan mesuliyetten kurtarması için yapılan ödemelerdir. Iskat; Hz. Peygamber, Ashâp, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn dönemlerinde bulunmadığı için bu uygulama Kitap, Sünnet ve Sahâbe Fetvaları ile sabit değildir.⁶⁹⁸

Sağlığına kavuşarak tekrar oruç tutabilecek duruma gelmesi mümkün olmayan hasta ve yaşlılar için âyette zikredilen fidye sonraları amacından sapmış ve zorlamayla önce ıskât-ı savm ve arkasından ıskât-ı salât ortaya çıkmıştır.⁶⁹⁹

Kimi fakihler, “orucunu kaza etme imkânı bulamadan vefat eden kimseyi yaşlı ve sürekli hasta kimselerin durumuna kıyas ederek, mirasçılarının fidye vermesinin vacip olduğunu” söylemişlerdir. Fakihlerin çoğunluğu ise “mazeret sebebiyle bu kimseden mükkellefiyetin ve kaza borcunun sâkit olduğu ve mirasçıların da fidye vermesinin gerekmediğini” ifade etmişlerdir.⁷⁰⁰

İmkânı olduğu halde orucunu kaza edemediği ölen kişinin durumu hakkında ise, fakihlerin çoğunluğu, “Hz. Peygamber’in oruç borcuyla ölen kimse adına her bir gün için bir fakirin doyurulmasını emreden hadîsinin genel ifadesinden hareketle mirasçılarının fidye ödemesinin gerektiğini” belirtmişlerdir.⁷⁰¹

Bir grup fakih de, “Hz. Peygamber’in, oruç borcuyla ölen kimse adına velisinin oruç tutmasını tavsiye etmesini veya buna izin vermesini esas alarak ölenin yakınlarının onun adına oruç tutmasının caiz olduğunu” söylemişlerdir.⁷⁰² Dayandıkları delil ise bazı hadîslerdir. Bu hadîslerden biri müttefekunaleyh olan Hz. Aîşe hadîsidir. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen kimsenin velisi onun adına oruç tutar.*”⁷⁰³

Ölünün velisinin ölü için oruç tutması ve namaz kılması mümkün değildir. Bu hususta Rasûlullah (s.a.v.): “*Bir kimse diğer bir kimsenin orucunu tutamaz, namazını ki-*

⁶⁹⁸ Bardakoğlu, a.g.md., C. XIX, s. 140.

⁶⁹⁹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 415-416.

⁷⁰⁰ Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 87; Bardakoğlu, a.g.md., C.XIX., s. 141.

⁷⁰¹ el-Mevsilî, a.g.e., s. 64; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 384-385.

⁷⁰² Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 416.

⁷⁰³ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. III, s. 208.

lamaz. Ancak taam yedirir” buyurmuştur. Yani bir kişi diğer bir kişi için yemek yedirebilir, onun adına kurban kesebilir, sadaka verebilir, hac yapabilir. Fakat bir başkası adına namaz kılıp oruç tutamaz.⁷⁰⁴

Fakihlerin geneli beden ile yapılan ibadetlerde -namaz ve oruç- hiçbir surette ölen kimse için başkalarının veya yakınlarının oruç tutmasına ve namaz kılmasına izin vermemişlerdir.⁷⁰⁵ Sadece tutulan orucun sevabını onlara bağışlayabilirler.⁷⁰⁶

Oruç borcu olan kişinin vefat ettikten sonra borcunun fidye ile ödenmesi ve bu şekilde düşürülmesi meselesi, devamlı mazereti veya herhangi bir mazeret nedeni ile oruç tutamayan sonrasında da kaza etmeden ölen kimselerle sınırlı kalması gerekirdi. Hicrî II. asrın sonlarında ortaya çıktığı düşünülen bu görüş, hayatında herhangi bir özrü yokken orucunu tutmayan ve kazasını da yapmayan kişi için ölümünden sonra fidye verilebileceği ve verilen bu fidyenin oruç borçlarını düşüreceğini iddia eder. Şöyle ki, hayatında hiçbir özrü yokken oruç tutmayan sonrasında da kaza etmeyen kişi ölünce kaza edemediği için -ki bu özür sayılmıştır- borçları için yakınları fidye verebilir. Yani bu görüş esasen özürden dolayı oruç tutamayan kişinin durumuna kıyas edilmiştir.⁷⁰⁷

Bu görüşe sahip olanlar eğer vasiyet varsa bahsedilen kıyasın daha da güçlü olacağını söylerler. Bu konuda İmam Muhammed’in, “vasiyeti olmasa bile ölenin oruç borcu için mirasçılarının fidye vermesinin Allah dilerse yeterli olacağı” fetvası Hanefî kaynaklarında mevcuttur.⁷⁰⁸

İskât-ı savm ve ıskât-ı salâtın esasen bir temenni niyeti ile ortaya çıkması ve ölenin namaz ya da oruç bütün ibadet borçlarının fidye sebebi ile düşürülebileceği düşüncesinin yaygınlaşması toplumda zengin ile fakir ayrımını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu durumda ancak maddî imkânı yerinde olan mirasçılar ölen yakınlarının fidyelerini ödeyebilirler.⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ el-Halebi, a.g.e., C. I, 268.

⁷⁰⁵ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 416.

⁷⁰⁶ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 355.

⁷⁰⁷ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 416-417.

⁷⁰⁸ Bardakoğlu, a.g.md., C. XIX, s. 141.

⁷⁰⁹ Bardakoğlu, a.g.md., C. XIX, s. 142.

Yukarıda bahsedilen sıkıntı “devir” işleminin uygulanması ile aşılmış oldu. Devir, ıskât amacıyla ihtiyaç sahiplerine nakdî bedelin hepsini vermek yerine az bir miktarı verip sonra tekrar almak suretiyle borcun yekûnuna ulaşana kadar devam eden hibe işlemidir.⁷¹⁰

İskât-ı savm, ıskât-ı salât ve devir işlemi Kur’ân, Sünnet, ashâb ve müctehid imamların fetvalarında yer almamasına rağmen toplumda fazla uygulanır olması insanların ibadetlerini yapma hususunda tembellik etmelerine sebep olmuştur.⁷¹¹ Yine ibadetlerin asıl önemi unutulmuş sadece şeklî birtakım şartları göz önünde bulundurularak “borçtan kurtulma törenleri”ne dönüşmesine sebep olmuştur.⁷¹²

2. Özel olarak “oruç” kavramı

Nezir oruçları ve kefâret oruçları vaciptir. Bunların haricindeki oruçlar ise nafiledir. Ramazan bayramı, Kurban bayramı ve eyyâmî teşrikte (Kurban bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günü)⁷¹³ ve hanımlar hayız ve nifaslı olduklarında oruç tutulması cumhur ulemâya göre “haram”, Hanefîler’e göre “tahrîmen mekrûhtur”.⁷¹⁴ Yalnız Cuma ve yalnız Cumartesi günü oruç tutmak mekrûh kabul edilmiştir. Muharrem ayında sadece onuncu günü bir de nevruz günü oruç tutmak “tenzîhen mekrûhtur”.⁷¹⁵

İbn Kemâl; İzahu’l-İslah’da şunları söylemiştir: “Nezir ve kefâret orucu vaciptir. Bunların farz olduğuna icmâ münakit değildir. Bilakis vücubuna, yani ilmen değil, amelî sabit olduğuna icmâ vardır. Onun için inkâr eden tekfir olunmaz.”⁷¹⁶

a. Rükünü, şartları ve kısımları

aa. Rükünü

İslâm Hukuku’nda rükün kavramı “bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve yapısından bir parça oluşturan unsurdur” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷¹⁷ Orucun rükünü ise, “oruç süresince yeme içme ve cinsî ilişkiden uzak durma anlamına gelen imsaktır.” İmsak

⁷¹⁰ Bardakoğlu, a.g.md., C. XIX, s. 142.

⁷¹¹ Bardakoğlu, a.g.md., C. XIX, s. 143.

⁷¹² Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 417.

⁷¹³ el-Halebî, İbrahim b. Muhammed (v. 956/1549), *Mültekâ’l-Ebhûr: İzahlı Mültekâ el-Ebhur Tercümesi*, I-IV, trc. Mustafa Uysal, Konya: Uysal Yayınları, C. I, s. 253.

⁷¹⁴ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 418.

⁷¹⁵ Süleyman Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, Ankara: Kılıç Kitapevi Yayınları, 1983, s. 240.

⁷¹⁶ İbn Âbidin, a.g.e., C. IV, s. 236.

⁷¹⁷ Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014, s. 216-217.

“oruca başlama, orucun başlangıç anı” anlamında kullanılır.⁷¹⁸ Şafîiler ve bir kısım Mâlikîler “niyeti” de rükün olarak kabul ederler.⁷¹⁹

Mehmed Zihni Efendi orucun rükününü “belli şeylerden kendini alıkoymaktan ibaret olan dinî hakikatidir” şeklinde ifade etmiştir.⁷²⁰

ab. Şartları

İslâm Hukuku’nda şart kavramı ise; “bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber, onun yapısından bir parça teşkil etmeyen fiil veya vasıftır” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷²¹

1) Farziyetinin şartları

Bunlar ikidir:

1. Sıhhatli olmak. Hastaların Ramazan orucunu eda etmeleri, zamanında tutmaları farz değildir, sağlıklarına kavuştuktan sonra kaza ederler.

2. Mukîm olmak, misafir olmamak ki misafirlerin de Ramazan orucunu vakti içinde tutmaları farz değildir. Yalnız misafirlik durumundan çıktıktan sonra tutamadıkları günlerin oruçlarını kaza etmeleri farzdır.⁷²²

2) Sıhhatinin şartları

Bunlar da ikidir:

1. Kadınların âdet (hayız) ve lohusalık hallerinden temizlenmiş olmaları ki âdet görmekteki kadınlar ile lohusa kadınların oruçları bâtıldır, geçersizdir. Böylelerinin oruca niyet etmeleri haramdır.

2. Niyet etmek. Bir orucun sahih olabilmesi için oruca niyyet yapılması şarttır.⁷²³

⁷¹⁸ Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

⁷¹⁹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 390; Yitik, a.g.md., C. XXXIII, s. 414.

⁷²⁰ Mehmed Zihni Efendi, *Oruç ve Zekât İlmihâli*, haz. İbrahim Hatiboğlu-Necdet Yılmaz, İstanbul: Başucu Kitapları, 2002, s. 19.

⁷²¹ Kahraman, a.g.e., s. 216-217.

⁷²² Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, C. IV, 324-325; Ateş, a.g.e., s. 239.

⁷²³ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, C. IV, s. 325.

ac. Kısımları

1) Müstehapları

Orucun geçerli olmasıyla alakalı olmayıp oruç tutmayı biraz kolaylaştırmak adına Peygamberimizin birtakım tavsiyeleri vardır.⁷²⁴ Bunlar:

1. Gece sahurda hâzır bulunmak. Oruç tutmaya niyetlenen kimse sahura kalktığında bir şeyler yiyerek güç kazanır ve enerji toplar. En önemlisi de bir sünneti yerine getirerek o vaktin manevî havasından feyzinden istifade eder.⁷²⁵

2. Sahur yemeğini imsak vaktine yakın bir zamana kadar geciktirmektir.⁷²⁶

3. İftara hurma, tatlı bir şey veya su ile başlamak.⁷²⁷

4. Havanın açık olduğu zamanlarda güneş batar batmaz iftar etmek, iftarı açarken “Allah’ım, senin rızanı kazanmak için oruç tuttum, senin verdiğin rızıkla orucumu açtım. Sana inanıp güvendim. Ey lütuf ve ikramı geniş olan Rabbim! Beni bağışla” demek sünnettir.⁷²⁸

Orucu, akşam namazını kılmadan bozmak müstehap olduğu gibi, yemeği de akşam namazından önce yemek müstehaptır. İftar her ikisine de şamildir.⁷²⁹

2) Mekrûhları

Hanefilere göre mekrûh tahrîmen ve tenzîhen olmak üzere iki kısımdır. Tahrîmen mekrûh; “Şâri’in mükelleften yapmamasını kesin olarak talep ettiği ancak zannî delillerle sabit olan fiildir.” Tenzîhen mekrûh ise; “Şâri’in yapılmamasını kesin ve mecburi olmayan tarzda talep ettiği fiildir.”⁷³⁰

İlmihal ve fıkıh kitaplarında mekrûh sayılan şeylerin bazıları, orucun amacına ve manasına uygun olmayan şeyler, bazıları ise ileri gidildiğinde orucu bozan şeylerdir.⁷³¹

⁷²⁴ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 402.

⁷²⁵ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 402.

⁷²⁶ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323.

⁷²⁷ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 374.

⁷²⁸ Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 253.

⁷²⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323.

⁷³⁰ Kahraman, a.g.e., s. 211.

⁷³¹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 405.

Bunlar: Özürsüz olarak bir şey tatmak,⁷³² özürsüz bir şey çiğnemek,⁷³³ sakız çiğ-nemek⁷³⁴ (çiğnenen sakız beyaz sakız ise mekrûhtur. Aksi takdirde sakız boyalı ise oru-cun bozulacağı söylenmiştir),⁷³⁵ kendinden emin olmayan kimse için kadını öpmek, aşırı derecede sarılmak. Bu halde inzal olursa orucu bozular,⁷³⁶ kendini zayıf ve güçsüz bir hale düşüreceğini bildiği halde kan aldırarak, zor bir iş yapmak,⁷³⁷ tükürüğünü ağzında toplayıp yutmak,⁷³⁸ İmam-ı Âzam'a göre "serinlemek için burnuna su vermek ve başına su dökmek mekrûhtur. Serinlemek için gusletmek ve serinlemek için yaş elbiseye bürün-mek de mekrûhtur"⁷³⁹ (oruçlunun normal bir temizlik veya cenâbet halinden temizlenmek için yıkanması mekrûh kabul edilmemiştir.⁷⁴⁰)

Misk, gül vb. şeyleri koklamak,⁷⁴¹ gözlere sürme çekmek,⁷⁴² bıyıkları yağla-mak,⁷⁴³ zevalden sonra da olsa misvak kullanmak,⁷⁴⁴ gargara yapmak,⁷⁴⁵ burnuna hafifçe su vermek,⁷⁴⁶ zayıf düşmeyeceğinden emin ise kan aldırarak veya hacâmat yaptırmak,⁷⁴⁷ kendine güven halinde, karşı cinsten birini öpmek veya kucaklamak,⁷⁴⁸ gündüz ihtilam olanın (uyuyup, düşü azanın) gusletmesi mekrûh değildir. Ama gece imkânı varken bunu imsaktan önce yapmayıp imsaktan sonraya bırakmak harama yakın kerâhet olmasa da tenzîhen mekrûhtur.⁷⁴⁹

⁷³² el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 264; İbn Âbidin, a.g.e., C. IV, s. 325.

⁷³³ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 322; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 252.

⁷³⁴ el-Mevsilî, a.g.e., s. 64; el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 264.

⁷³⁵ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 265.

⁷³⁶ el-Mevsilî, a.g.e., s. 64; İbn Âbidin, a.g.e., C. IV, s. 328; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 252.

⁷³⁷ Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 252; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 406.

⁷³⁸ Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 252.

⁷³⁹ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 265; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 322.

⁷⁴⁰ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 406.

⁷⁴¹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 322; Karaman, Bardakoğlu, Apay-dın, a.g.e., C. I, s. 406.

⁷⁴² es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 101.

⁷⁴³ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 265; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323.

⁷⁴⁴ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 265; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 253.

⁷⁴⁵ Elhac Mehmed Zihni (v. 1332/1914), *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihâl*, İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi, 1971, s. 483; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 322.

⁷⁴⁶ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323.

⁷⁴⁷ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 483.

⁷⁴⁸ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 265; Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 252.

⁷⁴⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, C. IV, s. 323.

3) Müfsitleri

Orucu bozanlar iki kısma ayrılır. Bazısı hem kaza, hem kefâreti gerektirir. Bazısı yalnız kazayı gerektirir.

Orucu bozup hem kaza hem de kefâreti gerektirenler: Cinsel ilişkiye girmek,⁷⁵⁰ kasten yemek veya içmek,⁷⁵¹ ağzına giren kar ve yağmur suyunu isteyerek yutmak,⁷⁵² pişmemiş çığ et ve pastırma yemek,⁷⁵³ kan aldırdıktan veya gıybet ettikten sonra oruç bozuldu düşüncesiyle orucu bozmak,⁷⁵⁴ bıyıklarını yağladıktan sonra oruç bozuldu düşüncesiyle orucunu bozmak,⁷⁵⁵ tütün içmek ve anber tütsülerinden gelen dumanı içine isteyerek çekmek.⁷⁵⁶

Orucu bozup yalnız kazayı gerektirenler: İmsak vaktinin girmediğini veya iftar vaktinin girdiğini düşünerek yemek ve içmek,⁷⁵⁷ orucu bozanlardan birinin yanlışlıkla ikrah altında veya uykudayken oluşması,⁷⁵⁸ ağza ve buruna ilaç koymak,⁷⁵⁹ kulağa ilaç/yağ damlatmak,⁷⁶⁰ boğazına kaçan yağmur ve karı istemeyerek yutmak,⁷⁶¹ kuru badem, ceviz, fıstık ve fındığı dış kabuğu ile yutmak,⁷⁶² toprak ve taş gibi gıda cinsinden olmayan bir şey yemek,⁷⁶³ tohum, pamuk ve kağıt yemek,⁷⁶⁴ kasten ağız dolusu kusmak ve bu kusmuğu tekrar yutmak,⁷⁶⁵ Ramazan orucuna niyet etmeyerek, orucu yemek.⁷⁶⁶

⁷⁵⁰ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 258; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 406.

⁷⁵¹ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 81; el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 258; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 422.

⁷⁵² Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 475; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 244.

⁷⁵³ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 475; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 244.

⁷⁵⁴ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 259; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 245.

⁷⁵⁵ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 477.

⁷⁵⁶ Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 476; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 245.

⁷⁵⁷ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 261; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 423.

⁷⁵⁸ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 423.

⁷⁵⁹ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 101.

⁷⁶⁰ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 102; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 246.

⁷⁶¹ İbn Âbidin, a.g.e., C. IV, s. 297; Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 469; Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 246.

⁷⁶² Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 469; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 407.

⁷⁶³ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 113.

⁷⁶⁴ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. IV, s. 328.

⁷⁶⁵ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 260-261; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 407.

⁷⁶⁶ el-Halebî, a.g.e., C. I, s. 261; Elhac Mehmed Zihni, a.g.e., s. 472.

b. Niyeti, kazası ve kefâreti

ba. Niyet

Niyet, yapılmak istenen bir şeye karar verip, yapılmasını gönülden geçirmektir. Mesela; oruç tutmak isteyen birisi, niyetin vakti içinde oruç tutmak kastı ile tutacağı orucu kalbinden geçirirse, oruca niyet etmiş olur. Bunu diliyle söylemesi şart değildir. Yalnız, kalpten geçirilen niyeti dil ile söze dökmek sünnettir.⁷⁶⁷ İrade olmadan sadece dille söylenen niyet yerine geçmez.⁷⁶⁸ Sahur yemeği -eğer oruç tutmama kastı yoksa- âlimlerin çoğunluğuna göre niyet yerine geçer.⁷⁶⁹ Şâfiîler bu hususta “sahura kalkmış olmak niyet yerine geçmez” demişlerdir.⁷⁷⁰

Şâfiîler ve bir kısım Mâlikîler’e göre “niyet” orucun bir rüknüdür. Onlara göre, “niyet edilmediği takdirde sabahtan akşama kadar aç durmak oruç yerine geçmez.” Bundan dolayı, farz, vacip ve nâfile olan her çeşit oruçta niyet etmek şarttır.⁷⁷¹

Oruçlara niyette kesin kararlılık şarttır, tereddütlü ifadelerle niyet sahih olmaz. Mesela; Ramazanda veya Ramazanın dışında birisi: “Yolculuğa çıkarsam oruç tutmayacağım, çıkmazsam tutacağım” şeklinde bir niyette bulunsa ve niyetin vakti içerisinde bu niyetini kesin niyete dönüştürmese, oruca niyet etmiş olmaz.⁷⁷²

1) Oruca iman

İster eda ister kaza olsun Ramazan orucu bülûğ çağına gelmiş olan bütün Müslümanlara farz kılınmıştır.⁷⁷³ Ramazan orucunun farz kılındığı kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁷⁷⁴ Bu farziyeti inkâr edenler İslâm dairesinden çıktıkları gibi mazeretsiz tutmayanlar da fasık olurlar.⁷⁷⁵

⁷⁶⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. III, s. 325.

⁷⁶⁸ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 419.

⁷⁶⁹ Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, s. 240; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 419.

⁷⁷⁰ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 419.

⁷⁷¹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 399.

⁷⁷² Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. III, s. 326.

⁷⁷³ el-Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mevdûd (v.683/1284), *el-İhtiyâr: Metni el-Muhtâr lil Fetvâ*, trc. Celal Yeniçeri, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1978, s. 62.

⁷⁷⁴ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 417.

⁷⁷⁵ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 62.

a) Niyetin vakti

Her çeşit oruçta imkân dâhilinde en faziletli olan, niyetin sabah vakti girmeden önce yahut geceden yapılmasıdır. Bu şekilde yapıldığında mezheplerin bu husustaki görüş farklılıklarının dışında kalınıp aynı zamanda ibadetin başladığı vakitle niyet biraraya getirilmiş olur.⁷⁷⁶

Niyetin ilk vakti, güneşin batışıyla başlar ki bu hususta âlimler ittifak etmiştir. Zira bütün ibadetlerde önemli olan niyetle oruca başlama vaktinin yakın olmasıdır.⁷⁷⁷

Hanefiler'e göre "bütün oruç çeşitlerinde imsak vakti girerken veya geceden niyet edilmesi daha uygun olmakla birlikte zamanı belirli oruçlarla (Ramazan orucunun edası ve belirli günde tutulması adanmış oruç) nâfile oruçlara güneşin batmasından itibaren ertesi gün, gün ortasına (öğle namazı vaktinin girmesinden az önceki vakte) kadar niyet edilebilir." Böyle bir durumda imsaktan niyetin yapılacağı âna kadar oruç yasaklarından herhangi birinin yapılmaması gerekir.⁷⁷⁸ Öğle vaktinin girmesiyle niyetin vakti geçmiş olur.⁷⁷⁹

Ramazan orucunun ve başlanıp herhangi bir nedenden dolayı tamamlanamamış nâfile orucun kazası, kefâret oruçları ve zamanı belli olmayan adak oruçlarında niyetin imsak vaktine kadar yapılmış olması ve hangi orucun tutulacağına da tayin edilmesi gerekir. Bunlar, ne zaman tutulacağı belirlenmemiş olduğu için, akşam namazından sonra, en geç imsak vaktine kadar niyetle belirli hale getirilmelidir.⁷⁸⁰

b) Niyetin şekli

Ramazan orucu, belirlenmiş adak ve nâfile oruçta mutlak olarak niyet edilmesi kâfidir. Mesela; "yarın oruç tutmaya" yahut "yarınki günün orucunu tutmaya" şeklinde niyet edilmiş olsa ve sonraki gün eğer Ramazan ise, edilen bu niyet Ramazan orucuna niyet olarak kabul edilir. Yine adak orucunda bir gün belirlense ve orucu tutacak kişi bir gün öncesinde "yarın nâfile oruç tutmaya niyet ettim" şeklinde niyet etse bu oruç nâfile

⁷⁷⁶ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 399.

⁷⁷⁷ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 92.

⁷⁷⁸ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 419; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 419.

⁷⁷⁹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 399.

⁷⁸⁰ Günay, a.g.md., s. 186.

değil vaktini belirlediği adak orucu olur. Zira oruç dar vakitli bir ibadettir. Vakit ise bunun ölçüsü olduğu için “niyet” asıl yerine getirilmesi icap eden ibadete rücu eder.⁷⁸¹

Ebû Hanîfe ise bu hususta “Ramazanda yolcu veya hasta olanlar, eğer başka bir vacip oruca niyet ederek oruç tutarlarsa bu Ramazan orucu değil de, niyet ettikleri oruç olur” demiştir.⁷⁸²

Fakihlerin geneline göre “Ramazanın her günü için ayrı ayrı niyet edilmesi şarttır.” Zira her günün orucu müstakil bir ibadettir. Diğer günlerde tutulan oruçla bir alakası olmaz. İşte bu sebeple bir güne ait oruç bozulduğunda sadece o güne ait oruç bozulmuş olur, diğer günlerin orucuna zarar vermez.⁷⁸³

2) Orucu inkâr

Oruç ibadeti hukukullah olduğu için, İslâm memleketlerinde kamu hukuku olarak kabul edilmiş ve usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmesinden kamu görevlisi olan muhtesib yetkili olmuştur. “Hisbe” ise kamu hukukunun farklı bir alanı olup kitaplarında muhtesibin görevleri yer almıştır.⁷⁸⁴

Hisbe, “İslâm devletinde Allah hakkı, kul hakkı ve her iki yönü de bulunan hakları koruyan ve denetleyen teşkilattır. Bu teşkilat, ezanın vaktinde okunmasını, cemaatle ibadetlerin zamanında edâsını, cuma ve bayram namazlarının ifasının sağlanması; ibadetlerde alenî ihlâllere ve bid’atlere engel olunması; muâmelâtta genelde haramların, özelde fâsid-bâtıl akidlerin; ehliyetsiz din adamlarının halkı yanıltmasına fırsat verilmemesi türünden dinî-içtimaî faaliyetleri” yerine getirirdi.⁷⁸⁵

Oruç konusunda çifte ceza sistemi uygulanmıştır. Dünyevî ve uhrevî müeyyideler şeklinde değerlendirilir.⁷⁸⁶

Uhrevî müeyyideler, “müjdeleme ve sakındırma” şeklinde iki unsurdan oluşur. Orucun farz olduğunu bilen ve buna inanan kimse oruç tutmadığında büyük günah işlemiş

⁷⁸¹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 400.

⁷⁸² el-Mevsîlî, a.g.e., s. 64; Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 419.

⁷⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen (v.1971), *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1955, s. 374; Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 400.

⁷⁸⁴ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 397.

⁷⁸⁵ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XVIII, s. 134.

⁷⁸⁶ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 397.

olur. İşlediği bu büyük günahdan dolayı Allah’ın takdir ettiği cezaya müstehak olur. Bu durumdan ancak nasûh tevbesi ile temizlenir. Dünyevî müeyyideler ise “oruç mükellefi olanları, oruç borcunu usulüne göre yerine getirmeye yönelten maddî ve zora dayalı yaptırımlardır.”⁷⁸⁷

Orucu inkâr veya tutmaktan kaçınma suçlarında ilk olarak maddî yaptırım yoluna başvurulmaz. Yapılması gereken bu durumda olan insanlara din ve oruçla ilgili meseleleri öğretmek ve bu konuda eğitmektir. Dolayısı ile muhtesip, bir kimsenin oruç tutmadığını düşünerek o kimseyi töhmet altında bırakmaz, o kimseye nasihat eder ve ibadetini terk ettiğinden dolayı Allah’ın azabına duçar olacağını bildirir.⁷⁸⁸

Hanefilere göre, “tembellik yüzünden orucunu terk eden kimse, orucu inkâr etmediği sürece dinden çıkmaz, ancak günahkâr, fâsık olur.”⁷⁸⁹ Bu Ebû Hanîfe, Mâlikî ve Şâfîî olan fıkıh âlimlerinin genelinin görüşüdür.⁷⁹⁰ Kişi bu hususta uyarılarak tövbeye davet edilir, diğer insanlara kötü örnek teşkil etmemesi için cemiyetten tecrit edilir ve akıllanması için de dövülür.⁷⁹¹

İlk dönem (selef) âlimlerinin bir bölümü ve Ahmed b. Hanbel’in bu husustaki görüşlerinden biri de; “namaz, zekât, hac ve oruç da dâhil olmak üzere bu ibadetlerden herhangi birini terk eden (yapmayan) ve yapmamaya kesinlikle karar veren kimse kâfir olur.”⁷⁹²

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi kendisine sorulan “kişi Ramazan günü özürsüz herkesin gözü önünde yemek yese ve bu durum kendisine sorulduğunda Ramazan hâdistir, düzme koşmadır dese o kişiye ne lazım gelir” sorusuna “elbette katl olunmak vaciptir” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁹³

⁷⁸⁷ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 398.

⁷⁸⁸ Akyüz, a.g.e., C. II, s. 398.

⁷⁸⁹ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 247.

⁷⁹⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 241.

⁷⁹¹ Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 247.

⁷⁹² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 241.

⁷⁹³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972, s. 62.

bb. Kazâsı

İslâm âlimleri, “oruçla yükümlü kişinin dînen geçerli bir mazereti olmaksızın Ramazan orucunu zamanında tutmaması halinde günahkâr olacağını ve zimmetinde borç olarak kalan bu orucu ilk fırsatta kaza etmesi gerektiğini” bildirmişlerdir.⁷⁹⁴ Kefâret, adak ve başladıktan sonra bozulan nafîle oruçların da kaza edilmesi icap eder. Bu hususta Şâfiî âlimleri, “başlandığı halde tamamlanmamış olan oruçların kazasının gerekli olmadığı” görüşündedir.⁷⁹⁵

Bir önemli mesele daha vardır ki o da, kişi sebepsiz orucunu zamanında tutmasa ilk olarak pişman olması ve Allah’tan mağfiretini talep etmesi gerekir. Hz. Peygamber’in sebepsiz orucunu zamanında tutmamış kişinin sonrasında yaşamının geri kalanını oruçlu geçirse dahi telâfi edemeyeceğini söylemesi bu ibadette vakte riayetın önemli olduğunu gösterir. Âlimler, sadece kaza ve kefâretin yeterli gelmeyip bununla birlikte ayrıca tövbenin de gerekli olduğunu söylemişlerdir.⁷⁹⁶

Orucun kazası, peş peşe de aralıklarla da caizdir. Hz. Peygamber bir hadîste “Bir adam, Peygamber (s.a.v)’e Ramazan’da tutamadığı günlerin orucunu nasıl kaza edeceğini sormuş ve aralıklı olarak tutmam bana yeterli olur mu? Demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “*Senin başkasına borcun olsa ve onu bir dirhem iki dirhem gibi taksitler durumunda ödesen, alacaklı bunu senden kabul eder mi?*” Deyince bu kimse “evet” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “*Allah hakkından vazgeçmeye ve kabul etmeye daha layıktır*” buyurdu.”⁷⁹⁷

bc. Kefâreti

1) Kefâret orucu

Kur’ân’da yer almayan fakat Hz. Peygamberin sünnetinde yer bulan oruç bozma kefâreti, “herhangi bir mazereti bulunmaksızın Ramazan orucunu kasten bozan kimseye lazım gelen”i ifade eder. Kişi başlamış bulunduğu Ramazan orucunu mâkul hiçbir sebep

⁷⁹⁴ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 420-421.

⁷⁹⁵ Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXV, s. 113.

⁷⁹⁶ Dönmez, a.g.md., C. XXXIII, s. 421.

⁷⁹⁷ es-Serahsî, a.g.e., C. III, s. 115.

yokken kendi isteğiyle bozduğunda bu durum suç olarak kabul edilir. Bu durumda olanlara işledikleri bu suç sebebiyle Allah'tan bağışlanmayı isteyebilmeleri için biri oruç diğerleri farklı olan üç çeşit ibadetten bir tanesi kefâret olarak emredilmiştir.⁷⁹⁸

Ramazan orucunu bozmanın cezasının kefâret olması bu suçun Ramazanın ihtiramına karşı işlenmiş olmasıdır. Yani Ramazan ayında oruç bozmak, hem bu ayın kendisine hem de bu aydaki oruca saygısızlık olarak kabul edildiği için bu kişiler hakkında kefâret emredilmiştir. Bir kısım fakihler ise, “kefâreti oruç tutmamanın değil, orucu bozmanın cezası” şeklinde değerlendirmişlerdir.⁷⁹⁹

Bu ceza Müslüman veya Müslüman olmayan bir köle yahut cariye azat etmesi, buna gücü yetmez veya temin etme imkânı olmazsa -içinde bayram ve teşrik günleri olmayan- iki ay aralıksız olarak oruç tutması, gücü buna da yetmezse ihtiyaç sahibi altmış kişiye yemek yedirmesidir.⁸⁰⁰ Bu üçünü de yerine getiremeyen kişiden bu kefâretin düşüp düşmeyeceği âlimler arasında tartışılabilen bir konudur.⁸⁰¹

Kefârette bu sıranın gözetilmesi şarttır. Mesela; oruç tutma imkânı olan bir zengin normal şartlarda üçüncü şikkı uygulayamaz, yani altmış fakiri doyurmakla cezadan kurtulamaz, fasılasız altmış gün oruç tutmak mecburiyetindedir.⁸⁰²

Günümüzde kefâret için önerilen bu üç seçenekten sadece ikisinin uygulanma imkânı vardır. Kölelik ortadan kalktığı için bu seçenek uygulama dışı kalmıştır.⁸⁰³

2) Orucun kefâreti

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

“Sizden birisi hastalık veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı tıraş olmak zorunda kalırsa, fidye olarak ya oruç tutsun ya sadaka versin veya kurban kessin.”⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ Rahmi Yaran, “Oruç Kefâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXV, s. 181.

⁷⁹⁹ Karaman, Bardakoğlu, Apaydın, a.g.e., C. I, s. 412.

⁸⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. III, s. 224.

⁸⁰¹ Yaran, a.g.md., C. XXV, s. 181.

⁸⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. III, s. 224.

⁸⁰³ Hacı Mehmet Günay, “Oruç”, *İslâm İbâdet Esasları*, ed. Talip Türcan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, ss. 173-198, s. 195.

⁸⁰⁴ el-Bakara 2/196.

Ahmed b. Hanbel, Ka'b b. Ucre'den şöyle rivayet etmiştir: Biz Hudeybiye yılında Allah Resûlü ile birlikte ihramlı haldeydik. Müşrikler Allah Resûlü'nü Kâbe'den engellemişlerdi. Saçlarım gür olduğundan haşereler üzerime üşüşüyorlardı. Hz. Peygamber yanımdan geçerken “*başındaki haşereler seni rahatsız ediyor mu?*” diye sordu ve tıraş olmamı emretti. Bunun üzerine Allah'ın (c.c) “*Sizden birisi hastalık veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı tıraş olmak zorunda kalırsa, fidye olarak ya oruç tutsun ya sadaka versin veya kurban kessin*” buyruğu nazil oldu.⁸⁰⁵

Farklı bir rivayette ise, “Ka'b'ın başı yarılmış vaziyette Hazret-i Peygamber kendisine uğramış da, ‘*bu, (âyette konu edilen) eziyet olarak yeter de artar bile*’ buyurmuş ve ona tıraş olup yoksulu doyurmasını veya oruç tutmasını emretmiştir.”⁸⁰⁶ Buhârî der ki Hz. Ka'b'dan şöyle bir rivayet vardır: Bu âyeti kerîme içindeki hüküm hepimize genel olmakla birlikte özel olarak benim hakkımda nazil olmuştur.⁸⁰⁷

Bu durumdaki kimse dilerse peş peşe, dilerse ayrı ayrı olmak üzere ya üç gün oruç tutar yahut her birine yarım sa' buğday şeklinde altı yoksula yiyecek verir yahut da koyun/keçi, sığır ya da deve keserek Mekke'deki fakirlere dağıtır, böylece fidyesini vermiş olur. Keseceği bu kurbandan kendisi bir şey yemez. Koyun/keçi, sığır ya da deve kesmekte de muhayyerdir. Ka'b b. Ucre el-Ensârî inek kesmişti.⁸⁰⁸ Bu kurban, âyette nüsük kelimesiyle ifade edilmiştir.⁸⁰⁹

Oruç hakkında iki görüş vardır: Birincisi: O, üç gündür, Ka'b b. Ucre hadîsinde Hz. Peygamber (s.a.v)'den böyle rivayet olunmuştur. Bu, cumhurun görüşüdür. İkincisi: O, on günlük oruçtur. Hasen, İkrime ve Nafi'den rivayet edilmiştir.⁸¹⁰

فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ

⁸⁰⁵ İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 87.

⁸⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 648.

⁸⁰⁷ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. II, s. 313.

⁸⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l- Hasen b. Beşîr el-Belhî el-Ezdî (v.150/767) *Tefsîr-i Kebîr*, I-IV, trc. M. Beşîr Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, C. I, s. 165.

⁸⁰⁹ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I, s. 284.

⁸¹⁰ el-Cevzî, a.g.e., C. I, s. 211.

“Güvenli bir ortamda hac yapma imkânı bulunduğunda, hacdan önce umre yapan kişi maddi gücüne uygun bir kurban kessin. Kurban kesemeyenler ise üçü hacda, yedisi de hacdan döndükten sonra olmak üzere tam on gün oruç tutsunlar.”⁸¹¹

Kim de kurban kesemeyecekse hacda iken, yani hac günlerinde üç gün oruç tutsun. Arafat vakfesinden önce, Zilkade ayının ilk on gününde tutması daha faziletlidir. Bu Atâ'nın görüşüdür. İbn Abbas ise, “hac günlerinde” ifadesine dayanarak, orucu ihramlıyken tutar, demiştir. Bazıları da Şevval'in başından itibaren oruç tutmayı caiz görmüşlerdir ki bunu da Tâvus, Mücahid ve daha birçok kişi söylemiştir.⁸¹²

Ebû Hanife ise; “Hac aylarında iki ihram arasında, (umre ile hac ihramının arasında)” demiştir.⁸¹³ İbn Ömer'den de: “İhrama girmesinden arefe gününe kadar” dediği rivayet edilmiştir.⁸¹⁴ Zemaşerî'ye göre ise “en faziletli olanı kişinin terviye (zilhicenin sekizinci) ve arefe günleriyle bu ikisinden önce bir gün oruç tutmasıdır. Şayet kişi bu günü geçirirse ona kurbandan başkası kifayet etmez.”⁸¹⁵

Hac günlerinden maksat, hac aylarında umre ihramı ile hac ihramı arasındaki zaman demektir. Şâfiî'ye göre ise, bu günlerden maksat, hac ihramından sonra bu ihramdan çıkmadan önce bayramdan evvel hac menâsiki (ibadetleri) ile meşgul olduğu günlerdir. Bu üç gün orucun en faziletlisi Zilhicce ayının yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günleri tutulanıdır.⁸¹⁶

Ebû Hureyre, Selmân ve Ebu'l-Irbâd Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, “Biz kurban kesme imkânına sahip değiliz. Onun için, üç gün oruç tatalım” dediklerinde, Hz. Allah: “*Fakat kim hedy bulamazsa, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünde tamamı on gün oruç tutsun*” âyetini indirmiştir.⁸¹⁷

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ
إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ
مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ

⁸¹¹ el-Bakara 2/196.

⁸¹² İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsîri*, C. II, s. 90.

⁸¹³ el-Beydâvi, a.g.e., C. I, s. 260; el-Bursevî, a.g.e., C. II, s. 421.

⁸¹⁴ el-Cevzî, a.g.e., C. I, s. 212.

⁸¹⁵ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 650.

⁸¹⁶ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. II, s. 552.

⁸¹⁷ Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 166.

“Yanlışlıkla öldürülen kişi mümin olmakla birlikte, (savaş halinde olduğunuz) düşman bir kabileye mensup ise bu durumda ödenecek bedel mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktan ibarettir. Şayet öldürülen kişi aranızda sulh antlaşması bulunan bir kabileye mensup ise bu takdirde hem maktulün ailesine diyet ödemek, hem de mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturmak gerekir. Bunları yerine getirmek için yeterli imkânlarla sahip olamayan, bunun yerine peş peşe iki ay oruç tutmalıdır.”⁸¹⁸

Âyetin nüzul sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir. Mücahid ve bazıları şöyle demişlerdir: Bu âyet, Ebû Cehil’in aynı anneden kardeş olan Ayyaş b. Ebû Rebia hakkında nazil oldu ki anneleri Muharibe kızı Esmâ’dır. Zira Ayyaş, Ebû Cehil ile birlikte kendisine işkence eden Haris b. Yezîd el-Amiri’yi dövmüştü. Çünkü bu işkencelerinden dolayı ona kötü duygular besliyordu. Haris daha sonra Müslüman oldu ve hicret etti. Fakat Ayyaş bunu bilmiyordu. Fetih günü onu görünce eski dîni üzere olduğunu sandı ve üzerine saldırarak öldürdü. İşte âyet bunun üzerine inmiştir.⁸¹⁹

Abdurrahman b. Zeyd ise: “Bu âyet Ebû Derdâ hakkında nazil oldu. Birine kılıç çekip tam öldüreceği zaman adam şehadet getirdiği halde Ebû Derda onu öldürmüştü. Bunu Hz. Peygamber (s.a.v)’e söylediğinde Ebû Derda, ‘o bunu sadece korunmak için söyledi’ demiş, Hz. Peygamber (s.a.v)’de, *bari adamın kalbini yarsaydın*” buyurmuştu. Bu olay, Sahih-i Buhârî’de başka bir sahabinin yaptığı bir hareket olarak yer almaktadır.⁸²⁰

“Yanlışlıkla öldürülen kişi mümin olmakla birlikte, (savaş halinde olduğunuz) düşman bir kabileye mensup ise bu durumda ödenecek bedel mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktan ibarettir.” Yani bir yanlışlık sonucu öldürülen şahıs, size düşman olan bir toplumdansa yani kâfirler arasında ise, çünkü “düşman” tabiri genel bir ifadedir. Herkes ve her toplum için kullanılır. Eğer öldürülen de mümin biri ise, bu durumda sadece mümin bir köle azat etmek gerekir. Yani düşman konumunda olan bu kimse darulharb denilen küfür diyarında Müslüman olmuş fakat oradan hicret etmeyip kalan ve Müslüman toplumuna katılmayan bir kimse ise, bir Müslüman da bu kişiyi hata ile öldürse, bundan

⁸¹⁸ en-Nisa 4/92.

⁸¹⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. III, s. 246.

⁸²⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. III, s. 246.

dolayı onu öldüren kimseye sadece kefâret ödemesi gerekir. Çünkü Müslümanın dokunulmazlığı vardır, dokunulmaz olan birinin kanını akıttığı için vebal altına girmiştir. Dolayısıyla bunun kefaretni ödemesi gereklidir. Müslüman olmakla dokunulmaz olmuştur. Fakat bu kimseye diyet gerekmez. Çünkü İslam ülkesine bağlı olan dokunulmazlığı hicret etmediği, kâfir toplum arasında kaldığı için yoktur.⁸²¹

“Şayet öldürülen kişi aranızda sulh antlaşması bulunan bir kabileye mensup ise” burada sözü edilen kimseler; sizinle barış antlaşması yapan, sizinle savaşmayan ve sizin de kendileriyle savaşmadığınız kimselerdir. Nitekim çağımızda devletler birbirine karşı bu pozisyonadırlar. Bütün ülkeler birbiriyle antlaşma halindedirler. Her birinin bir diğeriyle arasında antlaşma vardır. Bunun için muahede ve devletler hukuku gibi terimler kullanılır. Âyette geçen “mîsâk” kelimesi genel olduğu için veya “kıyas-ı evla” metoduyla zimmîler de bu âyette zikredilen kimseler gibidirler.⁸²²

“Bunları yerine getirmek için yeterli imkânlara sahip olamayan, bunun yerine peş peşe iki ay oruç tutmalıdır.” Yani hiçbir gün ara vermeden iki ayın sonuna kadar her gün oruç tutması gerekir.⁸²³ Bu orucu tutan kimse, iki ay zarfında herhangi bir gün oruç tutmasa ya da farklı bir oruca niyetlense o zamana kadar tuttuğu oruçlar iptal olur ve yeniden başlaması gerekir. Fakat oruca ara vermesi hayız ve nifas gibi kendiliğinden oluşan bir sebepten olursa o zaman farklıdır. Zira hayız ve nifas gibi durumlardan “tetâbu” kesintiye uğramaz.⁸²⁴ Ebû Hanife ise bu hususta; “hastalık keser fakat hayız kesmez” demiştir. Aralarındaki fark şöyledir: Adet icabı hasta olmadan iki ayı doldurmak mümkündür de, hayızda ise bu mümkün değildir.⁸²⁵

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيئَكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

⁸²¹ en-Nesefî, a.g.e., C. III, s. 127-128.

⁸²² Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. V, s. 261.

⁸²³ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. III, s. 248.

⁸²⁴ el-Bursevî, a.g.e., C. V, s. 471.

⁸²⁵ el-Cevzî, a.g.e., C. I, s. 615.

“Bu tür bir yemini bozmanın kefâreti, kendi çoluk çocuğunuza genellikle yedir-
diğiniz türden yiyeceklerle on fakiri doyurmak yahut onların giyecek ihtiyaçlarını karşı-
lamak veyahut bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmadır. Bunları yapmaya gücü yetmeyen
kimse ise (peş peşe) üç gün oruç tutmalıdır.”⁸²⁶

Rivayete göre bazı sahâbîler, ibadet olur kanaatiyle, helal bazı şeyleri kendilerine
haram kılmış ve yemin etmişlerdi. Sonra bu âyet-i kerîme nazil olunca: “Şimdi yeminle-
rimiz ne olacak?” Dediler. İşte bunun üzerine kefâretle ilgili âyet indi.⁸²⁷

Kefâret, “işlenen hatayı kefr etme yani örtme özelliği bulunan şey” demektir.⁸²⁸
Öyle bir fiildir ki yerine getirilmesi halinde, günahların silinmesine sebep olan şeydir.⁸²⁹
Bu kefâretten maksat, yemini bozma günahının insanı dünya ve Âhîret’te sorumlu kılacak
bir neticesinin ve eserinin kalmamasıdır.⁸³⁰

“Bunları yapmaya gücü yetmeyen kimse ise (peş peşe) üç gün oruç tutmalıdır.”
Yani on fakiri yedirmeye ya da giydirmeye veya köle azat etmeye gücü yetmeyen kimse,
üç gün oruç tutmalıdır.⁸³¹ Bu insanın yemininin kefareti olarak yapabileceği en aşağı mer-
tebedir.⁸³²

İmam Şâfiî’ye göre “kendisinin ve ailesinin bir günlük yiyeceğinden fazla olarak
on fakire yedirecek kadar yiyeceği bulunan kimse, on fakire yemek yedirir. Bu miktarı
bulamayan oruç tutar.” Ebû Hanîfe ise bu konuda daha geniş davranmış, zekât verecek
kadar malı bulunmayan kimsenin, oruç tutabileceğini söylemiştir.⁸³³ Taberî, zamanındaki
son dönem fıkıh talebelerinden birisinin şöyle dediğini nakleder: “Geçimi için gerekli mal
dışında yoksulu yedirecek kadar parası olmazsa oruç tutabilir. Fakat geçimine yetip ondan
yemininin kefâreti için harcamaya parası kalırsa o zaman tutamaz.”⁸³⁴

⁸²⁶ el-Mâide 5/89.

⁸²⁷ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 1738.

⁸²⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 534.

⁸²⁹ en-Nesefî, a.g.e., C. III, s. 425.

⁸³⁰ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. VII, s. 91.

⁸³¹ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. IV, s. 35; Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd
Rızâ, a.g.e., C. VII, s. 96.

⁸³² Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşîd Rızâ, a.g.e., C. VII, s. 96.

⁸³³ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 202; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. II, s. 830.

⁸³⁴ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. IV, s. 35.

Eğer herhangi bir hastalık nedeniyle oruç tutmaktan aciz kalırsa, gücü yettiği zaman oruç tutmaya niyet eder. Eğer oruç tutacak gücü bulamazsa, iyi niyetinden ve azminin geçerliliğinden dolayı Yüce Allah'ın kendisini affetmesi umulur.⁸³⁵

Bu orucun peş peşe tutulmasının vacip mi olduğu, yoksa vacip değil caiz olup peş peşe tutulması da kefareti ödemiş mi sayılacağı hususunda âlimler arasında iki görüş vardır. Birine göre peş peşe tutmak şart değildir. Bu İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in görüşüdür. Çünkü "*bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır*" ifadesinde böyle bir kayıt yoktur. Dolayısıyla, peş peşe tutulması da ayrı ayrı tutulması da kapsar. Aynısı Ramazan orucu kazasındaki, "*başka günlerde onlar bıraktığı oruçlar sayısınca oruç tutar*" ifadesinde de geçerlidir.⁸³⁶ Mücahit ise şöyle demiştir: "Ramazan orucunun kazası hariç bütün oruçlar peş peşedir. Yemin kefareti ise kişinin tercihine kalmıştır."⁸³⁷

Bu üç gün orucun aralıksız olması, biz Hanefilere göre şarttır. Çünkü bir kiraate göre âyette "mütetâbiât = mütevâli = aralıksız, peş peşe" ilavesi vardır. İmam Şâfiî ise, şaz (ayrı, kural dışı, genel kabul görmeyen, alışılmıyın dışında, istisnâî, tuhaf garib) kiraatları delil (hucet) olarak kabul etmez.⁸³⁸ Râzî ise bu hususta şunları söylemektedir; "şaz kırâat kabul edilmez. Çünkü eğer şaz kırâat Kur'ân olsaydı, mütevatir olarak nakledilirdi. Zira biz, Kur'ân hakkında, O'nun mütevatir olarak nakledilmemiş olmasını caiz görürsek, Rafizîlerin ve mülhidlerin Kur'ân hakkındaki tan ve tenkitlerini bir nevi benimsemiş oluruz... Bu ise batıldır."⁸³⁹

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تُوَعِّظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا

"Eşlerini -sen bana artık anam gibisin- diyerek boşayan, sonra da pişmanlık duyup bu sözlerini geri almak isteyen kimseler, bu eşleriyle ilişkiye girmeden önce bir köle azat etsinler. Köle azat etme imkânı bulunmayan kimse, eşiyle ilişkiye girmeden önce peş peşe iki ay oruç tutsun."⁸⁴⁰

⁸³⁵ Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rızâ, a.g.e., C. VII, s. 96.

⁸³⁶ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. IV, s. 35.

⁸³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 536.

⁸³⁸ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 1740.

⁸³⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 202.

⁸⁴⁰ el-Mücâdele 58/4.

İbn Abbas dedi ki: Erkek karısına Câhiliye döneminde; sen benim annemin sırtı gibisin diyecek olursa karısı kendisine haram olurdu. Fakat İslâm geldikten sonra bunu ilk olarak yapan kişi Evs idi. Kendisi bir amcasının kızı ile evli olup adı Salebe kızı Huveyle idi. Ona zihar yaptı sonra bundan dolayı pişman oldu ve: Anladığım kadarıyla sen bana haram oldun, dedi. Zevcesi de aynen böyle dedi. Kocası: Haydi Rasûlullah (s.a.v)'e git, dedi.⁸⁴¹

Kadın Rasûlullah'ın yanına gittiğinde birisinin onu taramakta olduğunu gördü. Allah Rasûlü: *“Ey Huveyle, senin durumuna dair bize herhangi bir emir verilmedi”* buyurdu. Sonra Allah Rasûlüne vahiy indirince, bu sefer: *“Ey Huveyle, müjde sana”* buyurdu. Huveyle, hayırdır inşallah, dedi. Allah Rasûlü ona: *“Kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikâyet etmekte olan kadının sözünü elbette ki Allah işitmiştir. Allah sizin konuşmanızı da zaten işitiyordu”* buyruğunu *“hanımlarına zihar yapıp sonra da o sözlerinden dönenler eşleri ile temas etmezden evvel bir köle azat etsinler”* buyruğuna kadar okudu.⁸⁴²

Huveyle: Bizim hangi kölemiz var ki? Allah şahit olsun ki o benden başkasına sahip değildir, dedi. Allah Rasûlü bu sefer: *“Ama kim bulamazsa o halde eşleriyle temas etmeden önce aralıksız iki ay oruç tutmalıdır”* buyurdu. Huveyle: Allah şahit olsun ki eğer günde üç defa su içmezse gözleri âmâ olur, dedi. Allah Rasûlü: *“Kim güç yetiremezse o zaman altmış yoksul doyurmalıdır”* buyruğunu okudu. Huveyle: Nerden bula- cak? O, ancak yiyecek bir lokma bulur, bir diğerini bulana kadar aç kalırız, dedi. Bu sefer Allah Rasûlü -otuz sa' olan- yarım bir vesk getirilmesini istedi. -Bir vesk altmış sa'dır- ve: *“Altmış yoksula yedirsin ve sana dönsün”* buyurdu.⁸⁴³

Hz. Aişe şöyle dedi: “Bütün sesleri işiten Allah'a hamdolsun Peygamberle konuşmaya gelen kadın Havle idi. Evin bir tarafında Peygamberle konuşuyordu. Ben onun ne dediğini duyamıyordum. Yüce Allah onun hakkında: *‘Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitti’* âyetini indirdi.”⁸⁴⁴

⁸⁴¹ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. XI, s. 61.

⁸⁴² İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. XI, s. 61.

⁸⁴³ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. XI, s. 62.

⁸⁴⁴ Seyyit Kutup, a.g.e., C. IX, s. 566.

Kişinin eşine, “sen bana annemin sırtı gibisin” cümlesini söylemek “zihar”, bir daha eşiyile cinsel ilişkiye girmemek üzere yemin etmek “ilâ” ve “yıldızların sayısı kadar boşadım” cümlesi ise cahiliye döneminde bir boşama şekliydi.⁸⁴⁵

Zihar yapan kişi kefâret vermektan kaçınırsa karısı onu hâkime şikâyet eder. Hâkime düşen de onu kefâret vermeye zorlamak ve hapse atmaktır. Zihar kefâreti dışındaki hiçbir kefârette zorlama ve hapis yoktur. Çünkü o kefâreti vermemek ve kadınla ilişki kurmamakla, kadına zarar verir. Eğer kefâret vermeden önce temas ederlerse Allah’a tövbe eder ve kefâret verinceye kadar da bir daha böyle bir şeyi tekrarlamaz.⁸⁴⁶

وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ بِحُكْمٍ بِهِ دَوَا عَذْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامٌ مَسَاكِينَ أَوْ عَذْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ

“İçinizden her kim yasak olduğunu bilerek taammüden av hayvanını öldürürse, bu davranışının kefâreti, öldürdüğüne eşdeğer bir evcil hayvanı -ki bu hayvanın eşdeğerliğini içinizden adalet ve hakkaniyet sahibi iki kişi belirlemelidir- kurban edilmek üzere Kâbe’ye (Harem bölgesine) ulaştırması veya bu kurbanın bedeline denk bir harcamayla fakirleri (bir gün) doyurması veyahut buna denk düşen bir süre boyunca (bir gün) oruç tutmasıdır ki böylece işlediği günahın cezasını çekmiş olsun.”⁸⁴⁷

“Taammüden”, ihramlı olduğunu hatırlayarak ve öldürdüğü hayvanın öldürülmesinin haram olduğunu bilerek, demektir. İhram yasaklarında taammüd ile hata bir iken, burada ayrıca taammüden kaydı zikredilmiştir. Çünkü Ebü’l Yeser kıssasında geçtiği gibi bu âyet, taammüden avlanan kimse hakkında nazil olmuştur.⁸⁴⁸ Rivayete göre, “Hudeybiye umresinde onlara bir yaban eşiği belirmiş, Ebü’l Yeser de bir hamle yaparak ona mızrağını saplamış ve öldürmüştü. Kendisine ‘sen ihramlı iken avı öldürdün’ dediler”. Âyet iş bu sebepten dolayı inmiştir.⁸⁴⁹ Bir de, asıl olan, taammüden yapanın fiilidir. Hata ise, hükmü ağırlaştırmak için ona ilhak edilmiştir.⁸⁵⁰

⁸⁴⁵ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 172-173.

⁸⁴⁶ en-Nesefî, a.g.e., C. X, s. 177.

⁸⁴⁷ el-Mâide 5/95.

⁸⁴⁸ Ebü’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 1751.

⁸⁴⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 544.

⁸⁵⁰ Ebü’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 1751.

Zührî der ki: Kur'ân kasıtlıyı ifade etmiş, sünnet de ise unutan kimse için de uygulanmıştır. Bunun manası şudur: Kur'ân, “*ta ki işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah onu cezalandıracaktır*” buyruğuyla bunu kasten yapanın cezayı hak ettiğini ve günaha girdiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamberimiz ile ashâbının hükümlerinde hatayla yapana da ceza uygulanagelmiştir. Hatayla yapılan ceza hükmü aynı zamanda Kur'ân'ın kasten yapan hakkındaki hükmü delalet etmektedir. Çünkü av hayvanını öldürmek itlaftır. İtlaf ise hem kasıtlıda hem hatada tazmin edilir. Aralarındaki fark; kasıtlı yapan günaha girer hatayla yapan ise kınanmayı hak etmez.⁸⁵¹

İmam Mâlik, İbn Ömer'den Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Beş hayvanı ihramlının öldürmesinde hiçbir günah yoktur: karga, çaylak, akrep, fare ve saldırgan köpek.*” Bunu Buhârî ve Müslim de rivayet etmişlerdir.⁸⁵² Bir diğer rivayette ise, “*ete düşkün yırtıcı hayvanlar*” ilavesi vardır.⁸⁵³

“*Veyahut buna denk düşen bir süre boyunca (bir gün) oruç tutmasıdır*” kurban için parası olmayan ve ihtiyaç sahiplerine yemek yedirmeye de imkânı olmayan kişi, doyuracağı her fakire bedel olarak bir gün oruç tutar.⁸⁵⁴

c. Orucun mükâfatı

- Faziletine ve Mükâfatına Dair

Oruç Allah katında makbul ve sevabı çok olan bir ibadettir. Peygamberimiz: “*Oruçlunun uykusu ibadet, susması tesbih, amelleri misliyle kabul edilir, duaları makbuldür ve günahları affedilir*” buyurmuştur.⁸⁵⁵

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber: “*Oruç bir kalkandır. Oruçlu kimse kötü söz söylemesin ve cahillik yapmasın (yani Cahiliyet fiillerinden bir şey yapmasın). Eğer herhangi bir kimse kendisiyle döğüşmeye yahut söğüşmeye girişirse, ona iki defa 'ben oruçluyum' desin. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki oruçlu ağzın kokusu, Yüce Allah katında misk kokusundan daha temizdir. Yüce Allah: Oruçlu kimse benim için*

⁸⁵¹ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. IV, s. 56.

⁸⁵² İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. IV, s. 54.

⁸⁵³ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 217.

⁸⁵⁴ Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 505.

⁸⁵⁵ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, I-XIV, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, C. IX, s. 419.

yemesini, içmesini, cinsî arzusunu terk eder. Oruç, doğrudan doğruya bana edilen (riyâ karışmayan) bir ibadettir. Onun ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Halbûki diğer güzel amellerin hepsi on misli ile ödenir” buyurmuştur.⁸⁵⁶

Ümmü Hani'den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: “Bir gün aç kalıp, yasaklardan ve haksız yere Müslümanların malını yemekten sakınan bir mümine, Allah Teâlâ, ancak Cennet meyvelerinden yedirecektir.”⁸⁵⁷

Ebû Hureyre'den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ramazan ayı geldiğinde, Cennet'in kapıları açılır, Cehennem'in kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulurlar.”⁸⁵⁸

Halîmî diyor ki: Şeytanların zincire vurulmasından maksat şudur: Şeytanlar, müminleri dinleyip, hırsızlık yapıyorlardı. Müminlere musallat olmaları ise, Ramazan ayında, gündüzün değil geceleyin idi. Şeytanlar Kur'ân nazil olduğu sırada bu nevi hareketlerden menedilmişlerdi. Ayrıca şu da olabilir: Şeytanlar, başka vakitlerdeki gibi Ramazan ayında müminleri aldatmaya fırsat bulamazlar. Çünkü müminler, shevî arzulara set çeken, oruçla Kur'ân okumakla ve zikirle meşguldürler. Bazıları da zincire vurulan şeytanların, huzur-u ilahiden kovulan şeytanlar olduğunu söylemişlerdir.⁸⁵⁹

- Oruç Tutmanın Küçük Günahlara Kefâret Olması

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: “Farz namaz önceki namaz vaktinden bu yana işlenen günahlara kefârettir, Cuma namazı önceki Cuma namazı vaktinden bu yana işlenen günahlara kefârettir, Ramazan orucu önceki Ramazandan bu yana işlenen günahlara kefârettir, ancak (bunlar) üç amelin günahını silemez.”⁸⁶⁰

- Oruç Tutanların Reyyân Kapısından Girmeleri

Sehl b. Sad'dan rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: “Cennet'in Reyyân denilen bir kapısı vardır; oruç tutanlar o kapıya çağrılacaklardır. Her kim oruç tutanlardan ise o kapıdan girecek ve kim o kapıdan girerse bir daha asla susamayacaktır.”⁸⁶¹

⁸⁵⁶ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1769.

⁸⁵⁷ Ebû Hanîfe, Nu'man İbn-i Sâbit (v.150/767), *Müsned*, trc. Muhammed Selim Köse, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1978, s. 123.

⁸⁵⁸ en-Nesâî, a.g.e., C. II, s. 548.

⁸⁵⁹ en-Nesâî, a.g.e., C. II, s. 548.

⁸⁶⁰ İbn Hanbel, a.g.e., C. III, s. 269.

⁸⁶¹ et-Tirmizî, a.g.e., C. II, s. 61.

Yine Peygamberimiz: “Cennet’in sekiz kapısı vardır. Bunlardan biri, oruçlunun girdiği Reyyân kapısıdır” buyurmuştur. Reyyân kelimesi reyy kökünden gelir ve doya doya içmek, suya kanmak anlamına gelir. Reyyân ise suya doymuş ve susuzluğu olmayan anlamına gelir.⁸⁶²

Ebû Hureyre’den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: “Her kim Allah yolunda çift sadaka verirse, Cennet kapılarından: Ey Allah’ın kulu! (Buraya gel!) Bu kapı hayırlıdır! Diye çağırılır. Çok namaz kılanlardan olan kimse de (Cennet’in) namaz kapısından çağırılır. Cihad ehlinden olan kimse de cihad kapısından çağırılır. Oruç tutanlardan olan kimse de er-Reyyân kapısından çağırılır. Sadaka sahiblerinden olan kimse de, sadaka kapısından çağırılır.” Ebû Bekir (r.a.) bunun üzerine: “Babam, anam sana feda olsun yâ Rasûlallah! Bu kapılardan çağırılan kimse üzerine bir zarar var mıdır? Bir kişi bu kapıların hepsinden davet olunur mu?” Diye sordu. Rasûlullah: “Evet, hepsinden davet olunur ve ben, senin onlardan olmanı ümîd ediyorum” buyurdu.⁸⁶³

- Oruç Tutmayanın ve Kasten Bozanın Durumu

Ebû Hureyre’den rivayetle Rasûlullah şöyle buyurdu: “Her kim ruhsatsız ve hastalıklı olarak Ramazan’dan bir günün orucunu yerse onu bütün senenin orucu ödemez; hatta tutsa bile!”⁸⁶⁴

Ebû Ümame’den merfuan rivayet edilen bir hadîste Rasûlullah: “Orucu boşlama, çünkü onun dengi yoktur.” buyurmaktadır.⁸⁶⁵

⁸⁶² Canan, a.g.e., C. IX, s. 425.

⁸⁶³ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. IV, s. 1772.

⁸⁶⁴ et-Tirmizî, a.g.e., C. II, s. 35.

⁸⁶⁵ Müslim, a.g.e., C. VI, s. 197.

SONUÇ

Savm kavramı ص و م harflerinden meydana gelen fiilin mastarıdır. Savm sözcüğü temelde “yemek yeme, içme, konuşma ya da yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini tutmak, geri durmak” anlamındadır. Zemahşerî “bundan dolayı ‘gitmekten, yürümekten, ya da yemden kendini tutan, geri duran ata ‘صائم’ (saim) denir” demiştir. Oruç kelimesi ise Arapça savmın Farsça karşılığı olan rûze kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.

Savm kavramının terim anlamı ise “tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer’an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı” ifade eder. Seyyit Kutup ise orucu; “azimli ve kesin iradeyi geliştirme alanı, insanın Allah (c.c) ile itaat ve boyun eğme ilişkisi kurma ortamıdır. Bunların yanı sıra oruç, bütün organik zaruretlerin üzerine yükselme, yüce Allah katındaki hoşnutluğu ve nimetleri tercih ederek bu organik zaruretlerin baskısına ve ağırlığına dayanmak, katlanmak ortamıdır” şeklinde tanımlar.

Oruç kelimesini ihtiva eden âyetlerin bulunduğu sûreler nazar-ı dikkate alındığında, bir sûre hariç, diğerlerinin Medîne’de nâzil olduğu görülür. Sadece Meryem sûresi Mekkîdir. Bu sûrenin 26’ncı âyetinde geçen savm kelimesini bütün müfessirler, ıstılah manasındaki oruç olarak almamışlar, onu lügat manasında kullanarak “susmak, söz söylememek”le ifade etmişlerdir. Bu sûre dışındaki Medenî sûrelerde geçen “savm” kelimesi ise, bugün kullandığımız orucun ıstılah manasını ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerden oruç ibadetinin İslâm dîninden önceki ilâhî dinlerde ve ümmetlerde de var olduğu anlaşılmaktadır. Bu ibadet, ilk Peygamber Hz. Âdem’den Hz. Peygamberimize kadar bütün Peygamber ve ümmetlere farz kılınmıştır. Allah Teâlâ Ramazan orucunu Yahudi ve Hıristiyanlara da farz kılmıştır. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Allah (c.c) tarafından emrolunan bu ibadeti de, dînin birçok hükümleri gibi değişikliğe uğratmışlardır. Yahudiler orucun gününü azaltmışlar, Hıristiyanlar da şeklini değiştirip onu perhiz haline sokmuşlar ve gününü çoğaltmışlardır.

Câhiliye dönemine baktığımızda ise Hz Aişe’nin “Aşure günü Câhiliye döneminde Kureyş’in oruç tuttuğu bir gün idi. Rasûlullah da onlara muvâfakaten o gün oruçlu bulunurdu” demesinden anlaşıldığına göre Muharrem’in onuncu günü oruç tutmak o günün âdetiydi. Ramazan orucunun farziyeti üzerine “Aşure günü oruç tutmak isteyen tutsun, terketmek isteyen

de terk etsin” buyurmuştur. İslâm’ın getirdiği oruç ise vakti, süresi, şartları, hangi durumlarda bozulacağı ve ruhsatları itibariyle önceki din ve milletlerde uygulanan oruçtan farklıdır.

Zekeriyâ ve Meryem kıssasında susma orucundan bahsedilmektedir. Meryem valide-mizin “*Ben, Rahman’a oruç adadım*” kavli sukût orucu şeklinde yorumlanmıştır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: “İsrail oğullarının abidleri yemek orucu gibi susma orucu da tutarlardı. İsrail oğulları zamanında söz söylememekle de oruç tutmak meşru idi. Bir kimse nasıl ki nefsinin yemek ve içmekten men ederek oruç tutuyorsa, kendisini konuşmaktan men ederek de oruç tutardı.” Müfessirlerimize göre, konuşmadan dolayı tutulan susma orucu: bu ümmet için nesh olunmuştur.

Ramazân orucunun farz olmasına sebep hilalin görülmesidir. Hilalin günümüzde çıplak bir gözle görülmesi ve bunun bireysel takibi pek mümkün değildir. Bu sebeple Ramazan ve bayram hilallerinin görülmesi meselesi ancak ciddi anlamda rasathanelerden gözetleme yapılması suretiyle tayin edilir ve Müslümanların istifadesine sunulur.

Eğer bulunduğumuz bölgeden hilal görülmezse ne yapılacaktır? Bu hususta günümüz âlimleri: “Ramazan ayında tutulması emri sadece o aya erenler hakkındadır. Yaşadıkları bölgede böyle bir ayın bulunmaması halinde orada yaşayan insanlar, kendilerine uygun düşecek şekilde takdir yoluna gidebileceklerdir. Bu sebeple ibadetlerini de aya ve güneşe göre değil, farazî ve itibarî (sanal) olarak ayarladıkları günlerine göre yapacaklardır. Fukaha, gece ve gündüzlerin normal bölgelere nisbetle daha uzun ya da kısa olan bölgeler olduğunu öğrendiklerinde çözüm olarak takdir yolunu önermişlerdir. Ancak nerenin esas alınarak takdir yapılacağı konusunda aralarında ihtilaf etmişler, kimileri teşri merkezi olması itibariyle Mekke ve Medîne ikliminin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir. Kimileri de kendilerine en yakın mutedil bölgenin esas alınarak takdir yapılmasının uygun olacağını önermişlerdir. Doğrusu her iki yaklaşım da caizdir” şeklinde fetva vermişlerdir.

Günümüzde üzerinde tartışılan bir diğer konu ise imsaktır. “*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (gecenin karanlığı) ayırt edilinceye kadar yiyin, için*” âyeti bize imsak hakkında bilgi vermektedir. Bu âyetin indirilmesinden sonra bir kısım Müslümanlar oruç tutacakları zaman ayaklarına siyah ve beyaz ipleri bağlayıp birbirinden ayırt edilinceye kadar yemek yerlerdi. Sonra Allah “mine’l-fecri” (sabahın) bölümünü vahyedince insanlar âyette kastedilenin gece ve gündüz olduğunu öğrendiler.

Günümüz âlimlerinden Süleyman Ateş bu hususta şöyle der: Oruca tan yerinin ağarmaya başladığı vakitte başlanması gerektiği çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Fakat bazı sahâbî ve tâbiîlerin rivayetlerinden bu vaktin çok erken olmadığı hatta güneş doğmadan yaklaşık kırk beş dakika öncesine kadar yemeye devam edileceği anlaşılır. İhtiyatla hareket eden âlimler, bu meselede de ihtiyatla hareket ederek güneşin doğmasına iki saat varken orucu başlatmışlardır.

Yüce Allah (c.c.): “*Oruçlu kimse benim için yemeyi, içmeyi ve cinsî arzusunu terk eder. Oruç, doğrudan bana yapılan (riyâ karışmayan) bir ibadettir. Onun sevabını da doğrudan ben veririm. Halbûki diğer güzel amellerin hepsi on misli ile ödenir*” buyurur. Oruç ibadeti bu anlamda diğer ibadetlerden ayrılır. Muvakkat bir ibadet olmakla birlikte bir mekâna bağlı değildir. Gizlenmesi ve saklanmasının mümkün olması bu ibadeti gösteriş ve riyadan koruyabilmek için sebeptir. Zira oruç ibadetinde riya olmaz.

Fıkıh kitapları ibadetlerin hem zâhirî hem de bâtinî şartlarından bahsederler. Zâhirî şartları abdest, tekbir, niyet, secde vs., bâtinî şartları ise huşû ve ihlas şeklinde sıralayabiliriz. İhlas ile muttasıf olmayan ve temiz niyetlerin alametini taşımayan hiçbir ibadet Allah (c.c.) indinde makbul olmaz.

Mutasavvıfların oruçla ilgili düşünceleri kendine hastır. Onlara göre oruç avamın yemeden içmeden kesilmek veya havasın göz, kulak, el ve ayak ile sınırlamasından ibaret olmayıp tüm istek ve arzulardan geçip yalnızca Hak ile olmak ve Allah’ın muhabbetine kavuşmak demektir

Açlığın insan üzerindeki etkileriyle ilgili olarak Gazzâlî şu açıklamayı yapar: Mide şehveti, insan için en büyük tehlikedir. Nitekim yeme içme arzusu, Âdem ile Havva’nın Cennet’ten kovulmasına neden olmuştur. Hatta Gazzâlî bütün şehvetlerin, dert ve afetlerin kaynağının mide olduğunu söyler. Eğer insan nefsinin açlık ile terbiye ederse Allah’a bağlanır ve gösteriş, azgınlık gibi kötülüklerden uzak durur.

Oruç bir ibadet olarak, insanın hem fizyolojik yani maddî, hem de psişik yani ruhî yapısını kavramaktadır. İbadetlerin otomatik birtakım hareketlerden ibaret olmadığı gerçeğinden yola çıkıldığında Müslümanların ibadetten beklentilerinin dünyevî olandan, ahlâkî olana geçme gayreti olduğu görülür. Peygamberimiz, gerçek anlamda tutulan orucun kesinlikle o kimsenin fiillerine müsbet anlamda yansıtacağını bildirmiştir.

Oruç tutan kimse, aç olmasının etkisiyle ihtiyaç sahipleriyle daha çok ilgilenir, onlara daha da çok yardım etmeye çalışır. Oruç, kişide fakir ve yoksullara karşı rahmet, acıma duygusunu uyarmakta, bu da toplumda yardımlaşma, sorumluluk ve sosyal güvence ruhunu kuvvetlendiren hasletlerden olmak üzere fakirlere iyi davranma, onlara ihsanda bulunma duygusunu diriltmektedir. Özellikle Ramazan ayında yardımlaşmanın diğer aylara nazaran ne kadar arttığını görmek mümkündür. Oruç, insanı sabra alıştıırır, iradesini güçlendirir. Oruçta sabır unsuru ön plandadır. İnsan gün boyu en önemli ihtiyaçlarını askıya almaktadır. Yapmadan duramadığı birçok alışkanlığı belli süre de olsa terk etmektedir. Bu ona bir iç disiplin ve irade gücü verir.

Türkiye’de İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yapılan bir ankette, öğrencilerin namaz, oruç, dua, sadaka, tövbe gibi ibadetlerle psikososyal uyumları arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Sonuç olarak kendini kabullenme, kendini ifade edebilme, etkinlik, sosyalleşme, sorumluluk sahibi olma gibi kişiliği ilgilendiren vasıflarla ibadetleri yerine getirme arasında olumlu bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.

Özellikle oruç, zekât ve kurban gibi ibadetler toplumda yardımlaşmaya, dayanışmaya, ahlakî sorunların çözümüne ve toplum barışına büyük katkıda bulunur. Gelir dağılımındaki adaletsizlik sebebiyle toplumda var olan gerilim ve çatışmaları en az seviyeye indirebilmesi açısından ibadetler sosyal bir proje olarak kabul edilebilir. Yine bu saydığımız ibadetler, toplumdaki her bir şahsın insan onuruna yakışır bir şekilde hayat sürebilmesi için sermayenin tek elde toplanmasına engel olup toplumun tamamına yayılmasına fırsat verir.

Günümüz Din eğitimcileri sevgi, güvenme ve bağlanma duygularının, dikkatli ve yerinde yapılacak din eğitimi ile geliştirileceğini, saldırganlık, korku ve endişe duygularının ise yalnız din eğitimiyle giderilebileceğini söylerler.

“İslam (dîni) beş şey üzerine kurulmuştur; Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)’in, Allah’ın Resülü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacetmek, Ramazan orucunu tutmaktır.”

İslam’ın temelinde yer alan bu beş ibadetten, çocukları öncelikle ilgilendirenleri kelime-i şehadet, namaz ve oruçtur. Zekât ve hac konularında da çocukların bilgileri olması gerekir. Ancak onlar, bu son iki ibadetle küçük yaşlarda doğrudan ve yakından ilgilenmezler.

Oruç, henüz temel eğitimin 4. 5. Sınıflarındaki, yani 10-11 yaşlarındaki çocukların dînen sorumlu olmadıkları bir ibadettir. Fakat dînen sorumlu olmamaları, kendilerine o yaşlarda oruçla ilgili bilgilerin verilmesine veya oruç tutmaya alıştırmalarına mani değildir. Aksine, ailede veya okulda oruçla ilgili bilgilerin verilmesi ve yavaş yavaş oruca alıştırmaları için en uygun çağ, temel eğitim dönemidir.

Çocuk eğitiminde, eğitimcinin (anne-babanın) çocuğa model oluşturması, diğer bir ifade ile hedef davranışı bizzat yaşayarak örnek olması, en önemli hususlardan biridir.

İbadet eğitiminde üzerinde durulması gereken konulardan birisi de bu eğitimin çocuğa sevgi ile verilmesidir. Sevgi esasen bir duygu olmaktan ziyade bir eğitim yuvasıdır. İnsan sevgi sayesinde imanı benimser, kucaklar ve bağrına basar. Diğer taraftan sevgi bir sanatkâr gibi imanı gönülde süsler. Sevgi ile yapılan eğitim, hem kalite bakımından yükselir, hem de amacına kısa yoldan ulaşır. Sevginin eğitimciliğinden istifade etmeyen bir eğitimin, başarıya ulaşma şansı yoktur.

Fıkıh ilmi açısından orucun farz ibadetlerden olduğu kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Yine Ramazan orucu Hz. Peygamberimizin cibrîl hadîsi diye bilinen meşhur hadîslerinde İslâm'ın şartları arasında geçmektedir. Bu güne kadar bütün İslâm âlemi orucun farz olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Hanefilere göre, “tembellik yüzünden orucunu terk eden kimse, orucu inkâr etmediği sürece dinden çıkmaz, ancak günahkâr, fâsık olur. Kendisi bu konuda uyarılarak tövbeye çağrılır.”

Fıkıh kitaplarında orucun hükmü, şartları, müstehapları, mekrûhları, müfsitleri, kazası, kefareti, niyeti, inkârı vs. ayrıntıları ile yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in orucun farz kılındığı Ramazan ayında indirilmiş olması İslâm ümmetinde mukabele geleneğinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu gelenek, kaynağını Peygamberimizin sünnetinde bulur. Şöyle ki: Rasûlullah, her yıl Ramazan ayında, o güne kadar indirilmiş olan Kur'ân'ı, Cebrail (a.s.) ile karşılıklı okurdu. Bu okumaya “arza” denir. Vefat etmeden önceki Ramazanda bu karşılıklı okuma iki defa tekrar etmiştir. Buna ise “arza-i ahire” denilir.

Fakihler, Kur'ân okumayı da aynı namaz ve oruç gibi ibadet olarak kabul etmişler ve aynı zamanda sünnet bir ibadet olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'ı okumak ve dinlemek, bütün Müslüman toplumlarının önemle üzerinde durdukları bir ibadet olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDUH Muhammed, Muhammed REŞİD RIZÂ, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Hakîm Tefsîru 'l Menâr*, C. I-XIV, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- ABDÜLBÂKÎ Muhammed Fuâd, *Mu'cemü 'l-Müfehres li Elfâzi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1364.
- ABDÜLHAMÎD İrfan, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- AKDOĞAN Ali, *Sosyal Değişme ve Din (Trabzon İl Merkezi Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- AKYÜZ Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, C. I-IV, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- ATEŞ Süleyman, "İhlâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXI, ss. 535-537.
- _____ *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I-VI, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995.
- _____ *Yeni İslâm İlmihali*, Ankara: Kılıç Kitapevi Yayınları, 1983.
- ATİK Kemal vd., *İslâmî Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- AY Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, 7.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- AYDIN Mehmet S., "Din Felsefesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. IX, ss. 339-350.
- _____ *Din Felsefesi*, 12.b., İzmir: İ.İ.V. Yayınları, 2010.
- AYHAN Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, Ankara: D. İ. B. Yayınları, 1985.
- _____ *Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1982.
- el-BAĞDÂDÎ Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul: Kalem Yayınları, 1979.
- BAKTİR Mustafa, "İtikâf", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 482-484.
- BARDAKOĞLU Ali, "İskat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. XIX, ss. 137-143.
- BAYRAKLI Bayraktar, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- BETTANY George Thomas, *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, İstanbul: Say Yayınları, 2005.

- el-BEYDÂVÎ Kadı Nâsiruddîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil Beydâvî Tefsiri*, C. I-V, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- BİLGİN Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1988.
- BİLGİN Beyza, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri*, 3.b., Ankara: Gün Yayıncılık, 1997.
- BİLGİN Vejdi, *Sosyal Çözülme ve Din*, Samsun: Etüt Yayınları, 1997.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1955.
- _____ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Âlîsi ve Tefsîri*, C. I-VIII, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, t.y.
- BİRİŞİK Abdülhamit, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. XXVI, ss. 383-388.
- BOZKURT Nebi, "Mukabele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXXI, ss. 100-101.
- el-BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercesesi*, C. I-XVI, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987.
- _____ *Sahîh el-Buhârî*, C. I-VII, 5.b., Beyrut: Dâru ibn Kesîr, 1414/1993.
- el-BURSEVÎ İsmâîl Hakkı, *Tefsîru Ruhû'l-Beyân*, C. I-XVIII, trc. Ömer Faruk Hilmi, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y.
- CANAN İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, C. I-XIV, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- CEBECİ Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- CERRAHOĞLU İsmail, "Kur'ân-ı Kerim'de Oruç", *D.İ.B. Dergisi*, 1970, Sayı:100-101, C. 9, ss. 263-270.
- CERTEL Hüseyin, *Din Psikolojisi*, 2.b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- el-CEVHERÎ Ebu Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, C. I-IV, 2.b., Beyrût: Dâru'l-İlmi'l- Melâyîn, 1399/1979.
- el-CEVZÎ Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, C. I-V, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- CHITTICK William, *Tasavvuf Kısa Bir Giriş*, 2.b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- ÇAĞATAY Neş'et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 3.b., Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1971.
- ÇAĞRICI Mustafa, "Hasene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XVI, ss. 376-377.
- _____ "Hasene", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 179-180,
- ÇAMDİBİ H. Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

- ÇELİK Abbas, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2001.
- ÇELİK Ahmet, *Tasavvufî Tefsir Âlûsî Örneği*, Erzurum: Ekev Yayınevi, 2002.
- ÇELİK Ömer, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, C. I-V, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- ÇETİN Abdurrahman, "Mukabele", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. III, ss. 330-332.
- ed-DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el- Fazl, *Sünen-i Dârimi*, C. I-VI, trc. ve thk. Abdullah Aydınli, İstanbul: Madve Yayınları, 1996.
- DARYAL Ali Murat, *Dînî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, 2.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları: 75, 1999.
- DEMİRCAN Ali Rıza, *Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- DERVEZE İzzet, *et-Tefsîrî 'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsîri*, C. I-VII, trc. Vahdetin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- ed-DİHLEVÎ Şâh Veliyyullah Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhüddîn, *Hüccetullâhi 'l-Bâliğa*, C. I-II, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- DODURGALI Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, 2.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 123, 1998.
- DOĞRUL Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 3.b., İstanbul: Ceylan Yayınları Matbaası, 1963.
- DÖNDÜREN Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004.
- _____ *Evrensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsîri)*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, "Oruç" (İslam'da Oruç), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, ss. 416-425.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- EBÛ DÂVÛD Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el- Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, C. I-IX, trc ve şerh: Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Necat Akdeniz, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988.
- EBÛ HANÎFÊ Nu'mân İbn-i Sâbit, *Fıkh-ı Ekber; İmâm-ı Mâturîdî, Ebû'l-Müntehâ Molla Hüseyin şerhleri*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1992.
- _____ *Müsned*, trc. Muhammed Selim Köse, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1978.
- EBÛ HÜSEYİN Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü'l-Mekâyis fil-Luga*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994.
- EBÛ SUÛD Muhammed b. Muhammed Muhyiddîn el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm Ebussuûd Tefsîri*, C. I-XII, trc. Ali Akın, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.
- EBÛ ZEHRÂ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Muhammed, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, trc. Abdülkadir Şener, 2.b., İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978.

- EMİN İbrahim, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. I-II, 2.b., Mısır: Dâru'l-Meârif, 1392/1972.
- ER İzzet, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4.b., İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 82, 1994.
- ERDEM Hüsameddin, *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1997.
- ERKAL Mehmet, "Fitre", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 53-60.
- ESED Muhammed, *Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)*, C. I-III, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- el-EŞ'ARÎ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*, trc. Mehmet Dal-kılıç, Ömer Aydın, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- el-EZHERÎ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Mu'cemu Tehzîbi'l-Luga*, C. I-XV, 1.b., Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1422/2001.
- FAYDA Mustafa, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. VII., ss. 17-19.
- el-FERÂHÎ Abdu'l-Hamîd, *Müfradâtü'l-Kur'ân*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XVI, ss. 169-175.
- _____ *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul: Şa-To İlahiyat, 2001.
- el-GAZZÂLÎ Ebû Hamid, *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, C. I-IV, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989.
- GAZÂLÎ Zeynep el-Cübeylî, *Kur'ân'a Bakışlar*, trc. Ali Akpınar, Konya: Uysal Kitabevi, 2003.
- GOLDZİHER Ignaz, *İslâm'da Fıkıh ve Akaid*, trc. İlhan Başgöz, Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.
- GÖCEN Gülüşan, "Dinî İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi" (Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, editör Hayati Hökelekli, 2.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2006, ss. 559-611.
- GÖRGÜN Tahsin, "Hac" (Haccın Hikmeti), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XIV, ss. 400-408.
- GÜÇ Ahmet, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi, 1999.
- GÜLEÇ Hasan, "Oruç", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. III, ss. 513-542.
- GÜNAY Hacı Mehmet, "Oruç", *İslâm İbâdet Esasları*, editör Talip Türcan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, ss. 173-198.

- “Ramazan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIV, ss. 433-435.
- GÜNAY Ünver, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 2.b., İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- GÜRKAN Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008.
- el-HALEBÎ İbrahim b. Muhammed, *Mültekâ'l-Ebhûr: İzahlı Mültekâ el-Ebhur Tercümesi*, C. I-IV, trc. Mustafa Uysal, Konya: Uysal Yayınları, t.y.
- el-HALEBÎ Ahmed b. Yusuf b. Abdu'd-Dâim, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, C. I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417-1996.
- HARMAN Ömer Faruk, “Hac” (Kutsal kabul edilen mekânları dinî maksatla ziyaret etme, İslâm'ın beş şartından biri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XIV, ss. 386-389.
- HASİRİZÂDE Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugâti'l-Kur'ân*, C. I-II, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- HAYTA Akif, “Dinî Pratikler İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, editör Hayati Hökelekli, 2.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2006, ss. 137-179.
- HOROZCU Ümit, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- HÖKELEKLİ Hayati, “İbadet” (Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbadet), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XIX, ss. 248-252.
- _____ *Din Psikolojisi*, 7.b., Ankara: T. D. V. Yayınları, 2008.
- _____ *Din Psikolojisine Giriş*, 1.b., İstanbul: Dem Yayınları, 2010.
- İBN ÂBİDİN Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, C. I-XVI, trc. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985.
- İBN KESİR Ebû'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. ed-Dımeşkî, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, C. I-XIV, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, t.y.
- _____ *İbn Kesîr Tefsîri*, C. I-XI, trc. Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2010.
- İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbni Mâce*, C. I-X, trc. ve şerh. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- İBN MANZÛR Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, C. I-XV, 1.b., Beyrût: Dâru Sâdr, 1410/1990.
- İBN TEYMİYYE Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn b. Abdîselâm el-Harrânî, *İman Üzerine*, trc. Salih Uçan, 6.b., İstanbul: Pınar Yayınları, 2009.
- İMAM EVZÂÎ Ebû Amr Abdurrahman bin Muhammed, *Sünen-i Evzâi*, çev. Ali Pekcan, Konya: Armağan Kitaplar, 2012.

- İMAMOĞLU Tuncay, “Din Fesefesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Universal Journal of Theology*, 30.07.2018.
- İMAM RABBÂNÎ Ahmed b. Abdulehad b. Zeynelabidin, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, trc. Necdet Tosun, İstanbul: Sufi Kitap, 2013.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Eski Türk Dîni*, 2.b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- KAHRAMAN Abdullah, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- KALLEK Cengiz, “Hisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XVIII, ss. 133-143.
- KARA Mustafa, “Tasavvuf”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. IV, ss. 264-295.
- _____ *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 5.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- KARACOŞKUN Mustafa Doğan, “Din Psikolojisi Bilimi ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Din Psikolojisi*, editör Mustafa Doğan Karacoşkun, 3.b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, ss. 61-74.
- KARAÇAM İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: Nedve Yayınları, 1976.
- KARADAŞ Cağfer, *Sûfi İtikadı*, 2.b., İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- KARAGÖZ İsmail, “Hasene”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 2015, ss. 232-235.
- KARAGÖZ İsmail, Halil Altuntaş, *Namaz İlmihali*, 3.b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- KARAMAN Hayrettin, Ali BARDAKOĞLU, H. Yunus APAYDIN, *İlmihal I-II (İman ve İbadetler)*, İstanbul: İsam Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- KARAMAN Hayrettin vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- el-KARDÂVÎ Yusuf, *İslâm Hukukunda Zekât*, C. I-II, trc. İbrahim Sarmış, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1984.
- KAYA Remzi, *Kur’ân-ı Kerîm’de Kolaylık*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016.
- KAYIKLIK Hasan, *Tasavvuf Psikolojisi*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- KAZANCI Ahmet Lütfi, *İslâm Akâidi*, 4.b., İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- el-KELÂBÂZÎ Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, haz: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- KERİMOĞLU Yusuf, *Fikhî Meseleler*, C. I-II, İstanbul: Ölçü Yayınları, 1987.
- KESER İnan, *Nusayrîlik Arap Aleviliği*, 4.b., Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- KILAVUZ A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 15.b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- KIRKKILIÇ Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.

- eI-KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. I-XIX, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2001.
- eI-KUŞEYRÎ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik b. Talha Neysabûrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.
- _____ *Letâifu'l-İşârât*, C. I-VI, trc: Mehmet Yalar, İstanbul: İlkharf Yayınları, 2012.
- KUTUP Seyyit, *Fî Zilâl'il Kur'ân*, C. I-X, trc. Vahdettin İnce-Salih Uçan, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980.
- KÜÇÜK Abdurrahman, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- eI-MÂTURÎDÎ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, C. I-XVI, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- eI-MEVDÛDÎ Ebû'l Âlâ, *Tefhîmul-Kur'ân*, C. I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- eI-MEVSİLÎ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mevdud Mevsilî, *el-İhtiyâr: Metni el-Muhâr lil Fetvâ*, trc. Celal Yeniçeri, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1978.
- MUKÂTİL b. Süleyman Ebû'l-Hasen b. Beşir el-Belhî el-Ezdî, *Tefsîr-i Kebîr*, C. I-IV, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- MÜSLİM Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîşâbûrî, *Sahihi Müslim Tercesesi ve Şerhi*, C. I-XII, İstanbul: Sönmez Yayınları, 1392/1973.
- MÜTERCİM Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, C. I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- NAZİK Sıtkı, "Klasik Türk Şiirinde Vuslat veya Firkat Bağlamında Oruç", Niğde: *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 40, 2016, ss. 11-21.
- NECATÎ M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- en-NEDVÎ, *Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.
- en-NESÂÎ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen'ün-Neseî*, C. I-VII, çev. A. Muhtar Büyükcınar, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- en-NESEFÎ Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Neseî Tefsîri*, C. I-X, trc. Harun Ünal, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- en-NEVEVÎ, *Riyâzüs-Sâlihîn ve Tercemesi*, C. I-III, trc. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara: D.İ.B.Yayınları, t.y.
- OĞUZ Muhammed İhsan, *Şeriat-Tarikat Kavramları Zikir ve Tasavvuf Yolları*, İstanbul: Oğuz Yayınları, 1997.
- OKUMUŞ Ejder, "Sosyolojinin Din Sorunsalı", *Din Sosyolojisi*, editör Mehmet Bayyığit, Konya: Palet Yayınları, 2013, ss. 77-104.
- ÖCAL Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: T. D. V. Yayınları, 2009.
- ÖNGÖREN Reşat, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XL, ss. 119-126.
- ÖZ Mustafa, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIX, ss. 118-122.

- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Hac” (İslâm’da Hac), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XIV, ss. 389-397.
- ÖZCAN Zeki, “Din Felsefesinin Felsefesi”, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I*, derleyen Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 51-89.
- PAZARLI Osman, *Din Psikolojisi*, 2.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
- er-RÂGİB Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l Kur'ân*, Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1423/2002.
- er-RÂZÎ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîr-i Kebîr*, C. I-XXIII, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, 2.b., İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- es-SABÛNÎ Nûreddîn Ahmed b. Mahmud es-Sabûnî, *Mâturîdiyye Akaidi (el-Bidâye)*, 3.b., trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978.
- SAĞLAM İsmail, *Çocuk ve İbadet*, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003.
- SARIKAYA Mehmet Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta: Tuğra Matbaası, 2001.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Genişletilmiş 4.b., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- SCHİMMEL Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- _____ *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- es-SERAHSÎ Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebûsût, (1000 Yılın İslam Fikhi Temel Eseri Deliller ve Hükümler)*, C. I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- SUNAR Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1975.
- SÜLÜN Murat, *Kur'an Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 3.b., İstanbul: Elif Kitabevi, 2006.
- ŞENER Mehmet, “Fidyе”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 136, 1997, C. II, ss. 46-48.
- _____ “İ'tikâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXIII, ss. 457-459.
- _____ “İftar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. XXI, ss. 517-518.
- _____ “Kur'an” (Kur'an'la ilgili fikhî hükümler), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXVI, ss. 409-412.
- ŞENTÜRK Habil, *Din Psikolojisi*, Konya: Esra Yayınları, 1997.
- _____ *Psikoloji Açısından Hazreti Peygamberin İbadet Hayatı*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1984.
- ŞEYBE Abdulkâdir, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.

- et-TAHÂNEVÎ Muhammed Alî b. Alî Muhammed el-Hanefî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, C. I-II, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- et-TAHÂNEVÎ Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî, Tehânevî Eşref Ali, *İ'lâü's Sünen Sünnetin Yüceltilmesi-Hadîslerle Hanefî Fıkhi*, C. I-XII, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2009.
- TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 2.b., İstanbul: Bilmen Basımevi, 1963.
- TAYYAR Abdullah b. Muhammed, *Tüm Detaylarıyla Namaz*, İstanbul: Guraba Yayınları, 2003.
- et-TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, C. I-VI, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, t.y.
- TOPALOĞLU Bekir, "Din-İman ve İslâm", *İslâm'da İnanç Esasları*, ed: Hüseyin Kader, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, ss. 317-329.
- TOPÇU Nurettin, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 6.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- TÜMER Günay, "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. IX, ss. 331-339.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 4.b., Ankara: T. D. V. Yayınları, 1995.
- UYSAL Veysel, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, Ankara: T. D. V. Yayınları, 1994.
- ÜZÜM İlyas, "Nusayrılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, ss. 270-274.
- WHITEHEAD A. N., "Dinin Oluşumu", *Din Felsefesi Yazıları I*, derleyen ve çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 137-155.
- YAPICI Asım, *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi, s. 47.
- YARAN Rahmi, "Oruç Kefâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXV, ss. 180-185.
- YAŞAROĞLU Kâmil, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXV, ss. 111-118.
- _____ "Namaz" (İslam'ın beş şartından biri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XXII, ss. 350.
- YAVUZ A. Fikri, Y. Vehbi YAVUZ, *Resimli Hac Rehberi*, 2.b., İstanbul: Feyiz Yayınları, 1976.
- YAVUZ Yunus Vehbi, "Fitre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. XIII, ss. 160-161.
- _____ *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*, Bursa: Arasta Yayınları, 2004.
- _____ *İslâm'da Zekât Müessesesi*, 6.b., İstanbul: Feyiz Yayınları, 2008.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Âşûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. IV, ss. 25-26.

- YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, C. I-IX, İstanbul: Eser Kitapevi, 1971.
- _____ *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, C. I-V, haz. Sıtkı Gülle, İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- YILMAZ Sema, “Dinî Davranışlar ve İnançla İlişkisi”, *Din Psikolojisi*, editör Mustafa Doğan Karacoşkun, 3.b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, ss. 139-174.
- YİTİK Ali İhsan, “Oruç” (İslam’ın beş şartından biri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. XXXIII, ss. 414-416.
- ez-ZÂVÎ et-Tâhîr Ahmed, *Tertîbü’l-Kâmûs el-Muhît*, C. I-IV, y.y., t.y.
- ez-ZEBÎDÎ es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, C. I-X, 1.b., Beyrût: Dâru Sâdır, 1306 /1889.
- ez-ZEMAHŞERÎ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. el-Hârizmî, *Esâsü’l-Belâga*, Beyrût: Dâru Sâdır, 1385/1965.
- _____ *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl Keşşâf Tefsiri*, C. I-III, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- ZİHNÎ Mehmed Efendi, *Nimet-i İslâm Mufassal İlmihâl*, İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi, 1971.
- _____ *Oruç ve Zekât İlmihâli*, haz. İbrahim Hatiboğlu-Necdet Yılmaz, İstanbul: Başucu Kitapları, 2002.
- ZUHAYLÎ Vehbe, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, C. I-X, 2.b., İstanbul: Risale Yayınları, 1992.
- _____ *Tefsîrü’l-Münîr*, C. I-XV, 2.b., İstanbul: Risale Yayınları, 2005.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	SÜMEYYE DİNÇ
Tez Adı	KUR'ÂN'DA "SAVM" KAVRAMI
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	Dr. MUSTAFA BİLGİN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 06.09.2019

İmza : S. Dinç